

ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική – Σχεδιασμός του Χώρου

Κατεύθυνση ‘Πολεοδομία – Χωροταξία’

Διπλωματική εργασία

‘Ανθρώπινο Κεφάλαιο & Αστική Ανάπτυξη. Ο ρόλος του Σχεδιασμού’

(Source: <https://www.weforum.org/reports/the-human-capital-report-2016>)

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Αντωνοπούλου Εύη

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Θεοδωρά Γιώτα

Απρίλιος 2019

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια κυρία Γιώτα Θεοδωρά για την καθοδήγηση της, καθόλη τη διάρκεια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας. Επίσης, την συμφοιτήτρια και φίλη Ευαγγελία Παπαθανασίου, γιατί με το ρόλο της θεσμικής εκπροσώπου με βοήθησε να κατανοήσω το θεσμικό πλαίσιο του σχεδιασμού, αλλά και για την ευρύτερη στήριξη της. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω την τεράστια ευγνωμοσύνη μου στη μητέρα μου που με στηρίζει σε ό,τι και αν κάνω.

Εύη Αντωνοπούλου

'It takes people - people with the skills and knowledge to make it work and transform it into economic growth' (OECD, 2007).

Δομή Περιεχομένων

Περίληψη - Λέξεις Κλειδιά	σελ 4
Abstract - Key words	σελ 5
Πρόλογος	σελ 6
Ερευνητικό Αντικείμενο και Βασικές Ενότητες Αναφοράς	σελ 7
1. Εννοιολογικές Προσεγγίσεις	σελ 11
1.1. Το Ανθρώπινο Κεφάλαιο του Ανθρώπινου Δυναμικού	σελ 11
1.2. Αστικός Χώρος - Αστικά Ζητήματα: Ανάπτυξη & Σχεδιασμός	σελ 19
2. Ανθρώπινο Κεφάλαιο & Αστική Ανάπτυξη	σελ 28
2.1. Αστικοί Μετασχηματισμοί _ Θεωρίες & Πρακτικές Ανάπτυξης	σελ 28
2.2. Ανθρώπινο Κεφάλαιο: Βασικός Συντελεστής Ανάπτυξης	σελ 31
3. Ο ρόλος του Σχεδιασμού στην ‘Οικονομία της γνώσης’	σελ 36
3.1. Βασικές Συνιστώσες Χωρικής Οργάνωσης & Διαχείρισης _ Σύγχρονη Εμπειρία	σελ 36
3.2. Εργαλεία Σχεδιασμού με άξονα το Ανθρώπινο Κεφάλαιο	σελ 47
4. Ελλάδα: Οικονομική Μεγέθυνση vs Βιώσιμη Ανάπτυξη	σελ 50
4.1. Ποιος (πρέπει να) σχεδιάζει και για ποιον;	σελ 50
4.2. Επενδύσεις - ο μοναδικός τρόπος Ανάπτυξης;	σελ 56
Συμπερασματικές Διαπιστώσεις _ Νέα πεδία έρευνας	σελ 61
Βιβλιογραφία	σελ 67
Ελληνική	σελ 67
Ξενόγλωσση	σελ 69

Περίληψη

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία εξετάζει την συσχέτιση του ανθρώπινου κεφαλαίου και της αστικής ανάπτυξης καθώς και τον ρόλο που ο σχεδιασμός διαδραματίζει στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης. Σκοπός είναι η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την οικονομική μεγέθυνση στην βιώσιμη ανάπτυξη και η ανάδειξη της αξίας του σχεδιασμού στη διαμόρφωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, του πιο σημαντικού παραγωγικού συντελεστή στην σύγχρονη οικονομία της γνώσης. Μέσα από διεθνείς βιβλιογραφικές πηγές και τη μελέτη του θεσμικού πλαισίου του σχεδιασμού στην Ελλάδα εντοπίζονται βασικές συνιστώσες χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης καθώς και 'εργαλεία' σχεδιασμού που μπορούν μέσα από την σύνδεση του φυσικού σχεδιασμού, του κοινωνικοοικονομικού προγραμματισμού και των συμμετοχικών διαδικασιών, να βελτιώσουν το ανθρώπινο κεφάλαιο και να συμβάλλουν στην επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης. Στην Ελλάδα, κατά την περίοδο της κρίσης, το θεσμικό πλαίσιο του σχεδιασμού μεταβλήθηκε με σκοπό μεταξύ άλλων την δημιουργία κλίματος φιλικού προς τις επενδύσεις. Το ερώτημα ποιος (πρέπει να) σχεδιάζει, για ποιον και με τι όρους παραμένει.

Λέξεις κλειδιά: Ανθρώπινο Κεφάλαιο, Υγεία, Εκπαίδευση, Αστικός Χώρος, Αστική Ανάπτυξη, Πρόληψη Εγκληματικότητας, Αστική Φτώχεια, Οικονομία της Γνώσης, Βιώσιμη Ανάπτυξη, Οικονομική Μεγέθυνση, Σχεδιασμός, Επενδύσεις

Abstract

This dissertation examines the correlation between human capital and urban development and the role urban planning plays in shaping human capital. The aim is to shift the established emphasis on economic growth to a model that is based on sustainable development and to investigate the value of urban planning in shaping the human capital, the most important factor in the modern knowledge economy. Using international bibliographic sources and by examining the concurrent institutional Framework of Spatial Planning in Greece, key components of spatial organization and management are identified. Planning tools, that can link the natural planning, socio-economic programming and participatory processes towards enhancing human capital and contributing to sustainable development, are examined. In Greece, during the crisis period, the institutional Framework of Spatial Planning has aimed, inter alia, to create an investment-friendly climate. The question that remains is: who should be involved in, for whom should one plan and under what conditions?

Key words: Human capital, Health, Education, Urban Space, Urban Development, Crime Prevention, Urban Poverty, Sustainable Development, Knowledge Economy, Economic Growth, Urban Planning, Investments

Πρόλογος

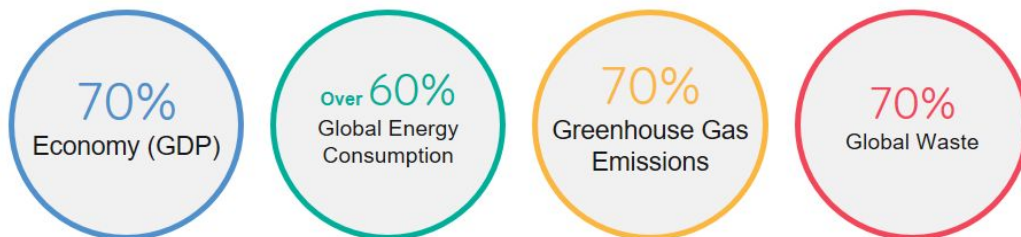
Οι σύγχρονες έρευνες διέπονται από διεπιστημονικό χαρακτήρα, αφού τα ζητήματα στις μέρες μας είναι πολυδιάστατα και συχνά απαιτούν την συμμετοχή επιστημόνων διαφορετικών ειδικοτήτων και διαφόρων φορέων για την επίλυση τους. Υποδομές γερασμένες, δημόσιες δαπάνες περικομμένες, κλιματικές συνθήκες δυσμενείς και το δημογραφικό το ίδιο. Όλα αυτά αποτελούν προκλήσεις τόσο για τους επιστήμονες του χώρου, όσο και για τους οικονομολόγους. Δύσκολα θα αμφισβητήσει κανείς την άκρατη επικράτηση της οικονομικής επιστήμης, όχι τόσο στον τομέα των επιστημών, όσο στο σύνολο του σύγχρονου βίου με θέματα της να έχουν γίνει αντικείμενο καθημερινών συζητήσεων και η ορολογία της οικεία ακόμη και στον πιο απλό πολίτη. Η **οικονομική επιστήμη** αναγνωρίζει και αποδέχεται οτιδήποτε λαμβάνει οικονομική αποτίμηση. Είναι φανερό άλλωστε πως ζητήματα όπως τα περιβαλλοντικά θέματα και τα δημόσια αγαθά τη 'δυσκόλεψαν'. Από την άλλη πλευρά, οι ειδικοί του χώρου της **πολεοδομίας και της χωροταξίας** γνωρίζουν καλά τις ανάγκες του εκάστοτε τόπου, αντιπροσωπεύουν διάφορα κοινωνικά αιτήματα και εντοπίζουν αναπτυξιακές δυναμικές. Ωστόσο δύσκολα θα ισχυριστεί κανείς πως ο σχεδιασμός παραμένει ανεπηρέαστος από τις δυνάμεις της αγοράς, με αποτέλεσμα πως παρά το γεγονός πως ο σχεδιασμός υφίσταται και εφαρμόζεται σε ορισμένες χώρες ίσως και περισσότερα από 100 χρόνια, οι αστοχίες και οι στρεβλώσεις υποβαθμίζουν την ποιότητα ζωής και δημιουργούν ένα έντονο αίσθημα απογοήτευσης (Davies,2015). Αναγνωρίζοντας λοιπόν την άρρηκτη συσχέτιση της οικονομίας και του χώρου, αλλά και το γεγονός πως συχνά οι επιδιωκόμενοι στόχοι των επιστημών κινούνται προς αντίρροπες κατευθύνσεις, στην παρούσα χρονική συγκυρία, δηλαδή σε μία περίοδο γενικευμένης κρίσης, που οι αναπτυξιακές πολιτικές τίθενται στο επίκεντρο του προβληματισμού, η επιστήμη του σχεδιασμού έρχεται αντιμέτωπη με μία πρόκληση: να αποδείξει την αξία και το ρόλο της στην αναπτυξιακή διαδικασία και να συμβάλει στην μετατόπιση του ενδιαφέροντος από την οικονομική μεγέθυνση στην βιώσιμη ανάπτυξη. Επιδίωξη είναι η κατανόηση πως κανένα αναπτυξιακό πρότυπο που αγνοεί τους ανθρώπους και αντιμετωπίζει τον σχεδιασμό ως εμπόδιο δεν μπορεί να ευδοκιμήσει.

Ερευνητικό Αντικείμενο & Βασικές Ενότητες Αναφοράς

Η συγκεκριμένη εργασία μελετά την αναπτυξιακή διαδικασία στον αστικό χώρο, το χώρο που κατοικεί και δραστηριοποιείται η πλειονότητα των ανθρώπων, υπό το πρίσμα του ανθρώπινου κεφαλαίου, του σημαντικότερου κεφαλαίου στην παραγωγική διαδικασία, καθώς και το ρόλο του σχεδιασμού στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης. Σήμερα εν έτει 2019, το μεγαλύτερο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί στις **πόλεις** με μία σταθερά ανοδική τάση, η οποία υποδηλώνει πως, αν δεν αλλάξει κάτι δραματικά, μέχρι το 2050 το ποσοστό αυτό θα ανέρχεται περίπου στα $\frac{2}{3}$ του παγκόσμιου πληθυσμού (UN,2018). Επομένως, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πόλεις είναι προβλήματα που βιώνει η πλειοψηφία των ανθρώπων και ως εκ τούτου χρήζουν άμεσης αντιμετώπισης, για λόγους ανθρωπιστικούς, αλλά και για λόγους αποτελεσματικότητας και αποδοτικότητας, αφού η αξία των πόλεων αποτελεί ταυτόχρονα και το λόγο δημιουργίας τους. Τα παρακάτω στατιστικά στοιχεία μαρτυρούν την αξία των πόλεων.

THE GLOBAL CONTEXT

Cities today occupy approximately **only 2%** of the total land, however:

Πηγή: <http://habitat3.org/the-new-urban-agenda/>

Οι πόλεις ανταγωνίζονται σ' ένα πλήρως δικτυωμένο και παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, προσπαθώντας μέσα από τη ενίσχυση της τοπικότητά τους να διαφοροποιηθούν, να αποκτήσουν το συγκριτικό πλεονέκτημα και να ισχυροποιήσουν τη θέση τους τόσο στον

εθνικό όσο και στον παγκόσμιο χάρτη. Ωστόσο οι πόλεις χωρίς το ανθρώπινο δυναμικό τους είναι απλώς ένα άθροισμα κτιρίων και υποδομών. Σε όλες τις φάσεις της οικονομικής και κοινωνικής ιστορίας πρωταγωνιστής ήταν και συνεχίζει να είναι ο άνθρωπος. Όσο και αν μεταβάλλεται ο τρόπος παραγωγής, όσο αυτοματοποιημένες και αν γίνονται οι διαδικασίες, όσο και αν αλλάζουν οι απαιτήσεις της ανθρώπινης εργασίας και οι προσδοκώμενες συμπεριφορές, **ο ανθρώπινος παράγοντας δεν θα παύσει να είναι ο κυρίαρχος**, πόσο μάλλον σήμερα στην σύγχρονη οικονομία που χαρακτηρίζεται ως η **‘οικονομία της γνώσης’**. Η αναπτυξιακή διαδικασία διαθέτει εγγενώς μία χωρική διάσταση, αφού λαμβάνει χώρα σε δεδομένο τόπο. Η έννοια της **‘ανάπτυξης’** βρίσκεται στο επίκεντρο των συζητήσεων, με το περιεχόμενο, τα μέσα και τους στόχους της, να μεταβάλλονται σύμφωνα με τον επιστημονικό κλάδο που τη μελετά. Ενάντια στις πολιτικές της οικονομικής μεγέθυνσης, η συγκεκριμένη εργασία πραγματεύεται την έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης στο επίκεντρο της οποίας βρίσκονται οι άνθρωποι και απαραίτητη προϋπόθεση της είναι η ισορροπία μεταξύ οικονομικών στόχων, κοινωνικών δικαιωμάτων και σεβασμού του περιβάλλοντος. Στην παρούσα χρονική συγκυρία της αναζήτησης του κατάλληλου αναπτυξιακού προτύπου, με τις διαδικασίες ‘fast-track’ να ενθαρρύνονται, αν δεν αποτελούν και την ενδεδειγμένη πολιτική και τα διάφορα στάδια του σχεδιασμού να πραγματοποιούνται σε κλίμα έντονων διαφωνιών, πρέπει να καταστεί σαφές πως η ανάπτυξη οφείλει να καθοδηγείται από τον σχεδιασμό με βασικές συνιστώσες χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης τις κοινωνικές υποδομές, τις ‘ποιότητες’ του χώρου και τις συμμετοχικές διαδικασίες. Η σύνδεση του φυσικού σχεδιασμού, του κοινωνικοοικονομικού προγραμματισμού και των συμμετοχικών διαδικασιών υποδεικνύουν το ποιοι (πρέπει να) σχεδιάζουν, για ποιους και με τι όρους.

Η σχέση των ανθρώπων με τις πόλεις τους είναι αμφίδρομη. Οι πολίτες με την συμπεριφορά τους διαμορφώνουν την πόλη στην οποία κατοικούν και οι πόλεις και ο τρόπος που εκείνες είναι σχεδιασμένες και οργανωμένες επηρεάζουν την ποιότητα ζωής των πολιτών με πολλαπλά κανάλια επικοινωνίας. Ιδιαίτερα εύστοχη είναι η έκφραση του Winston Churchill, ο οποίος είχε αναφέρει **‘πρώτα εμείς σχηματίζουμε κτίρια και ύστερα τα κτίρια σχηματίζουν εμάς’** (cited in Brainyquotes,2018). Ο σχεδιασμός μιας πόλης καθορίζει ποιες δραστηριότητες και που επιτρέπονται μέσω του σχετικού θεσμικού πλαισίου και του καθορισμού των χρήσεων γης. Το δίκτυο μετακίνησης, οι δημόσιες και ιδιωτικές υποδομές, οι αξίες των ακινήτων, η ύπαρξη και η ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος, οι διάφορες ανέσεις/παροχές αλλά και οι σχέσεις που ενθαρρύνονται ή αποθαρρύνονται είναι ορισμένα μόνο από τα κανάλια επιρροής. Οι άνθρωποι κατοικούν, εργάζονται και περνούν τον ελεύθερο τους χρόνο σε διάφορα σημεία της πόλης. Το πόσο αποδοτικά καταφέρνουν να συνδυάσουν τις ποικίλες δραστηριότητες τους καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τον αστικό σχεδιασμό. Από τα διάφορα κανάλια συσχέτισης μεταξύ ανθρώπων, χώρου και ανάπτυξης, επιλέγω να ερευνήσω το **πως διαμορφώνεται το ανθρώπινο κεφάλαιο, ποια η συμβολή του στη βιώσιμη αστική ανάπτυξη και πως μπορεί το εργαλείο του σχεδιασμού να συμβάλει σε αυτή τη διαδικασία;**

Η **μεθοδολογία** που ακολουθήθηκε στηρίζεται κυρίως στη διεθνή βιβλιογραφική έρευνα συμπεριλαμβανομένων δημοσιευμένων ακαδημαϊκών ερευνών, εκθέσεων από Διεθνείς Οργανισμούς όπως ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (εφ'εξής ΟΟΣΑ), ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (εφ'εξής ΟΗΕ), αλλά και το τι προβλέπει το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο για τον σχεδιασμό. Η βιβλιογραφική επισκόπηση σκοπό έχει την ανάλυση και την αξιολόγηση των εννοιών του ανθρώπινου κεφαλαίου, της αναπτυξιακής διαδικασίας, της συσχέτισης τους και τον ρόλο του σχεδιασμού σε αυτή. Το εννοιολογικό πλαίσιο ακολουθεί η ανάλυση των βασικών συνιστωσών οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου και συγκεκριμένων εργαλείων σχεδιασμού. Ακολουθεί συζήτηση για τα υποκείμενα του σχεδιασμού και το ρόλο τους στον ελληνικό αστικό χώρο. Ως εκ τούτου, το χωρικό πλαίσιο αναφοράς είναι ο ελληνικός αστικός χώρος, αντλώντας βέβαια παραδείγματα από την διεθνή εμπειρία, όπου κρίνεται απαραίτητο. Η συμβολή του ανθρώπινου κεφαλαίου στην αστική ανάπτυξη και ο ρόλος του σχεδιασμού στη διαμόρφωση αυτής της σχέσης εξετάζεται στο σήμερα, αλλά με μία ιστορική αναδρομή στη γέννηση και την εξέλιξη αυτής της σχέσης. Όταν η συζήτηση φτάνει στο θεσμικό πλαίσιο του σχεδιασμού στην Ελλάδα, τότε εξετάζονται οι μεταβολές εκείνες με αντικείμενο την ενθάρρυνση άσκησης οικονομικών δραστηριοτήτων την τελευταία δεκαετία που η οικονομία της Ελλάδας βρίσκεται σε ύφεση και πάλι με μία σύντομη αναδρομή στην ελληνική ιστορία του σχεδιασμού από τη δεκαετία του 1960 που ξεκινούν τα χωροταξικά σχέδια με την σημερινή μορφή με σκοπό την συγκριτική μελέτη και την εξαγωγή συμπερασμάτων. Επιχειρείται η καταγραφή απόψεων από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους στην προσπάθεια μίας πιο σφαιρικής προσέγγισης του υπό εξέταση θέματος. Η ανεπάρκεια και η δυσκολία πρόσβασης σε διάφορες ελληνικές επίσημες πηγές πληροφόρησης, αλλά και ο χρονικός περιορισμός περιόρισαν αισθητά τις εφικτές μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Πολύτιμη υπήρξε η βοήθεια της θεσμικής εκπροσώπου του Τμήματος Τοπικών και Ειδικών Χωρικών Σχεδίων της Διεύθυνσης Πολεοδομικού Σχεδιασμού του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, κας Ευαγγελίας Παπαθανασίου, στην συλλογή στοιχείων σχετικά με το θεσμικό πλαίσιο του σχεδιασμού στην Ελλάδα. Σταθερή παραμένει η επιρροή τόσο στην εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας, όσο και στην επιλογή του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών στα πλαίσια του οποίου διεξάγεται και η συγκεκριμένη έρευνα, η Jane Jacobs και το έργο της, το οποίο μπορεί έκτοτε να έχει αμφισβητηθεί, αλλά χαρακτηριστικά της είναι η πραγματική βούληση για επίλυση των διαφόρων αστικών ζητημάτων και το γεγονός ότι η ίδια εξέταζε τις πόλεις όχι με την στενή τεχνική προσέγγιση, αλλά στο σύνολο τους.

Η διπλωματική εργασία διαρθρώνεται ως εξής: στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η **εννοιολογική αποσαφήνιση** των υπό εξέταση όρων, με σκοπό να υπάρξει ένας κοινός παρονομαστής, αφού είναι πιθανό οι αναγνώστες να ερμηνεύουν διαφορετικά τις ίδιες λέξεις, αλλά και να χρησιμοποιούν διαφορετικές λέξεις για να εκφράσουν κοινές έννοιες, επηρεάζοντας τόσο τον σχεδιασμό όσο και την ανάπτυξη. Παρουσιάζεται η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, αναλύονται οι σημαντικότερες εισροές του, που επηρεάζουν την ποιότητα και την ανάπτυξη του, δηλαδή η υγεία και η εκπαίδευση. Τι νοείται με τον όρο

‘αστικός χώρος’, ‘ανάπτυξη’ και πως ο σχεδιασμός συμβάλλει στη διαμόρφωση του ανθρώπινου κεφαλαίου, αλλά παράλληλα δημιουργεί και άλλου τύπου ανάγκες, τις αστικές ανάγκες. Στο δεύτερο κεφάλαιο, ακολουθεί η **συσχέτιση των προαναφερθεισών μεταβλητών** και η ισχύς αυτών. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι θεωρίες των αστικών μετασχηματισμών, η πορεία και οι λόγοι της συγκέντρωσης του ανθρώπινου δυναμικού στις πόλεις. Ακολουθούν τα κυριότερα μαθηματικά υποδείγματα **οικονομικής ανάπτυξης**, με στοιχεία όπως το πότε και από ποιους εισήχθη το ανθρώπινο κεφάλαιο ως παραγωγικός συντελεστής των υποδειγμάτων αυτών, αλλά και πως ο σχεδιασμός επηρεάζει την αναπτυξιακή διαδικασία μέσω αυτού. Το επόμενο κεφάλαιο περιλαμβάνει τις βασικές συνιστώσες οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου καθώς και εργαλεία σχεδιασμού που μπορούν να συμβάλλουν στην βελτίωση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται στον ελληνικό χώρο, συζητώντας την καταλληλότητα διαφόρων υποκειμένων του σχεδιασμού και τις κυριότερες μεταβολές του θεσμικού πλαισίου που έλαβαν χώρα την τελευταία δεκαετία με σκοπό τον εκσυγχρονισμό του και την προσέλκυση οικονομικών και επενδυτικών δραστηριοτήτων. Η εργασία καταλήγει διατυπώνοντας ορισμένες διαπιστώσεις, νέα πεδία έρευνας, αλλά και νέα ερωτήματα σχετικά με το υπό εξέταση θέμα. **Η εργασία δεν περιλαμβάνει** πως δημιουργήθηκαν οι πόλεις, γιατί έχουν σχηματιστεί στο δεδομένο χώρο, τα δίκτυα που σχηματίζουν και πως διαχέεται η ανάπτυξη. Αδιαμφισβήτητα υπάρχουν θεωρητικά επιχειρήματα και εμπειρικά παραδείγματα που έχουν παραλειφθεί, ωστόσο σκοπός της έρευνας δεν είναι η εξαντλητική καταγραφή ιδεών, αλλά να δοθεί φως σε μία αρκετά ανεξερεύνητη -τουλάχιστον μέχρι πρότινος- σχέση. Άλλωστε, το σημαντικό για μία πόλη δεν είναι πως δημιουργήθηκε, μιας και αυτό μπορεί να είναι αποτέλεσμα τυχαιότητας, για παράδειγμα της αφθονίας ενός πόρου. Αντίθετα, η ειδοποιός διαφορά έγκειται στις αναπτυξιακές διαδικασίες που μία πόλη ακολουθεί.

Κεφάλαιο 1

Εννοιολογικές Προσεγγίσεις

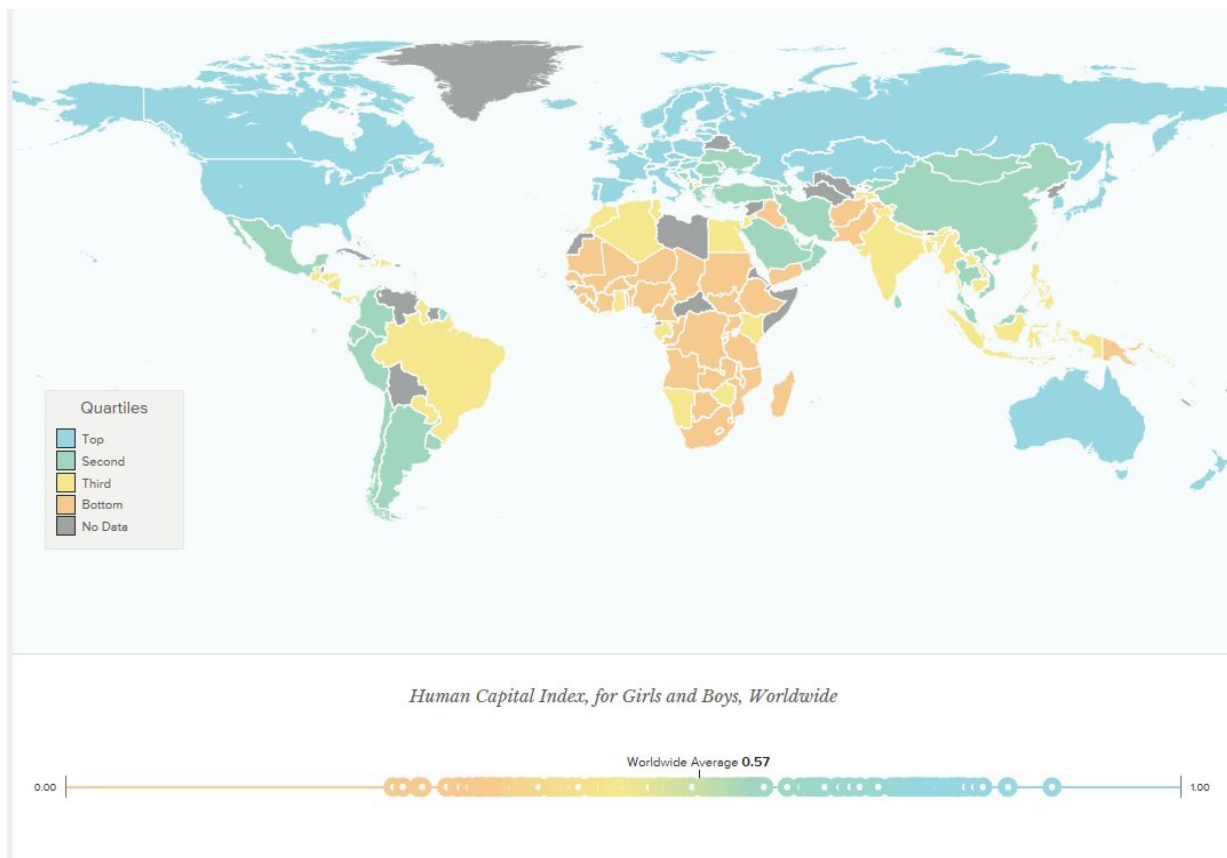
Σε αυτό το πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η εννοιολογική αποσαφήνιση των υπό εξέταση εννοιών. Αναλύεται η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου και των σημαντικότερων εισροών του, ο αστικός χώρος, η έννοια της ανάπτυξης, τα ιδιαίτερα ζητήματα που οι πόλεις φιλοξενούν και ο ρόλος του σχεδιασμού στη διαμόρφωση αυτών των σχέσεων.

1.1. Το Ανθρώπινο Κεφάλαιο του Ανθρώπινου Δυναμικού

Όπως ειπώθηκε στον πρόλογο, μία πόλη χωρίς το ανθρώπινο δυναμικό της είναι απλώς ένα άθροισμα κτιρίων και υποδομών. Στο ανθρώπινο δυναμικό συγκαταλέγεται το σύνολο των ατόμων που βρίσκονται, κατοικούν και εργάζονται τη δεδομένη στιγμή σε δεδομένο χώρο. Το ανθρώπινο δυναμικό ή εργατικό δυναμικό ή αλλιώς η εργασία, μαζί με τη γη, το κεφάλαιο και την επιχειρηματικότητα συνιστούν τους συντελεστές που λαμβάνουν μέρος στην παραγωγική διαδικασία. Το ανθρώπινο δυναμικό διαθέτει ένα ξεχωριστό κεφάλαιο, το ανθρώπινο κεφάλαιο, χάρη στο οποίο συμβάλλει στην παραγωγική και αναπτυξιακή διαδικασία και δίνει την δυνατότητα στον εκάστοτε εργαζόμενο να διαφοροποιείται. Σύμφωνα με πολλούς ακαδημαϊκούς, το ανθρώπινο κεφάλαιο αποτελεί τον σημαντικότερο παραγωγικό συντελεστή και βάσει του ΟΟΣΑ (2007) ορίζεται ως,

‘η γνώση, οι δεξιότητες, οι ικανότητες και τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στους ανθρώπους, τα οποία διευκολύνουν τη δημιουργία προσωπικής, κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας’.

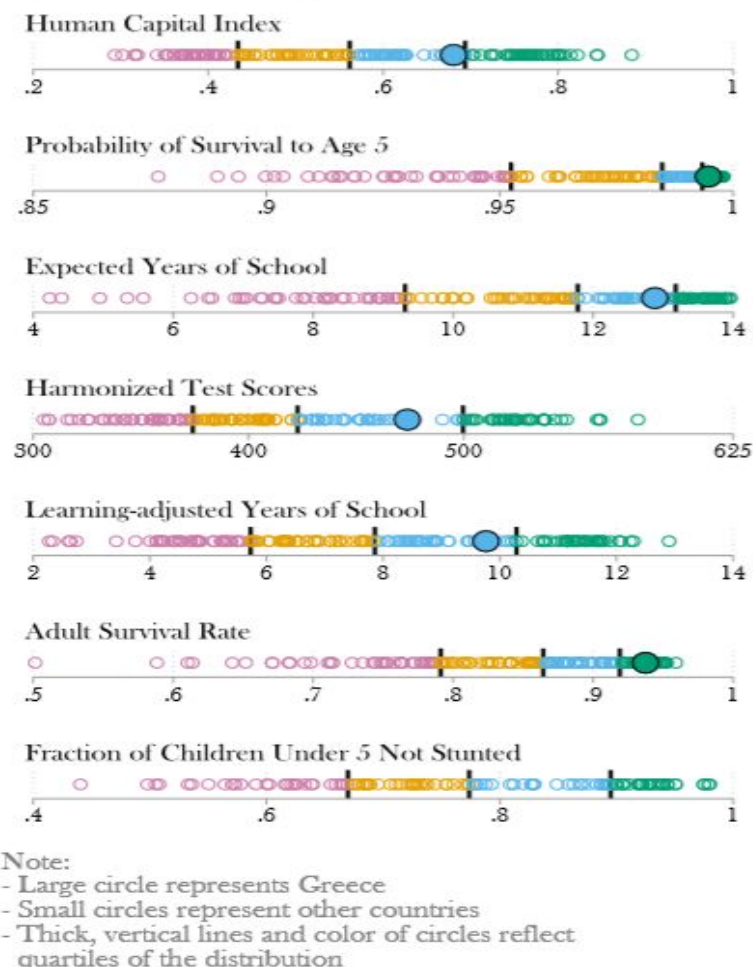
Πιο απλουστευτικά, πρόκειται για τη **γνώση και τις δεξιότητες** που χρειάζονται οι άνθρωποι για να είναι παραγωγικοί και αποδοτικοί (Faggian and McCann,2009; Storper and Scott,2009). Δεν είναι λίγοι εκείνοι που στο ανθρώπινο κεφάλαιο συγκαταλέγουν τη δημιουργικότητα, το ταλέντο (Hansen and Winther,2015) και την ορθή χρήση της δύναμης λήψης αποφάσεων (Pompidi,1992). Η επιχειρηματικότητα είναι ένα ακόμη κρίσιμο στοιχείο, αφού χωρίς αυτή δεν μπορεί να αξιοποιηθεί κανένας άλλος πόρος σε όση αφθονία κ αν διατίθεται. Χαρακτηριστικό του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ότι διαμορφώνεται **‘in situ’** (επί τόπου), αφού διαμορφώνεται και από τις ευρύτερες **διαδικασίες κοινωνικοποίησης** (Storper and Scott,2009).

(Πηγή: <http://www.worldbank.org/en/publication/human-capital>)

Το 2018 η Ελλάδα βρέθηκε στην 42^η θέση από τις 158 χώρες που έλαβαν μέρος στις μετρήσεις του ανθρώπινου κεφαλαίου, στο δεύτερο τεταρτημόριο της παγκόσμιας κατάταξης, παρά το γεγονός ότι ανήκει στην ομάδα των χωρών υψηλού εισοδήματος. Ο δείκτης του ανθρώπινου κεφαλαίου υπολογίζει την συνεισφορά της υγείας και της εκπαίδευσης στην παραγωγικότητα της επόμενης γενιάς εργαζομένων σε μία χώρα (World Bank, 2018). Η θέση της χώρας χειροτερεύει τα τελευταία έτη, όμως σύμφωνα με το Κατά Κεφαλήν ΑΕΠ (εφ' εξής ΚΚΑΕΠ) που πέτυχε την ίδια χρονιά, η επίδοση της εξακολουθεί να θεωρείται καλή. Στο παρακάτω διάγραμμα απεικονίζονται με το μεγάλο κύκλο οι επιδόσεις της Ελλάδας στους υπο-δείκτες που απαρτίζουν το δείκτη ανθρώπινου κεφαλαίου.

Figure 1. HCI and Components

Πηγή: https://databank.worldbank.org/data/download/hci/HCI_2pager_GRC.pdf

Σύμφωνα πάντα με την Παγκόσμια Τράπεζα, η συνολική επίδοση της Ελλάδας είναι 0.68/1. Η πιθανότητα να ζήσει ένα παιδί και να ξεπεράσει τα πέντε έτη ζωής είναι 0.99/1, ενώ η πιθανότητα ένα άτομο ηλικίας 15 ετών να πεθάνει μετά την ηλικία των 60 ανέρχεται στο 0,94/1. Τα αναμενόμενα έτη εκπαίδευσης είναι 12,9, όμως αν ληφθεί υπ' όψιν η ποιότητα της εκπαίδευσης που λαμβάνουν τα παιδιά τότε τα πραγματικά έτη εκπαίδευσης μειώνονται σε 9,8. Στις εναρμονισμένες επιδόσεις η Ελλάδα σημειώνει 474 βαθμούς και τέλος δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για το ποσοστό των παιδιών που είναι καχεκτικά (stunted) σε ηλικία κάτω των πέντε ετών.

Το πρώτο ερώτημα που αμέσως προκύπτει είναι **πως διαμορφώνεται το ανθρώπινο κεφάλαιο**; Το συγκεκριμένο κεφάλαιο εξαρτάται, τόσο σε ποιοτικούς όσο και σε ποσοτικούς όρους, από την υγεία και τη εκπαίδευση την οποία λαμβάνει ένας άνθρωπος. Με τον όρο **‘εκπαίδευση’** δεν αναφέρεται κανείς αποκλειστικά στην ακαδημαϊκή εκπαίδευση, αλλά και

στην απόκτηση γνώσης μέσω της πρακτικής εξάσκησης, της επαγγελματικής κατάρτισης και της ευρύτερης μάθησης που πραγματοποιείται μέσω της αλληλεπίδρασης (Ψαχαρόπουλος,1999; Hansen and Winther,2015). Η ύπαρξη ενός υψηλού ακαδημαϊκού υπόβαθρου, χωρίς τις απαραίτητες συμπληρωματικές δεξιότητες δεν εξασφαλίζει το απαραίτητο ανθρώπινο κεφάλαιο που απαιτείται για την ανάπτυξη και την καινοτομία.

Για να γίνει κατανοητή η αξία της επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο, αξίζει να παρουσιαστεί σε αδρές γραμμές η **λογική των επενδύσεων**. Για τη λήψη απόφασης για επένδυση σε οποιασδήποτε μορφής κεφάλαιο γίνεται -ή τουλάχιστον πρέπει να γίνεται- σύγκριση μεταξύ κόστους και οφέλους, τα οποία συνήθως βρίσκονται σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, γεγονός το οποίο τα καθιστά μη συγκρίσιμα μεγέθη. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι διάφορες χρηματικές ροές οι οποίες δεν έχουν την ίδια αξία σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Επομένως ο δυνητικός επενδυτής καλείται να υπολογίσει την παρούσα αξία των μελλοντικών προσδοκώμενων ροών με τη χρήση του κατάλληλου προεξοφλητικού επιτοκίου. Η συνάρτηση που ακολουθεί απεικονίζει την σχέση που μόλις περιγράφηκε.

$$PV = FV \frac{1}{(1 + r)^n}$$

Source: http://financeformulas.net/Present_Value.html

Ο όρος 'PV (Present Value)' συμβολίζει την παρούσα αξία μιας χρηματικής ροής, 'FV (Future Value)' είναι η μελλοντική αξία της ροής που αναμένεται να λάβει ο επενδυτής, 'r' είναι η απόδοση της επένδυσης, η οποία αντικατοπτρίζει την βαρύτητα που δίνει ο επενδυτής στο μέλλον σε σχέση με το παρόν και τέλος το 'n' συμβολίζει το σύνολο των χρονικών περιόδων. Με άλλα λόγια, όσο μεγαλύτερο είναι το επιτόκιο τόσο μικρότερη αξία αποδίδει ο δυνητικός επενδυτής στο μέλλον και ως εκ τούτου τόσο μειώνεται η πιθανότητα να θελήσει να επενδύσει σε ένα κεφάλαιο του οποίου το κόστος βρίσκεται στο σήμερα, ενώ τα προσδοκώμενα οφέλη στο μέλλον. Πόσο μάλλον αν λάβει κανείς υπ' όψιν πως τα προσδοκώμενα οφέλη διέπονται από ένα βαθμό αβεβαιότητας ο οποίος σχετίζεται με την διαχρονική εξέλιξη των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών (Borjas,2013).

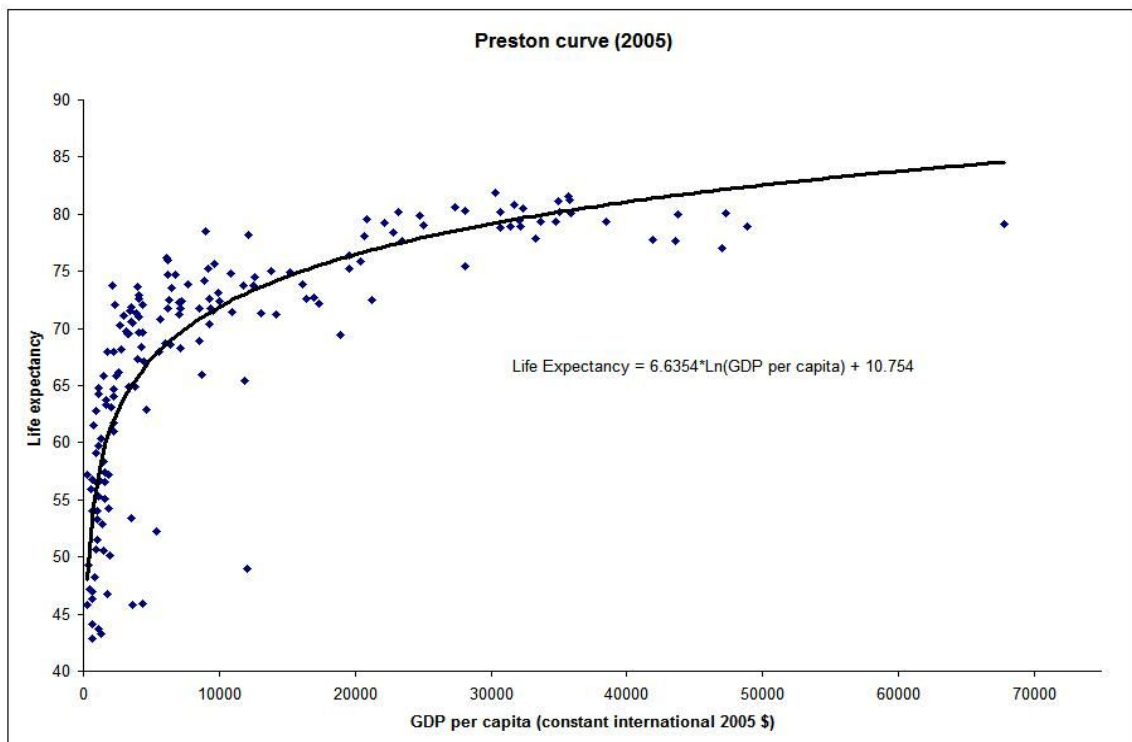
Η **υγεία** αποτελεί την πιο παλιά και μία από τις σημαντικότερες εισροές στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (1946) η υγεία ορίζεται ως 'η κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι μόνο η απουσία ασθένειας ή αναπηρίας'. Παρατηρούμε ότι σύμφωνα με τον ορισμό δίνεται μία διάσταση στην έννοια που περιέχει όχι μόνο την κλασική κλινική εικόνα και τις εξετάσεις για τη διάγνωση του ατόμου ως υγιούς ή αρρώστου, αλλά περιέχει και άλλους παράγοντες όπως

περιβαλλοντικούς, οικονομικούς, εργασιακούς και γενικότερων προτύπων ζωής. Οι Διεθνείς Οργανισμοί με τις διάφορες αναφορές που εκδίδουν και τις Συνθήκες τις οποίες συνάπτουν, αναφέρουν ρητά πως 'η καλή υγεία του πληθυσμού' είναι απαραίτητη προϋπόθεση για οποιαδήποτε ανάπτυξη. Σύμφωνα με την Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948)

'Καθένας έχει το δικαίωμα σε ένα βιοτικό επίπεδο ικανό να εξασφαλίσει στον ίδιο και στην οικογένειά του υγεία και ευημερία και ειδικότερα τροφή, ρουχισμό, κατοικία, ιατρική περίθαλψη, όπως και τις απαραίτητες κοινωνικές υπηρεσίες'.

Όπως γίνεται αντιληπτό από τις προαναφερθείσες διατυπώσεις **η κατάσταση υγείας είναι κάτι σχετικό**, συνεπώς δεν υπάρχουν ενιαία πρότυπα υγείας ανά τον κόσμο. Μια κατάσταση που για μια προηγμένη χώρα μπορεί να υποδηλώνει ασθένεια, για μια αναπτυσσόμενη μπορεί να αντιμετωπίζεται ως καθόλα φυσιολογική.

Όταν τίθεται υπό συζήτηση η σχέση μεταξύ της υγείας και της (οικονομικής) ανάπτυξης, είναι απαραίτητη η αναφορά στην καμπύλη του Preston (1975), η οποία υποδεικνύει πως η σχέση του εισοδήματος, που αποτελεί τον δείκτη μέτρησης της οικονομικής ανάπτυξης και του προσδόκιμου ζωής, που αντικατοπτρίζει το επίπεδο υγείας, είναι θετική, αλλά μη γραμμική, όπως αποτυπώνεται στο παρακάτω διάγραμμα.

(<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/ff/d/PrestonCurve2005.JPG>)

Ο Preston (1975) υποστήριξε πως η θετική αυτή σχέση οφείλεται στην τεχνολογική πρόοδο κατά το μεγαλύτερο ποσοστό και είναι μη γραμμική επειδή το προσδόκιμο ζωής είναι λιγότερο 'ευαίσθητο' στις μεταβολές του μέσου εισοδήματος στις πιο πλούσιες χώρες. Θέλοντας να ενισχύσουν αυτό ακριβώς το επιχείρημα οι Bloom και Canning (2006) εντόπισαν πως πριν το 1870 το επίπεδο υγείας στα προηγμένα κράτη και τις αναπτυσσόμενες χώρες δεν απέιχε πολύ. Μετά το 1870 η υγεία βελτιώθηκε στα ανεπτυγμένα κράτη και μόλις μετά το 1930 στις αναπτυσσόμενες χώρες, όπου είχαμε διάχυση -όχι πλήρη- των τεχνολογικών εξελίξεων.

Όσο αυξάνεται η υγεία, αυξάνεται και το εισόδημα ενός πολίτη και αντίστροφα. Όσο καλύτερη υγεία έχει ένας πολίτης τόσο πιο παραγωγικός είναι στην εργασία του, απουσιάζει λιγότερο, αναμένει να ζήσει περισσότερα χρόνια, επομένως έχει λόγο να επενδύσει περισσότερο στο ανθρώπινο κεφάλαιο που διαθέτει και μέσω της εκπαίδευσης. Συμπερασματικά προκύπτει πως η υγεία επιδρά στο ανθρώπινο κεφάλαιο ενός πολίτη με δύο τρόπους, είτε άμεσα με την σχέση που μόλις περιγράφηκε αλλά και έμμεσα μέσω του καναλιού της εκπαίδευσης. Για παράδειγμα, ενδιαφέρον παρουσιάζει το 'πείραμα' των Behrman and Rosenzweig (2004), οι οποίοι εξέτασαν δεδομένα από μονοζυγωτικά δίδυμα που γεννιούνται με διαφορετικό βάρος. Αξίζει να σημειωθεί πως τα λιποβαρή νεογνά λαμβάνονται ως δείκτης μέτρησης της υγείας και αντιπροσωπεύουν την συχνά κακή υγεία της μητέρας. Τα δίδυμα νεογνά που ήταν όμοια ως προς όλα τα υπόλοιπα γενετικά χαρακτηριστικά και το οικογενειακό περιβάλλον, διέφεραν μόνο στο βάρος, αποδείχθηκε μετέπειτα ότι είχαν διαφορά στις εκπαιδευτικές τους επιδόσεις, στο δια βίου επίπεδο υγείας τους, καθώς και στο εισόδημα τους.

Αξίζει να αναφερθεί η υπόθεση του σχετικού εισοδήματος (**'relative income hypothesis'**) (όπως αναφέρεται στον Deaton, 2003), σύμφωνα με την οποία όσο αυξάνεται το επίπεδο ανισότητας, τόσο μειώνεται το επίπεδο υγείας ενός πολίτη. Σύμφωνα με τον Wilkinson (2000) οι πιο ίσες κοινωνίες, είναι πιο υγιείς κοινωνίες και είναι εύλογο αν αναλογιστεί κανείς πως υπάρχουν παράγοντες που διαφοροποιούνται ακόμη και εντός ενός δεδομένου χώρου όπως λόγου χάριν η μόλυνση στην οποία είναι εκτεθειμένος ένας πολίτης εξαρτάται από το που ακριβώς κατοικεί στο δεδομένο αυτό χώρο (Deaton, 2003). Η προαναφερθείσα σχέση είναι πολύ σημαντική ειδικά για το μείγμα πολιτικών που ακολουθείται, την αποδοχή και την απήχηση που έχουν από την ίδια την κοινωνία τόσο οι αστικές παρεμβάσεις όσο και οι αναδιανεμητικές πολιτικές. Είναι γεγονός πως τα δημόσια αγαθά σε ετερόκλητες κοινωνίες τείνουν να υποεκτιμούνται.

Οποιαδήποτε επένδυση στην εκπαίδευση, όπως και στην υγεία, διαθέτει μία **ιδιωτική και μία κοινωνική απόδοση**. Η ιδιωτική απόδοση εναπόκειται στο γεγονός ότι όση περισσότερη εκπαίδευση λαμβάνει ένα άτομο, τόσο υψηλότερο αναμένεται να είναι το δια βίου εισόδημα του και επηρεάζεται η πιθανότητα συμμετοχής του συγκεκριμένου ατόμου στην αγορά εργασίας. Ενδεικτικό αποτελεί το γεγονός πως η ποιότητα της εκπαίδευσης είναι καθοριστική για την αντιμετώπιση της φτώχειας. Επομένως το άτομο επιλέγει το επίπεδο εκείνο της

εκπαίδευσης βάσει του οποίου μεγιστοποιεί το δια βίου εισόδημα του (Borjas,2013). Η επιλογή για εκπαίδευση εξαρτάται από ποικίλους παράγοντες όπως για παράδειγμα η οικονομική κατάσταση του ατόμου, το εκπαιδευτικό υπόβαθρο της οικογένειας από την οποία προέρχεται, το επίπεδο της υγείας του ατόμου και της οικογένειας, ο χαρακτήρας της εκπαίδευσης, το που τοποθετούνται χωρικά οι εκπαιδευτικές υποδομές ακόμη και ένας καλός δάσκαλος. Αξίζει να ειπωθεί πως στις πόλεις η **ιδιωτική απόδοση** της επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο είναι μεγαλύτερη. Με άλλα λόγια, οι μισθοί στις πόλεις είναι κατά μέσο όρο μεγαλύτεροι και οι επαγγελματικές ευκαιρίες περισσότερες (Florida, 2002a, Glaeser, 2012). Η **κοινωνική απόδοση** αναφέρεται στο τι λαμβάνει ως επιστροφή η οικονομία ενός κράτους από εκείνα που έχει η ίδια επενδύσει στον τομέα της εκπαίδευσης (Ψαχαρόπουλος,1999).

Από την πλευρά της μικροοικονομίας, εμπειρικά δεδομένα δείχνουν πως η απόδοση της εκπαίδευσης δεν είναι ίδια για όλους τους ανθρώπους. Διαφοροποιείται ανάλογα με το φύλο, την γεωγραφική περιοχή, το είδος της οικονομίας μιας χώρας, τον εργασιακό τομέα δραστηριοποίησης, το επίπεδο της εκπαίδευσης, το είδος της εκπαίδευσης και το ποιος χρηματοδοτεί την επένδυση -το άτομο ή το κράτος (Ibid). Από μακροοικονομική σκοπιά, η απόδοση της εκπαίδευσης για μία οποιαδήποτε χώρα μετριέται με την συμβολή της τόσο στην οικονομική ανάπτυξη όσο και στον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης που καταγράφει η συγκεκριμένη χώρα (Ψαχαρόπουλος,1999). Η εκπαίδευση διαθέτει εκτός των άλλων και πολλές **θετικές εξωτερικότητες**, το οποίο σημαίνει πως επιφέρει και έμμεσα οφέλη πέραν αυτών που έχουν ήδη αναφερθεί (Ψαχαρόπουλος,1999;Ioannides,2004). Περισσότερη εκπαίδευση συνεπάγεται καλύτερη υγεία, καλύτερη εκπαίδευση για την επόμενη γενιά, σεβασμός προς το περιβάλλον, συμβολή στην διαμόρφωση του κοινωνικού κεφαλαίου, μεγαλύτερη τάση για αποταμίευση, ενίσχυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων, αυξημένη αποτελεσματικότητα κατά τη διάρκεια αναζήτησης εργασίας, μειωμένα ποσοστά ανεργίας, μειωμένα βάρη στις δημοσιονομικές δαπάνες για παροχή κοινωνικής βοήθειας (Ψαχαρόπουλος, 1999).

Αξίζει να ειπωθεί πως η ποιοτική αξιολόγηση ενός συστήματος μπορεί να γίνει είτε βάσει των εισροών είτε βάσει των εκροών του υπό εξέταση συστήματος. Οι μέθοδοι αξιολόγησης της εκπαίδευσης βάσει των εισροών έχουν δεχθεί αρκετή κριτική, αφού τα ποσά που δαπανώνται στην εκπαίδευση σε καμία περίπτωση δεν αντικατοπτρίζουν πλήρως την ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος, αφού η κακομεταχείριση των πόρων είναι πιθανή. Ωστόσο είναι γεγονός πως η απόδοση της εκπαίδευσης είναι μεγαλύτερη σε χώρες που έχουν ένα καλά χρηματοδοτούμενο εκπαιδευτικό σύστημα (Ibid). Οι μοντέρνες οικονομίες αφιερώνουν περισσότερο από 20% των πόρων τους σε διαδικασίες μάθησης (Ioannides,2004,ρ.2098).

Όπως προειπώθηκε ένα άτομο με πανεπιστημιακή εκπαίδευση αναμένεται να λάβει μεγαλύτερο μισθό από έναν απόφοιτο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Η κυριότερη **κριτική** στη θεωρία της εκπαίδευσης βασίζεται κυρίως στο ερώτημα αν η διαφορά αυτή οφείλεται στην εκπαίδευση ή αν τα άτομα που επιλέγουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους είναι

εγγενώς πιο ικανά ή/και πιο έξυπνα (**the ability bias**). Σύμφωνα με τον Borjas (2013) ακόμη και αν αυτό το επιχείρημα είναι αληθές, η εκπαίδευση λειτουργεί ως δείκτης κατάταξης και κατανομής του ανθρωπίνου δυναμικού στις κατάλληλες θέσεις εργασίας. Από την άλλη πλευρά, το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο η εκπαίδευση 'εξάγει' πράγματι πιο παραγωγικό ανθρωπινό δυναμικό και δεν 'εκδίδει πιστοποιήσεις' που λειτουργούν μεν σαν 'σήμα' στην αγορά εργασίας, αφήνουν ανεπηρέαστη την παραγωγικότητα δε (**the screening hypothesis**). Επιπλέον, κατά πόσο η εκπαίδευση διαχωρίζει και προωθεί το ανθρωπινό δυναμικό που κατέχει πιστοποίηση από επίσημες μορφές εκπαίδευσης ενάντια στο ανθρωπινό δυναμικό που δεν έχει λάβει τυπική εκπαίδευση, αλλά διαθέτει το ίδιο εκπαιδευτικό υπόβαθρο (**the sheepskin effect**) (Ψαχαρόπουλος, 1999);

1.2. Αστικός Χώρος - Αστικά Ζητήματα: Ανάπτυξη & Σχεδιασμός

Για να συζητήσει κανείς τις διαδικασίες της αστικής ανάπτυξης και το ρόλο του σχεδιασμού σε εκείνες, πρέπει πρώτα να ορίσει τον αστικό χώρο και την έννοια της ανάπτυξης. Ο αριθμός και το μέγεθος των πόλεων αυξάνεται με ταχείς ρυθμούς με τις megacities ολοένα να πληθαίνουν και δομικές αλλαγές να συντελούνται τόσο στα πρότυπα όσο στις οικονομικές και κοινωνικές δομές του αστικού χώρου. Όμως πως ορίζεται ο αστικός χώρος; Ο ορισμός δύναται να μεταβάλλεται και το περιεχόμενο να εμπλουτίζεται σύμφωνα με το υπόβαθρο και την σκοπιμότητα του μελετητή καθώς και το κριτήριο που ο ίδιος θέτει. Πιο συγκεκριμένα, ο χώρος μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σύμφωνα με γεωγραφικούς, διοικητικούς, λειτουργικούς, κοινωνικούς, ιστορικούς, στατιστικούς κλπ όρους. Εξίσου αδύνατος είναι ο προσδιορισμός της 'πόλης' με ποσοτικούς όρους, αφού ο ελάχιστος απαιτούμενος πληθυσμός για να θεωρηθεί μία πόλη ως τέτοια ποικίλει ανά χώρα. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο οι Διεθνείς Οργανισμοί στις σχετικές εκθέσεις τους λαμβάνουν στοιχεία από τις Εθνικές Στατιστικές Αρχές και δέχονται τους ορισμούς που οι ίδιες θέτουν. Ο ΟΗΕ (2012) περιγράφει τις πόλεις ως 'ο πληθυσμός που περιέχεται στα περιγράμματα μιας επικράτειας που κατοικείται σε κατοικημένη πυκνότητα αστικού επιπέδου'. Ως αστικός χώρος μπορεί να χαρακτηριστεί και μία **μητροπολιτική περιοχή** η οποία ορίζεται ως η πόλη και οι περιβάλλουσες περιοχές που χαρακτηρίζονται από χαμηλή πυκνότητα κατοίκησης και βρίσκονται υπό την άμεση επιρροή της πόλης (UN,2012), αλλά και πόλεις που αποτελούν 'πύλες εισόδου - εξόδου'. Οι πόλεις συμβολίζοντας την κεντρική εξουσία, αναπτύσσουν σχέσεις -δίκτυα- τόσο μεταξύ τους, όσο και με τις αγροτικές περιοχές, αφού εξ ορισμού δεν παράγουν τα προϊόντα που καταναλώνουν. Πρόκειται για μη γραμμικές, δυναμικές και αμφίδρομες σχέσεις μεταξύ πολλαπλών στοιχείων ενός πολυσύνθετου συστήματος οι οποίες προκαλούν τόσο ποιοτικές όσο και ποσοτικές αλλαγές στο ίδιο το σύστημα (Pomplii,1992). Για παράδειγμα, αναφερόμενος κάποιος στην πόλη της Αθήνας, μπορεί να αναφέρεται στο ιστορικό κέντρο, το εμπορικό τρίγωνο, το δήμο Αθηναίων ή την μητροπολιτική της περιοχή. Για σκοπούς διευκόλυνσης της έρευνας, ο αστικός χώρος ταυτίζεται με την 'πόλη' ως ένα άθροισμα συγκεντρώσεων διαφόρων οικονομικών και μη δραστηριοτήτων, αλλά και υψηλού επιπέδου ανθρώπινο δυναμικό (Hansen and Winther,2015). Αξίζει να σημειωθεί πως οι διάφορες πολιτικές, αλλά και οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές επηρεάζουν τόσο τον τρόπο που αντιλαμβάνεται κανείς τον χώρο, τον τρόπο που τον οργανώνει και τι είδους πολιτικές εν τέλει εφαρμόζει (Θεοδωρά,2018).

Το φυσικό περιβάλλον καθορίζει τη μορφή της πόλης, ωστόσο ο **σχεδιασμός** της είναι εκείνος που διευκολύνει ή δυσχεραίνει την ζωή των κατοίκων της και επηρεάζει την ποιότητα ζωής τους. Για την ποιότητα ζωής των ανθρώπων λοιπόν παίζει καθοριστικό ρόλο πως και προς τα που οι πόλεις μεγεθύνονται, πως ορίζονται οι χρήσεις γης, αφού σύμφωνα με αυτές χωροθετούνται και οργανώνονται οι δραστηριότητες των ανθρώπων, οι θέσεις εργασίας σε

σχέση με την κατοικία του ανθρώπινου δυναμικού αλλά και οι θέσεις εργασίας σε σχέση με τις υπόλοιπες θέσεις εργασίας (Grattan Institute, 2012).

Η **οικονομική ανάπτυξη** διαθέτει εγγενώς μία **χωρική διάσταση** αλλά και χρονική, αφού σε ορισμένους χώρους λαμβάνει χώρα ενώ σε άλλους όχι, αλλού πιο εύκολα, αλλού πιο δύσκολα, αλλού για μία μικρή χρονική περίοδο και άλλοι τόποι πάλι ακμάζουν επί πολλά συναπτά έτη. Ωστόσο με τον όρο **‘αστική ανάπτυξη’** δεν νοείται η φυσική εξάπλωση της πόλης, ούτε η αμιγώς οικονομική μεγέθυνση, αλλά η βιώσιμη ανάπτυξη στον αστικό χώρο.

Το **εργαλείο του σχεδιασμού** επηρεάζει **άμεσα** το ανθρώπινο κεφάλαιο μέσω της χωρικής εγκατάστασης των υποδομών υγείας και εκπαίδευσης, αφού σε μεγάλο βαθμό καθορίζει την ευκολία ή τη δυσχέρεια πρόσβασης σε εκείνες. Επηρεάζει **εμμέσως** ποσοτικά και ποιοτικά την υγεία και την εκπαίδευση των κατοίκων των πόλεων και **ταυτόχρονα** υπάρχει και ένα τρίτο κανάλι επικοινωνίας μέσω του οποίου ο σχεδιασμός ευνοεί ή δυσχεραίνει την εμφάνιση φαινομένων που συντελούν στην απόφαση των ανθρώπων για επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο τους και την ποιότητα ζωής τους εν γένει.

Οι υποδομές μπορεί να είναι παραγωγικές, τεχνικές ή κοινωνικές. Η παρούσα έρευνα μελετά κατά κύριο λόγο την τρίτη κατηγορία υποδομών. Παρατηρείται **χωρική ανισοκατανομή** τόσο των δομών εκπαίδευσης και υγείας όσο και των ευκαιριών για μάθηση με ισχυρή πύκνωση στις πόλεις (Ioannides,2004;Hansen and Winther,2015). Η **ποιότητα** και τα **ιδιαίτερα χαρακτηριστικά** των εκπαιδευτικών **υποδομών** επηρεάζουν την απόδοση που αποδίδουν τα άτομα στην εκπαίδευση. Οι υποδομές αντικατοπτρίζουν τους τόπους που υπηρετούν και συντελούν στην μοναδικότητα του εκάστοτε χώρου.

Σχετικά με την **έμμεση** επιρροή του σχεδιασμού στο ανθρώπινο κεφάλαιο και πιο συγκεκριμένα στην υγεία, σύμφωνα με τον ΠΟΥ (2018), 9 στους 10 κατοίκους πόλεων αναπνέουν μολυσμένο αέρα, η ποιότητα του μειώνει το προσδόκιμο ζωής και επηρεάζει τις πιθανότητες εμφάνισης διαφόρων σοβαρών ασθενειών, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται καρδιακά, αναπνευστικά και χρόνια προβλήματα. Έρευνα από το πανεπιστήμιο King’s College London (2018) έδειξε πως οι υψηλές συγκεντρώσεις διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα, επηρεάζουν την μνήμη, την συγκέντρωση καθώς και την ικανότητα λήψης αποφάσεων. Η πρόκληση θορύβου πέραν του φυσιολογικού στους δημόσιους χώρους, συνδέεται με προβλήματα υγείας που είναι πολύ περισσότερα και πολύ πιο σοβαρά από την πρόκληση ενός πονοκεφάλου. Όσον αφορά τα παιδιά, η ηχορύπανση επηρεάζει τη γνωστική τους ικανότητα, την κατανόηση κειμένου, τις λογικές δεξιότητες τους και την ευρύτερη ανάπτυξη τους. Οι ενήλικες με την σειρά τους, εμφανίζουν πιο συχνά συμπτώματα κατάθλιψης, άγχους και αϋπνίας. Υπάρχει μία συσχέτιση μεταξύ ηχορύπανσης και ψυχικής υγείας αλλά δεν είναι ιδιαίτερα ισχυρή, τουλάχιστον όχι ακόμη. Με αφορμή τη δημιουργία εξειδικευμένου Υπουργείου για την αντιμετώπιση της μοναξιάς στην Μεγάλη Βρετανία, έχει έρθει στο δημόσιο διάλογο η συζήτηση για το κατά πόσο οι ίδιες οι πόλεις ενισχύουν την κοινωνική απομόνωση και πως μπορούν να υπάρξουν σχεδιαστικές παρεμβάσεις για την καταπολέμηση της μοναξιάς αλλά και άλλων προβλημάτων υγείας (Shafique,2018). Η

επικοινωνία είναι καθοριστικής σημασίας για την υγεία του ατόμου και χαρακτηριστικά αξίζει να αναφερθεί πως οι επιπτώσεις της μοναξιάς στην υγεία ισοδυναμούν με το κάπνισμα 15 τσιγάρων ανά ημέρα (Cacioppo and Patrick, 2008). Σύμφωνα με δεδομένα από τον ΠΟΥ (2018), ¼ δεν ασκείται επαρκώς και ακολουθεί έναν καθιστικό τρόπο ζωής τόσο στην εργασία όσο και στον ελεύθερο του χρόνο. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες αυτού του δυσάρεστου φαινομένου είναι ο φόβος της εγκληματικότητας, η υψηλή πυκνότητα της κίνησης, η έλλειψη κατάλληλων δημόσιων χώρων και η κακή ποιότητα αέρα. Επιπλέον, οι συνέπειες της κλιματικής αλλαγής και το φαινόμενο της αστικής θερμικής νησίδας έχουν αρχίσει να εκδηλώνονται και δύναται να επηρεάζουν στο μέλλον μέχρι και την ικανότητα των ανθρώπων να σκέφτονται (World Economic Forum,2018). Ο αστικός σχεδιασμός που δεν λαμβάνει υπ' όψιν τους πεζούς, δεν αφήνει περιθώρια φυσικής άσκησης στο δημόσιο χώρο και έτσι μοιραία συμβάλει στην υιοθέτηση ενός καθιστικού τρόπου ζωής και στην πρόκληση προβλημάτων υγείας. Ο χρόνος που δαπανούν οι πολίτες στις μετακινήσεις τους επηρεάζει την παραγωγικότητα τους και το μέσο που επιλέγουν καθορίζει την υγεία τους αλλά και το περιβάλλον εν γένει.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στο ρόλο του **κοινωνικού κεφαλαίου**, το οποίο είναι αδύνατο να απουσιάζει από την συζήτηση του ανθρώπινου κεφαλαίου. Το κοινωνικό κεφάλαιο επηρεάζει και επηρεάζεται από την εκπαίδευση ή πιο σωστά αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι αυτής. Δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για το κοινωνικό κεφάλαιο, αλλά απλουστευτικά με τον όρο αυτό αναφέρεται κανείς στους δεσμούς, τις κοινές αξίες και την κατανόηση σε μία κοινωνία, τα οποία επιτρέπουν στους πολίτες και στις ομάδες να εμπιστευονται ο ένας τον άλλον και να εργάζονται μαζί (OECD,2007). Παρατηρείται μία αρνητική συσχέτιση μεταξύ της κίνησης των οχημάτων και των κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ γειτόνων (Grattan Institute,2012). Πιο συγκεκριμένα, όση περισσότερη κίνηση από οχήματα καταγράφεται στους δρόμους μιας γειτονιάς, τόσο λιγότερο βγαίνουν από το σπίτι τους οι κάτοικοι και τόσο λιγότερο συναναστρέφονται με τους γείτονες τους. Η συγκεκριμένη διαπίστωση αποτελεί σημαντικό εύρημα, αφού οι κοινωνικές σχέσεις ενισχύουν τη διάχυση της πληροφορίας και της γνώσης αλλά και την συνοχή, την εμπιστοσύνη, το αίσθημα ασφάλειας και το κοινωνικό κεφάλαιο ενός συνόλου (Ibid).

Οι άνθρωποι συγκεντρώνονται στις πόλεις για μια σειρά ωφελειών, όμως αυτό που γίνεται αντιληπτό τα τελευταία κυρίως χρόνια είναι πως ο αστικός χώρος δημιουργεί ή φιλοξενεί και άλλου τύπου ανάγκες, τις **αστικές ανάγκες**. Αυτό δεν αποτελεί πρόσφατο ζήτημα, αφού αν ανατρέξει κανείς σε αναφορές στην πόλη στην κλασική λογοτεχνία, από τον Ντοστογιέφσκι μέχρι τον Ντίκενς, η πόλη περιγράφεται ως μήτρα πολλών κακών. Όπως πολύ εύστοχα έχει δηλώσει ο νυν δήμαρχος της Αθήνας κ. Γιώργος Καμίνης (CityofAthens,2017) 'Οι μεγάλες πόλεις αντιμετωπίζουν τα μεγάλα προβλήματα, αλλά και από τις μεγάλες πόλεις ξεκινούν οι λύσεις'. Άλλωστε ένα από τα στοιχεία που διαφοροποιούν τις πόλεις μεταξύ τους είναι και ο τρόπος διαχείρισης των προβλημάτων τους. Οι πόλεις πια δρουν ή πρέπει να δρουν με την

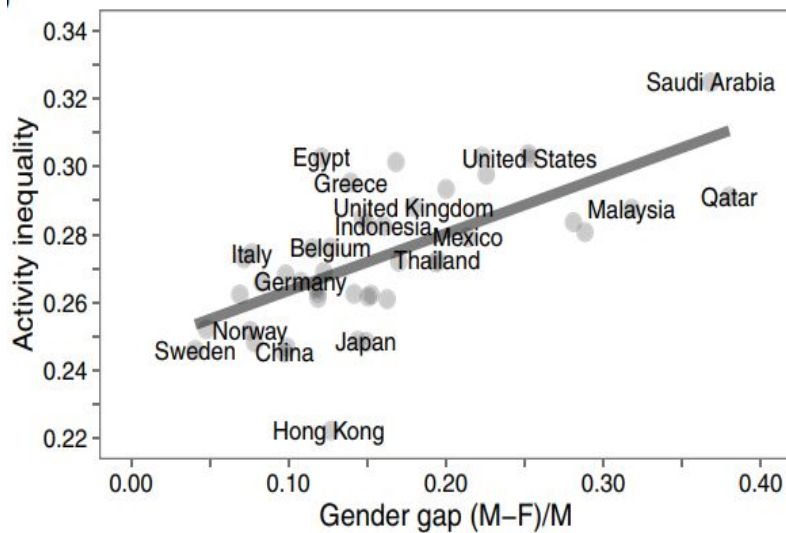
λογική των επιχειρήσεων. Ανταγωνίζονται μεταξύ τους και για να διατηρήσουν την ανάπτυξη τους – όπως αντίστοιχα οι επιχειρήσεις την κερδοφορία τους- πρέπει να καινοτομούν.

Οι πόλεις εμπνέουν ή απαιτούν σκληρή δουλειά (Rosenthal and Strange,2003). Οι διαδικασίες αστικοποίησης και η αύξηση των ωρών εργασίας – σε εργασία πλήρους απασχόλησης στην επίσημη αγορά εργασίας- έχουν θετική συσχέτιση (Rosenthal and Strange,2003). Πιθανές ερμηνείες είναι πως οι άνθρωποι που επιλέγουν να μετακινηθούν στις πόλεις επιθυμούν να εργαστούν σκληρά είτε γεννάται ανταγωνισμός μεταξύ των ανθρώπων που κατοικούν κοντά ο ένας με τον άλλον. Αν ο πρώτος ισχυρισμός είναι αληθής, τότε εύλογα θα αναμένει κανείς ότι αυτός ο συγκεκριμένος εργασιακός πληθυσμός θα εργάζεται με την ίδια ένταση σε όλο τον εργασιακό του βίο. Αν πάλι ισχύει η δεύτερη εκδοχή, τότε εργάζονται τόσο εκείνοι που θέλουν ή πρέπει να τους προσέξουν, να ξεχωρίσουν, δηλαδή άτομα νεαρής ηλικίας που επιθυμούν να κερδίσουν φήμη στον τομέα τους. Πρόκειται για το φαινόμενο **‘rat race’** και αναγκαίες για την ύπαρξη του είναι δύο προϋποθέσεις: υψηλή ανταμοιβή και εξέλιξη (Henderson and Thisse,2004). Χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις δεν διαπιστώνεται διαφορά στις ώρες εργασίας ατόμων νεαρής και ώριμης ηλικίας. Άλλες έρευνες έχουν δείξει πως οι ώρες εργασίας είναι περισσότερες σε περιοχές, όπου η πυκνότητα της εργασίας στο επάγγελμα του εργαζομένου είναι υψηλή. Έτσι και εδώ τίθεται ένα αντίστοιχο ερώτημα με εκείνο του ‘ποιος επιλέγει να λαμβάνει περισσότερη εκπαίδευση;’ Εν τέλει, **οι πόλεις προσελκύουν περισσότερο φιλόδοξους ανθρώπους ή οι πόλεις απαιτούν πιο σκληρή δουλειά;**

Ένα μάλλον αγνοημένο είδος φτώχειας είναι η **αστική φτώχεια**, η οποία συχνά ορίζεται ως ένα **σύνολο σωρευτικών στερήσεων**, με την έννοια ότι μία διάσταση φτώχειας τροφοδοτεί μία άλλη και παρουσιάζει τρία διακριτά χαρακτηριστικά: αφορά μία οικονομία πλήρως εμπορευματοποιημένη, δηλαδή την οικονομία των πόλεων που είναι αποκλειστικά εγχρήματη, δεύτερον οι κάτοικοι των πόλεων είναι έκθετοι σε μία πληθώρα περιβαλλοντικών μολύνσεων και τρίτον διακατέχεται από κοινωνικό κατακερματισμό, με απουσία κατάλληλων και επαρκών μηχανισμών κοινωνικής προστασίας (Moser et al, 1996b). Ιστορικά, το φαινόμενο της φτώχειας είναι συνδεδεμένο με τον αναπτυσσόμενο κόσμο και κυρίως με τις αγροτικές περιοχές, όμως σήμερα παρουσιάζονται ανάλογα ποσοστά και στις πόλεις και μη αμελητέα στις ανεπτυγμένες χώρες, καθιστώντας σαφές ίσως με τον πιο σκληρό τρόπο πως τα οφέλη της οικονομικής ανάπτυξης δεν διαχέονται ομοιόμορφα. Ίσως η αστική φτώχεια να είναι η πιο ανησυχητική μορφή φτώχειας (Καθημερινή, 2016), γιατί ενώ δεν είναι σύγχρονο φαινόμενο, παραμένει σχετικά αφανής, αφήνοντας τις πόλεις να επιβιώνουν μόνες τους (Vidal,2005). Για χρόνια, η αστικοποίηση υπήρξε η λύση για τους φτωχούς πληθυσμούς των αγροτικών περιοχών, οι οποίοι μετακινούνταν με κίνητρο τις πολλές ευκαιρίες της πόλης. Όμως τι γίνεται όταν οι πόλεις δεν είναι κατάλληλα εξοπλισμένες και δεν μπορούν να υποστηρίξουν τον πληθυσμό που εισρέει σε εκείνες που ενίοτε γίνεται με ραγδαίους ρυθμούς; Τότε οι πόλεις δεν αντεπεξέρχονται στις προσδοκίες. Στις πόλεις συναντά κανείς τεράστιες διαφοροποιήσεις οι οποίες συχνά εντοπίζονται πολύ κοντά -διαφορές που ο μέσος όρος κρύβει- ενώ οι αγροτικές περιοχές χαρακτηρίζονται από μεγαλύτερο βαθμό

ομοιογένειας. Οι κοινωνικοί δεσμοί είναι πιο χαλαροί λόγω της κινητικότητας, αλλά και ο κοινωνικός στιγματισμός της φτώχειας είναι μεγαλύτερος. Η θεσμική πολυπλοκότητα καθιστά την πρόσβαση σε υπηρεσίες στην πόλη πιο δύσκολη, ακόμη και αν στις πόλεις οι παροχές είναι περισσότερες και συχνά καλύτερης ποιότητας. Το ανθρώπινο δυναμικό των πόλεων δαπανά μεγαλύτερο ποσοστό του εισοδήματος του στην αγορά φαγητού, το οποίο αυτόματα συνεπάγεται πως η πείνα και η ποιότητα της διατροφής του εξαρτάται από το επίπεδο των τιμών, σε αντίθεση με τους κατοίκους των αγροτικών περιοχών που ιδιαίτερο γνώρισμα τους είναι η ιδιοκατανάλωση. Επίσης στις πόλεις συνήθως συναντάται ακόμη ένα διακριτό είδος φτώχειας το οποίο συνδέεται με το προαναφερθέν φαινόμενο του 'rat race' και πρόκειται για τους **‘εργαζόμενους φτωχούς’** που ορίζονται ως τα άτομα που βρίσκονται στην απασχόληση για περισσότερο από το ήμισυ του αριθμού των μηνών της συνολικής χρονικής περιόδου μέτρησης του εισοδήματος, αλλά το ισοδύναμο διαθέσιμο οικογενειακό εισόδημα των οποίων είναι χαμηλότερο από το 60% του εθνικού διάμεσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος (Κετσετζοπούλου, 2009:83). Τα παιδιά που γεννιούνται σε φτωχά νοικοκυριά παρουσιάζουν αυξημένες πιθανότητες να παρουσιάσουν προβλήματα υγείας, όπως το να γεννηθούν λιποβαρή, με μεγαλύτερα ποσοστά θνησιμότητας, βεβαρημένη υγεία και χαμηλές σχολικές επιδόσεις, αφού επηρεάζεται η φυσική και η γνωστική τους ικανότητα. Σε έρευνα της Παγκόσμιας Τράπεζας (Naraya et al,2000) με τίτλο 'Φωνές των Φτωχών' (Voices of the Poor: Can anyone hear us?), άτομα που βρίσκονταν σε κατάσταση φτώχειας ερωτήθηκαν για το πως ορίζουν οι ίδιοι τη φτώχεια και μεταξύ άλλων απάντησαν 'διακρίσεις, ρατσισμός, ανασφάλεια κλπ'. Επομένως γίνεται αντιληπτό πως η φτώχεια εκλαμβάνεται ως πολλά περισσότερα από την απλή απουσία εισοδήματος.

Για να υπάρξει ισότητα στο χώρο εργασίας, είναι σημαντικό να υπάρξει ισότητα στο χώρο που οι άνθρωποι κατοικούν και δραστηριοποιούνται. Υποστηρίζεται πως η ρύθμιση του χώρου επηρεάζει την αγορά εργασίας και προκαλεί κόστη στον ιδιωτικό τομέα με πιο γνωστό μέσο το κόστος κατοικίας και την μετακίνηση του ανθρώπινου δυναμικού (Μάρκου,2014). Όμως μία διαφορετική αλλά εξίσου ενδιαφέρουσα συσχέτιση μεταξύ χώρου και αγοράς εργασίας αφορά τις έμφυλες διακρίσεις στο χώρο. Κατά γενική ομολογία, οι πόλεις δεν έχουν σχεδιαστεί για γυναίκες, με κυριότερη την απειλή της εγκληματικότητας και το φόβο της θυματοποίησης να τις εμποδίζει να αναδείξουν τη δυναμική τους και να ακολουθήσουν τον τρόπο ζωής που οι ίδιες επιθυμούν. Η διατύπωση 'αν ένας πολίτης δεν περπατά, τότε πιθανόν να είναι τεμπέλης' αποτελεί μία εύλογη υπόθεση. Αν όμως πολλοί άνθρωποι δεν περπατούν και ανήκουν σε μία συγκεκριμένη πληθυσμιακή ομάδα, τότε θα πρέπει να αναρωτηθούμε αν κάτι άλλο συμβαίνει (Althoff et al,2017). Σύμφωνα με έρευνα του πανεπιστημίου του Stanford, με δεδομένα από τις μετρήσεις ημερήσιων βημάτων που καταγράφονται στα smartphones, σχεδόν σε κάθε χώρα οι γυναίκες περπατούν λιγότερο από τους άντρες και αυτό το φαινόμενο σχετίζεται με το αυξημένο αίσθημα φόβου. Δεδομένα αντλήθηκαν και από την Ελλάδα, όπως φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα.

(Πηγή: <https://cs.stanford.edu/people/jure/pubs/activity-inequality-nature17.pdf>)

Για να επιλέξει ένας πολίτης να περπατήσει η διαδρομή πρέπει να είναι βολική, ενδιαφέρουσα, ασφαλής και χρήσιμη (Speck, 2014). Οι γυναίκες κατά γενική ομολογία είναι κοντύτερες από τους άντρες, επομένως κάνουν περισσότερα βήματα για την ίδια απόσταση και πιθανόν να κουράζονται πιο εύκολα. Αλλά το γεγονός πως το κενό μεταξύ των δύο φύλων μειώνεται σε χώρες που υποστηρίζουν ενεργά την κίνηση των πεζών υποδεικνύει πως η μειωμένη φυσική κίνηση των γυναικών σχετίζεται με το φόβο θυματοποίησης. **Η ανισότητα στο δημόσιο αστικό χώρο μεταφράζεται σε ανισότητα στην υγεία και στις ευκαιρίες.**

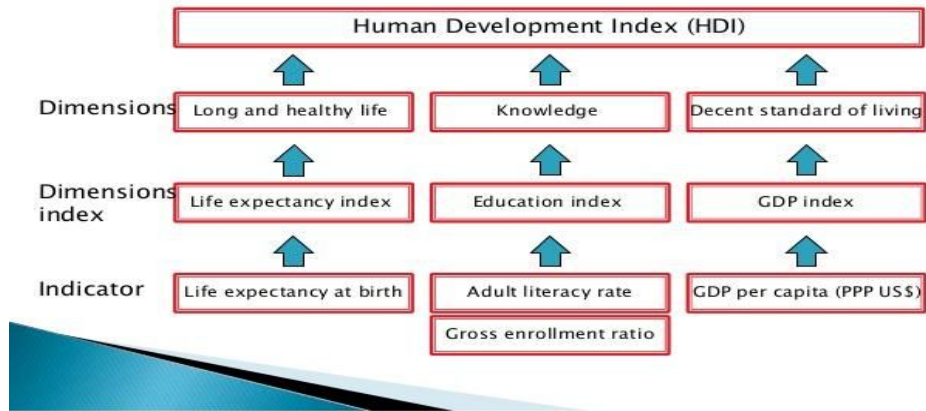
Ο χώρος σχετίζεται με την εγκληματικότητα με διάφορους τρόπους μεταξύ των οποίων είναι η γεωγραφία του εγκλήματος και του φόβου του εγκλήματος, ο τόπος κατοικίας των παραβατών κλπ. Η **εγκληματικότητα** κοστίζει όχι μόνο στο θύμα, αλλά και στην κοινωνία (Freeman, 1999). Η εγκληματικότητα και ο φόβος της θυματοποίησης επηρεάζουν τη ζωή των πολιτών είτε μέσω της απόφασης τους για ανάληψη μίας οικονομικής ή άλλης δραστηριότητας σε δεδομένο χώρο, είτε περιορίζοντας τις μετακινήσεις τους και εν γένει πλήττοντας την κοινωνική συνοχή δημιουργώντας χωρικούς διαχωρισμούς και κοινωνικές πολώσεις. Δεν υπάρχει μία κοινά αποδεκτή θεωρία ως προς τους προσδιοριστικούς παράγοντες εκδήλωσης μιας εγκληματικής συμπεριφοράς, όμως υπάρχουν θεωρητικά επιχειρήματα και ισχυρά εμπειρικά ευρήματα που συνδέουν την εγκληματικότητα με το περιβάλλον, προερχόμενα μάλιστα από διαφορετικές ιδεολογικές βάσεις.

‘Ο κατάλληλος σχεδιασμός και η αποτελεσματική χρήση του δομικού περιβάλλοντος μπορεί να βοηθήσει στη μείωση του φόβου του εγκλήματος, την ύπαρξη του εγκλήματος καθώς και στη βελτίωση της ποιότητας ζωής’ (Crowe, 2000).

Είναι σημαντικό πως οι σύγχρονες πόλεις καλούνται να αντιμετωπίζουν και να προλαμβάνουν όχι μόνο τα αστικά ζητήματα τα οποία ενίοτε οι ίδιες προκαλούν, αλλά να αφομοιώνουν εξωγενείς μεταβολές καθώς και να προβλέπουν μελλοντικές πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις (Μέλισσας,2018). Για παράδειγμα, αλλαγές στα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού ή στο μοντέλο οικογένειας δεν είναι καθόλου αμελητέες. Ακόμη και η μετανάστευση όταν πηγάζει από οικονομικά αίτια είναι μία μορφή επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο, αφού η μετακίνηση από μία γεωγραφική περιοχή σε μία άλλη γίνεται σύμφωνα με τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν και στις δύο περιοχές, και λαμβάνοντας υπ' όψιν τα κόστη μετακίνησης και τους όποιους περιορισμούς μπορεί να υπάρχουν (Bozjas,2013). Το πλέον γνώριμο είδος μετανάστευσης στον ελληνικό χώρο είναι η 'φυγή μυαλών' προς άλλες χώρες (braindrain). Τα άτομα επιλέγουν την μετακίνηση τους σε χώρες στις οποίες η απόδοση του ανθρώπινου κεφαλαίου που διαθέτουν είναι μεγαλύτερη από τη χώρα από την οποία κατάγονται (Ibid). Είναι σημαντικό να σημειωθεί πως τα αστικά ζητήματα, ως γνήσια κοινωνικά προβλήματα, αλληλοσχετίζονται, αποτελούν την ίδια στιγμή αίτια και αιτιατά και οδηγούν σε ένα φαύλο κύκλο.

Συνοψίζοντας το πρώτο κεφάλαιο με την εννοιολογική αποσαφήνιση, είναι σημαντικό να ειπωθεί πως ο **ορισμός μιας έννοιας και ο δείκτης μέτρησης** που επιλέγεται την εκάστοτε φορά είναι καθοριστικής σημασίας τόσο σε θεωρητικό επίπεδο καθώς διαφοροποιούνται οι διάφορες συσχετίσεις και η ισχύς αυτών, όσο και στο στάδιο σχεδιασμού πολιτικών. Οι δείκτες μέτρησης δύναται να μεταβάλλονται από τόπο σε τόπο με ορισμένους να εναρμονίζονται σε μία ενιαία κλίμακα, ενώ άλλοι αντικατοπτρίζουν τις διαφορετικές συνθήκες ζωής που επικρατούν. Επιπλέον ο δείκτης μέτρησης που επιλέγεται στην εκάστοτε έρευνα μαρτυρά την σημαντικότητα του παραγωγικού συντελεστή που προσδίδει ο ίδιος ο ερευνητής στην αναπτυξιακή διαδικασία (Evans et al, 2002) και επηρεάζει τις πολιτικές που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται. Για παράδειγμα, όταν ένα κράτος αξιολογείται βάσει του ΑΕΠ και των ΑΞΕ (Άμεσες Ξένες Επενδύσεις), διαμορφώνει μία de facto πιο υλιστική κοινωνία (Striglitz,2018). Στην αρχή του κεφαλαίου παρουσιάστηκε ο χάρτης με την κατάταξη των χωρών βάσει του δείκτη ανθρωπίνου κεφαλαίου έτσι όπως προκύπτει από τις ετήσιες μετρήσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας (2018). Ωστόσο τις τελευταίες δεκαετίες οι Διεθνείς Οργανισμοί έχουν αναπτύξει και άλλους δείκτες που συμπεριλαμβάνουν τόσο ποιοτικούς όσο και ποσοτικούς παράγοντες αξιολόγησης της ποιότητας ζωής. Ενδεικτικοί είναι ο **Human Development Index** και ο **Better Life Index** όπως απεικονίζονται παρακάτω:

Human Development Index

(Πηγή:

<https://image.slidesharecdn.com/humandevlopmentindicators-131025085833-phpapp01/95/human-development-indicators-6-638.jpg?cb=1382691563>)

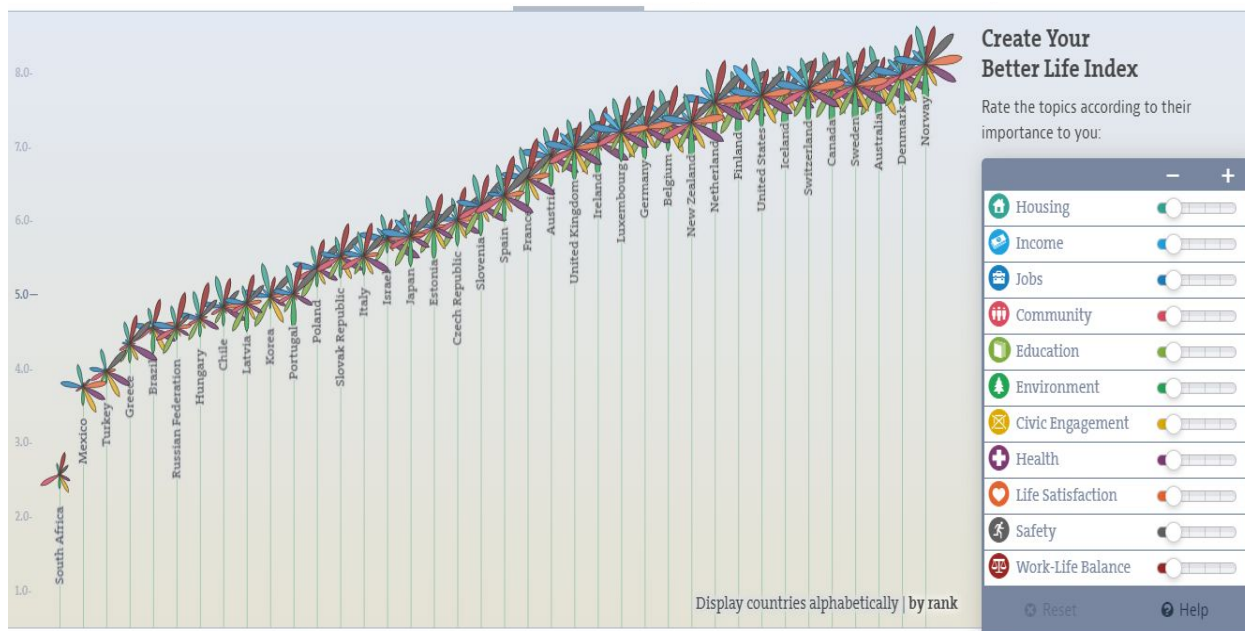
Better Life Index

(Πηγή: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>)

Ο Human Development Index έχει κατασκευαστεί από τον ΟΗΕ και η Ελλάδα κατατάσσεται περίπου στις ίδιες θέσεις όπως με τον δείκτη Ανθρώπινου Κεφαλαίου, ενώ είναι αξιοσημείωτο το γεγονός πως οι χώρες που βρίσκονται στην πρώτη δεκάδα είναι, με μικρές

διαφορές, σταθερές ανεξαρτήτως δείκτη μέτρησης. Όσον αφορά τον Better Life Index, κατασκευάστηκε από τον ΟΟΣΑ, με αποτέλεσμα στις μετρήσεις να συμμετέχουν αποκλειστικά τα κράτη μέλη του Οργανισμού. Όπως φαίνεται στο παρακάτω ραβδόγραμμα η Ελλάδα βρίσκεται στην τέταρτη θέση από το τέλος.

(Πηγή: <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>)

Κεφάλαιο 2

Ανθρώπινο Κεφάλαιο & Αστική Ανάπτυξη

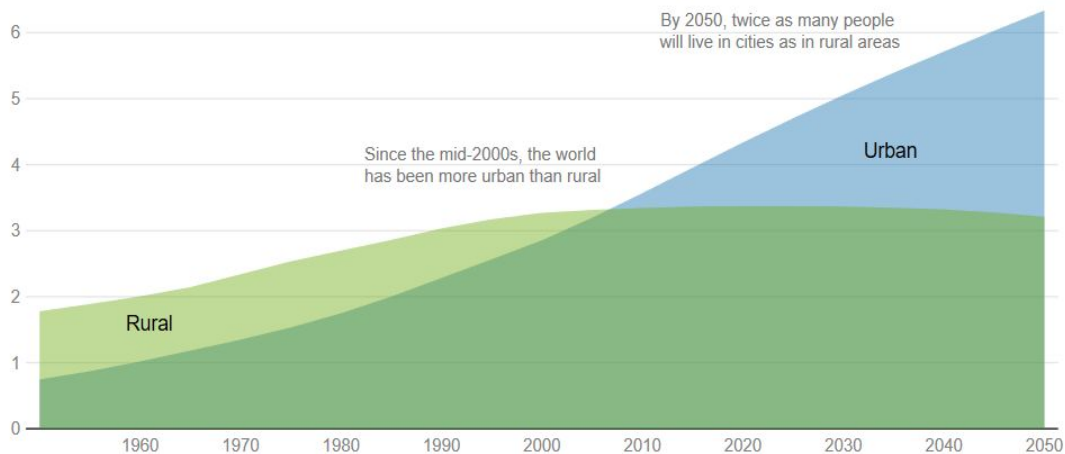
Σε αυτό το δεύτερο κεφάλαιο, συζητούνται οι διαδικασίες των αστικών μετασχηματισμών και τα αίτια αυτών. Το ανθρώπινο δυναμικό μετακινείται προς τις θέσεις εργασίας ή το αντίστροφο; Ακόμη, οι αστικές συγκεντρώσεις είναι αναγκαία προϋπόθεση για την επίτευξη της ανάπτυξης; Εξετάζεται η παραγωγική διαδικασία και οι συντελεστές της τόσο από μακροοικονομική, όσο και μικροοικονομική σκοπιά.

2.1. Αστικοί Μετασχηματισμοί _ Θεωρίες & Πρακτικές Ανάπτυξης

Όπως ειπώθηκε και στον πρόλογο, το μεγαλύτερο ποσοστό του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί σε αστικές περιοχές. Ίσχυε ανέκαθεν αυτό; Έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον να αναζητήσει κανείς τη διαχρονική εξέλιξη του φαινομένου της αστικοποίησης. Στο παρακάτω γράφημα απεικονίζεται η εξέλιξη τόσο του αγροτικού όσο και του αστικού πληθυσμού μέχρι σήμερα, καθώς και οι προβλέψεις μέχρι το 2050.

The Global Rise of City Dwellers

Worldwide urban and rural population (billions)

Source: [UN World Urbanization Prospects](#)

Παρατηρείται ότι λίγο πριν το 2010 ο παγκόσμιος αστικός πληθυσμός ξεπέρασε τον αντίστοιχο αγροτικό. Η αστικοποίηση ορίζεται ως η διαδικασία μετακίνησης πληθυσμών από αγροτικές σε αστικές περιοχές, τα αίτια της οποίας μπορεί να είναι οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά κλπ. Στην ερώτηση **γιατί συγκεντρώνονται οι άνθρωποι στις πόλεις**, η θεωρία υποστηρίζει πως οι πόλεις είναι ο χώρος εκείνος που επιτρέπει τη δημιουργία και επικοινωνία της γνώσης όσο και την καινοτομία (Florida,2002a;Glaeser,2012;Storper,2013). Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, παρατηρείται άνιση χωρική κατανομή τόσο των θέσεων εργασίας όσο και του ανθρώπινου δυναμικού υψηλού επιπέδου, με μεγάλη πύκνωση στις πόλεις. Το ερώτημα που συχνά τίθεται είναι αν **οι θέσεις εργασίας μετακινούνται προς τους ανθρώπους ή οι άνθρωποι προς εκείνες;** (Storper and Scott,2009). Αρκετές θεωρίες αστικοποίησης υποστηρίζουν πως οι άνθρωποι, ειδικά εκείνοι με υψηλού επιπέδου ανθρώπινο κεφάλαιο αποφασίζουν την μετακίνηση τους στις πόλεις βάσει των διαθέσιμων ανέσεων/παροχών (amenities). Ο Florida (2002) -από τους κυριότερους εκπροσώπους της συγκεκριμένης τάσης- υποστηρίζει πως η 'δημιουργική τάξη' (the creative class) είναι βασικός παραγωγικός συντελεστής στην περιφερειακή οικονομική ανάπτυξη. Στη 'δημιουργική τάξη' συγκαταλέγονται

‘τα άτομα εκείνα που εργάζονται σε θέσεις με συγκεκριμένο εκπαιδευτικό επίπεδο, ή σε τομείς εντάσεως γνώσης ή που έχουν ανεπτυγμένη κριτική ικανότητα ή που απασχολούνται με καλλιτεχνικά επαγγέλματα’ (Ibid).

Η **δημιουργικότητα** ουσιαστικά είναι αυτό που άλλες θεωρίες χαρακτηρίζουν ως **αλληλεπίδραση**, γι' αυτό η ανοχή βρίσκεται στην κορυφή της λίστας των επιθυμητών ανέσεων. Η ανοχή δεν μπορεί να αποτιμηθεί ποσοτικά, γι' αυτό ως δείκτης μέτρησης χρησιμοποιείται ο δείκτης της διαφορετικότητας 'diversity', ο οποίος απαρτίζεται από την ύπαρξη καλλιτεχνών (bohemians), ομοφυλόφιλων και αλλοεθνών σε μία δεδομένη χωρική ενότητα και έχει τις ρίζες του στην αστική κοινωνιολογία (βλέπε Tonnie, 1887,1957). Το **κλίμα ανοχής** απελευθερώνει τα άτομα από τις παραδόσεις και τα στερεότυπα και έτσι τους δίνεται η ευκαιρία να ξεδιπλώσουν τα ταλέντα τους. Συνολικά, η συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου υψηλού επιπέδου στον αστικό χώρο προκαλεί τη δημιουργικότητα και οδηγεί σε αστική ανάπτυξη μέσω της αύξησης της απασχόλησης αλλά και του κατά κεφαλήν εισοδήματος (Storper and Scott, 2009). Μία δεύτερη έρευνα εντός του ίδιου πλαισίου προέρχεται από τους Glaeser & Co., οι οποίοι υποστηρίζουν πως οι κλιματικές συνθήκες, τα πολιτιστικά αγαθά και οι υψηλού επιπέδου υπηρεσίες είναι οι προσδιοριστικοί παράγοντες της μετακίνησης των ατόμων. Ενδιαφέρον έχουν εμπειρικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στις ΗΠΑ και έδειξαν ότι η βαρύτητα που δίνουν τα άτομα με υψηλό ανθρώπινο κεφάλαιο σε αυτές τις ανέσεις μεταβάλλεται αντιστρόφως ανάλογα με τους **δείκτες εγκληματικότητας** (για βίαια εγκλήματα) (Glaeser et al, 2001). Έτσι προκύπτει πως το καλό ανθρώπινο δυναμικό μετακινείται προς μία πόλη αν εκείνη διαθέτει **ευνοϊκές κλιματικές συνθήκες, καταναλωτικές παροχές, χαμηλά ποσοστά εγκληματικότητας**

αλλά συνυπολογίζονται και οι δαπάνες όπως λόγου χάριν τέτοιες είναι οι αυξημένες τιμές των σπιτιών, γιατί τότε 'εξατμίζεται' η υψηλότερη αμοιβή που λαμβάνει το ανθρώπινο δυναμικό στην πόλη και αυτομάτως αυτός ο παράγοντας δρα ανασταλτικά. Στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο αξίζει να συμπεριληφθεί μία θεωρία με καταβολές από την οικονομική κοινωνιολογία, σύμφωνα με την οποία οι Clark et al (2002) υποστηρίζουν πως οι **αστικές ανέσεις** που λειτουργούν ως 'attraction' είναι εκείνες που οδηγούν στην αστικοποίηση και κατ' επέκταση στην αστική ανάπτυξη. Τέτοιες αστικές ανέσεις μπορεί να είναι τα μουσεία, τα πάρκα, τα εμβληματικά κτίρια κλπ. Επίσης, οι ίδιοι υποστηρίζουν πως οι άνθρωποι μετακινούνται με κριτήριο την αναζήτηση ψυχαγωγίας, αλλά και τις παροχές παγκοσμίου φήμης.

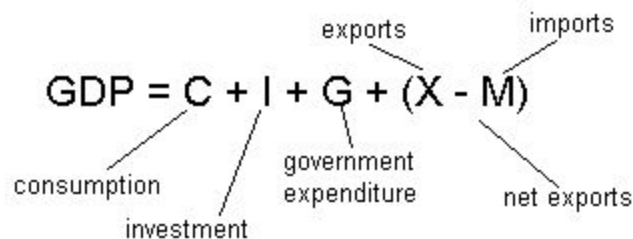
Όλες οι προαναφερθείσες θεωρίες που έχουν ως κοινή συνιστώσα το γεγονός πως οι άνθρωποι επιλέγουν να μετακινηθούν με γνώμονα τις ανέσεις, αδυνατούν να εξηγήσουν την δημιουργία των πόλεων, πως οι πόλεις με παρόμοιες ανέσεις έχουν ακολουθήσει τελείως διαφορετικές αναπτυξιακές πορείες και υποθέτουν πως οι άνθρωποι επιλέγουν πάντα βάσει εμφανών χαρακτηριστικών στοιχείων των εκάστοτε τόπων. Επιπλέον η ανοχή στην οποία κάνει λόγο ο Florida ελλοχεύει κινδύνους όπως η αδιαφορία και ο υπερβολικός ατομικισμός που μπορούν να καταλήξουν σε ανομία. Άλλωστε μία πόλη με ανοχή δεν συνεπάγεται αυτόματα πως δεν υπάρχει εσωτερικός χωρικός διαχωρισμός. Αυτό που **αποτυγχάνει** να κάνει η συγκεκριμένη δέσμη θεωριών είναι **να συνδέσει τις επιλογές μετακίνησης και κατοίκησης του ανθρώπινου δυναμικού με τις χωρική δυναμική της παραγωγικής διαδικασίας και της εργασίας κατ' επέκταση**. Η παραγωγική διαδικασία σε μία πόλη είναι ιδιαίτερα σύνθετη, αφού οι επιμέρους παραγωγικές δραστηριότητες είναι αποκομμένες με υψηλό καταμερισμό εργασίας να τις συνοδεύει, και οι οποίες ενώνονται μέσω διαφόρων οικονομικών συνεργασιών (Storper and Scott,2009). Αν δεν ίσχυε αυτή η πολυπλοκότητα τότε οι πόλεις θα ήταν ή απλές συγκεντρώσεις δημιουργικών ανθρώπων ή πάροχοι υπηρεσιών (Ibid). Επομένως λαμβάνοντας όλα αυτά υπ' όψιν προκύπτει πως οι συγκεντρώσεις ανθρώπινου κεφαλαίου γίνονται βάση της χωρικής κατανομής και συγκέντρωσης των παραγωγικών δραστηριοτήτων και τις επιμέρους θέσεις εργασίας. **Η ιδιότητα ενός ατόμου ως εργαζόμενος προηγείται της ιδιότητας του ως καταναλωτή** και όλα αυτά γίνονται με γνώμονα την μεγιστοποίηση της ευημερίας του ατόμου. Αυξάνονται οι διαθέσιμες θέσεις εργασίας, αυξάνεται και το καλής ποιότητας ανθρώπινο δυναμικό στις πόλεις (Hansen and Winther,2015). Εισέρχεται μία πόλη σε φάση ύφεσης, όταν μειωθούν οι θέσεις εργασίας και όχι για λόγους ανθρώπινου δυναμικού (Storper and Scott,2009). Βέβαια το φαινόμενο του Braindrain έρχεται σε αντίθεση με τον τελευταίο ισχυρισμό. Ακόμη και αν δεχθούμε την ύπαρξη της δημιουργικής τάξης, η ίδια έχει επενδύσει στο ταλέντο της, επομένως θα μετακινηθεί στον χώρο εκείνο που θα της προσφέρει τη μεγαλύτερη απόδοση στην επένδυση της (Storper and Scott,2009). Καταλήγοντας **η χωρική μετακίνηση της παραγωγικής διαδικασίας προηγείται εκείνης του ανθρώπινου δυναμικού** αν και πρόκειται για ιδιαίτερα περίπλοκη και όχι απλή γραμμική σχέση. Αδιαμφισβήτητα οι προτιμήσεις των ανθρώπων παίζουν ρόλο, αλλά οι αποφάσεις λαμβάνονται βάσει των υφιστάμενων επιλογών και των δεδομένων περιορισμών.

2.2. Ανθρώπινο Κεφάλαιο: Βασικός συντελεστής ‘Ανάπτυξης’

Η αστικοποίηση είναι απαραίτητη προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης; Οι πόλεις θεωρούνται το όχημα της ανάπτυξης και το βασικότερο επιχείρημα των υποστηρικτών αυτής της συσχέτισης είναι το γεγονός πως οι ανεπτυγμένες χώρες είναι αστικοποιημένες, σε αντίθεση με τις χώρες χαμηλού εισοδήματος (UN,2012). Η γεωγραφική εγγύτητα δημιουργεί ή/και ενισχύει τις οικονομίες κλίμακας, σκοπού και φάσματος, τα κέρδη της παραγωγικότητας, το φαινόμενο της διάχυσης, (Pompili,1992; Hansen and Winthen,2015), των συνεργειών και της ανατροφοδότησης (Pompili,1992). Η **γεωγραφική εγγύτητα** έχει νόημα τόσο **μακρολειτουργικά** όσο και στην **μικροσυμπεριφορική**.

Η κριτική στη **θετική συσχέτιση αστικοποίησης και οικονομικής ανάπτυξης** βασίζεται στο γεγονός πως ο πυκνοκατοικημένος αστικός χώρος έχει γίνει μήτρα πολλών αστικών προβλημάτων τα οποία ίσως και να υπερτερούν των όποιων ωφελειών (Yanquiling,2018). Μία μερίδα οικονομολόγων αμφισβητεί τις οικονομίες συγκέντρωσης. Πρόσφατα επιστήμονες από το London School of Economics (LSE) (για παράδειγμα βλ. Henderson,2003) αμφισβήτησαν την σχέση λέγοντας πως αυτή δύναται να μεταβάλλεται. Το κύριο επιχείρημα τους είναι πως επειδή αυτή η σχέση έχει αποδειχθεί αληθής για τις ανεπτυγμένες χώρες δεν σημαίνει απαραίτητα πως ισχύει και για τις αναπτυσσόμενες. Αυτή η σχέση είναι ιδιαίτερα ισχυρή στα πρώτα στάδια οικονομικής ανάπτυξης που διανύει μία χώρα. Η περιορισμένη πληροφόρηση και η κακή χρήση δεικτών αστικής συγκέντρωσης είναι πιθανό να οδήγησε σε αυτό το *de facto* συμπέρασμα (Yanquiling,2018). Επιπλέον υποστηρίζουν πως οι ανεπτυγμένες χώρες έχουν αστικές δομές λιγότερο συγκεντρωμένες σε σχέση με τις αντίστοιχες των αναπτυσσομένων. Ο μέσος όρος συγκέντρωσης στις ανεπτυγμένες χώρες κυμαίνεται περίπου στα ίδια επίπεδα, σε αντίθεση με τις αναπτυσσόμενες χώρες όπου η αλλαγή είναι δραματική (Ibid). Στην ερώτηση αν η αστικοποίηση είναι μία τάση η οποία πρέπει να συνεχίσει, η απάντηση δεν είναι σαφής. Οι ερευνητές καταλήγουν πως οι πολιτικές που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται πρέπει να είναι συναρτηθεί του πλαισίου για το οποίο σχεδιάζεται η εφαρμογή τους (Ibid).

Από τα πιο δύσκολα σύγχρονα ερωτήματα είναι **ποιοι** είναι εκείνοι οι **παράγοντες** που συντελούν στην οικονομική ανάπτυξη ενός δεδομένου χώρου; Από **μακροοικονομική σκοπιά**, το ΑΕΠ μιας χώρας είναι συνάρτηση των παραγόντων όπως φαίνεται στην παρακάτω συνάρτηση.

Source: http://people.cedarville.edu/employee/wheelerb/macro/ae/c&i/con_inv.htm

Από την συνάρτηση του ΑΕΠ προκύπτει πως ο αστικός σχεδιασμός μπορεί να επηρεάσει τόσο την Κατανάλωση, μέσω των ανέσεων που δημιουργούνται σε μία πόλη, τις Επενδύσεις που φροντίζει να προσελκύει και τις Δημόσιες Δαπάνες που δεσμεύει για υποδομές. Όσον αφορά το Εμπορικό Ισοζύγιο (Εξαγωγές μείον Εισαγωγές) μπορεί να συμβάλει μέσω της δημιουργίας διαφόρων μορφών συγκριτικού πλεονεκτήματος. Οι επιχειρήσεις διαθέτουν συνήθως την τεχνολογία και τις στρατηγικές δραστηριότητες (επεξεργασία και παραγωγή της πληροφορησης που χρειάζεται για τη λήψη αποφάσεων), αλλά οι πόλεις είναι εκείνες που τους παρέχουν τους απαραίτητους πόρους (Pomrili,1992). Οι επενδύσεις στις υποδομές συμβάλλουν στη διαμόρφωση του συγκριτικού πλεονεκτήματος μιας πόλης (Ibid). Ένα άλλο κανάλι επικοινωνίας μεταξύ αστικού σχεδιασμού και οικονομικής ανάπτυξης είναι ο **βαθμός ελκυστικότητας μιας πόλης** ο οποίος επηρεάζει την απόφαση για επενδύσεις (Ioannides,2004;Snieska and Zykiene,2015). Οι προσδιοριστικοί παράγοντες διακρίνονται σε **στατικούς** όπως λόγου χάριν η θέση, το μέγεθος μιας πόλης και ο διαθέσιμος φυσικός πλούτος που διαθέτει αλλά και οι **δυναμικοί παράγοντες** όπως το καλής ποιότητας ανθρώπινο δυναμικό, αλλά όχι ιδιαίτερα ακριβό (με σχετικά χαμηλές αμοιβές), η ύπαρξη υποδομών, η αποτελεσματική δημόσια διακυβέρνηση, η ύπαρξη σταθερού πολιτικού και θεσμικού πλαισίου το οποίο θα έχει χαρακτήρα φιλικό στην προσέλκυση ιδιωτικών επενδύσεων, η οικονομική της δύναμη, δηλαδή το πόσο συμβάλλει στο εθνικό εισόδημα, η ποιότητα του περιβάλλοντος της (Glaeser et al,2012, Snieska and Zykiene,2015), η βιωσιμότητα του επιχειρηματικού τομέα και σε ότι αφορά το ανθρώπινο κεφάλαιο τα δημογραφικά στοιχεία, τα χαρακτηριστικά της αγοράς εργασίας, η αίσθηση της 'κοινότητας', οι εκπαιδευτικές δομές, και η γενική ποιότητα και ποσότητα των κοινωνικών και υγειονομικών υπηρεσιών υγείας (Ibid). Όλοι αυτοί οι παράγοντες καθορίζουν το βαθμό **ανταγωνιστικότητας** μιας πόλης. Είναι σημαντικό να καταστεί σαφές πως ένας εν δυνάμει επενδυτής αποφασίζει σύμφωνα με τη συνολική εμπειρία που αποκομίζει από μία πόλη.

Από **μικροοικονομική σκοπιά**, αξίζει να μελετήσει κανείς τα διάφορα μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης, που μεταβλήθηκαν και εμπλουτίστηκαν στο χρόνο, πόσο σημαντικό θεωρείται σήμερα το ανθρώπινο κεφάλαιο και αν ήταν ανέκαθεν έτσι. Μέχρι τον 18^ο αιώνα περίπου

ένας εθεωρείτο ο παραγωγικός συντελεστής και αυτός ήταν η γη. Αυτή ήταν η ονομαζόμενη σχολή των φυσιοκρατών. Από τον 19^ο αιώνα μέχρι και τα μέσα περίπου του 20^{ου}, κυριαρχούν οι κλασσικοί και οι νεοκλασσικοί που εισάγουν την έννοια του υλικού κεφαλαίου. Είναι η εποχή της Βιομηχανικής επανάστασης. Οι πρώτες αναφορές στην αξία και το ρόλο της εκπαίδευσης στην οικονομική δραστηριότητα γίνονται στο βιβλίο του **Adam Smith** 'Ο πλούτος των εθνών', ο οποίος υποστήριξε πως η οικονομία δεν λάμβανε ώθηση από τους εργάτες ως μία συλλογική μάζα, αλλά από τις αποκτηθείσες και χρήσιμες ικανότητες τους (cited in OECD,2007). Υποστήριξε πως ο καθένας πρέπει να πληρώνει για να αποκτήσει ταλέντα και ικανότητες, που θα μετατραπούν σ' ένα αναφαίρετο κεφάλαιο για τον ίδιο μετέπειτα. Ο **Solow** τη δεκαετία του 1960, συνθέτει τους υφιστάμενους παραγωγικούς συντελεστές -γη,εργασία, κεφάλαιο- σ' ένα οικονομικό μοντέλο και προσπαθώντας να εξηγήσει πως οι οικονομίες αυξάνονται, προτείνει πως το ανεξήγητο τμήμα του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης που σημειώνει μία χώρα είναι χάρη στην τεχνολογική πρόοδο. Παρά τις αναφορές στην έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου,οι οικονομολόγοι το εισάγουν συστηματικά στην έρευνα τους μετά τη δεκαετία του 1960. Ο **Schultz** το 1962 σημειώνοντας πως η τεχνολογική πρόοδος στην οποία αναφέρεται ο Solow οφείλεται στην εκπαίδευση η οποία πραγματώνεται μέσω της έρευνας και ανάπτυξης (Research and Development – R&D). Μέχρι την εποχή της πρωτοποριακής ανάλυσης του, οποιοσδήποτε έκανε λόγο για την ανάγκη επένδυσης στον ίδιο τον άνθρωπο θα γινόταν αντικείμενο κατακραυγής, αφού η αντιμετώπιση του ανθρώπου ως κεφαλαιουχικού αγαθού μέχρι τότε ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με το θεσμό της δουλείας (cited in Keeley,2007). Ο ίδιος υποστήριξε πως **δεν υπάρχει τίποτα κακό όταν οι άνθρωποι επενδύουν συνειδητά στον εαυτό τους** και επιπροσθέτως οικονομική ανάπτυξη χωρίς μία καλά εκπαιδευμένη εργατική δύναμη δεν δύναται να υπάρξει. Κάπως έτσι οι Becker, Mincer αλλά και μαθητές του Schultz (όπως για παράδειγμα ο Griliches) καταλήγουν στη σχέση ανθρώπινου κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης (cited in Ψαχαρόπουλος, 1999). Ο πρώτος που παρουσιάζει μία ολοκληρωμένη θεωρία για την αξία του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι ο **Gary Becker** (1964). Αξίζει να σημειωθεί πως το ανθρώπινο κεφάλαιο έγινε πρωταγωνιστής όταν έγινε αντιληπτή η υψηλή απόδοση που μπορεί να προσφέρει και όχι για την βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων. Πολλές και διαφορετικές προσεγγίσεις έλαβαν χώρα. Ο Schultz ξεχώρισε το κεφάλαιο σε υλικό και ανθρώπινο και μέτρησε το ανθρώπινο κεφάλαιο από την πλευρά της προσφοράς, ενώ ο Denison το υπολόγισε από την πλευρά της ζήτησης, γι' αυτό και κατηγοριοποίησε το ανθρώπινο δυναμικό σύμφωνα με το επίπεδο της εκπαίδευσης. Τη δεκαετία του 1990 οι **Romer και Lucas** θεμελίωσαν τη Νέα Οικονομική Θεωρία ή αλλιώς '**Θεωρία της Ενδογενούς Ανάπτυξης**', η οποία δίνει βάση στο ανθρώπινο κεφάλαιο και την αξία της γνώσης, καταρρίπτει τον νόμο των φθινουσών αποδόσεων που κυριαρχούσε στα νεοκλασσικά οικονομικά και υποστηρίζει πως η απόδοση μιας επένδυσης δύναται να αυξάνεται όταν η συνάρτηση παραγωγής έχει αύξουσες αποδόσεις κλίμακας (Ψαχαρόπουλος,1999). Σύμφωνα με τη θεωρία της Ενδογενούς Οικονομικής Ανάπτυξης, η **εκπαίδευση** επηρεάζει την ανάπτυξη σαν κοινός παραγωγικός συντελεστής και επιπλέον **δρα ως πολλαπλασιαστής**. Με άλλα λόγια, όσο αυξάνεται η εκπαίδευση, τόσο πιο

αποτελεσματικοί γίνονται και οι υπόλοιποι παραγωγικοί συντελεστές και έτσι προκύπτουν αυξημένες εκροές από την παραγωγική διαδικασία. Η συνάρτηση παραγωγής έχει την παρακάτω μορφή:

$$Y = \bar{E} f(K, L, E)$$

$$E = f(Y)$$

Ο όρος Y είναι η εξαρτημένη μεταβλητή και συμβολίζει το παραγόμενο προϊόν, δηλαδή το ΑΕΠ. Ο όρος \bar{E} συμβολίζει το μέσο επίπεδο εκπαίδευσης της χώρας, η $f(x)$ είναι η συνάρτηση παραγωγής με τους όρους K = Κεφάλαιο, L =Γη και E =Εκπαίδευση να είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές.

Στην θεωρία της Ενδογενούς Ανάπτυξης, **η ανάπτυξη είναι συνάρτηση της γνώσης του ανθρώπινου κεφαλαίου**, με ιδιαίτερη έμφαση στις αύξουσες αποδόσεις, τις θετικές εξωτερικότητες και το φαινόμενο της διάχυσης της γνώσης και της παραγωγικότητας από ενδογενείς δυνάμεις της οικονομίας. Σε πολλά υποδείγματα -από το υπόδειγμα των Harrod - Domar μέχρι το νεοκλασικό μοντέλο ανάπτυξης του Solow- η ανάπτυξη θεωρείτο κάτι γραμμικό και καθαρά ποσοτικό, με τους τότε ερευνητές να αγνοούν τα ποιοτικά στοιχεία που διαφοροποιούν την εκάστοτε περιοχή (ιστορικά, κοινωνικά, θεσμικά) (Ascani et al, 2012). Αλλά ακόμη και όταν εισήχθη η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου και της τεχνολογικής προόδου, η σχέση θεωρείτο και πάλι γραμμική, γενική και ομοιόμορφη, αγνοώντας τις μη αγοραίες σχέσεις όπως είναι η ανθρώπινη ευημερία (Ascani et al, 2012; Hansen and Winther, 2015). Έπειτα τις δεκαετίες του 1970 και του 1980 οι Goldsmith (1969), McKinnon (1973), Shaw (1973) και Fry (1978) έδωσαν βάση στο **ρόλο των χρηματοοικονομικών αγορών** και πως εκείνες επηρεάζουν και επηρεάζονται από την οικονομική ανάπτυξη (cited in Evans et al, 2002). Η **σύγχρονη οικονομία** χαρακτηρίζεται ως η **οικονομία της γνώσης ή εντάσεως γνώσης**, λόγω του ότι η γνώση κατέχει ιδιαίτερη βαρύτητα στην παραγωγική διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, η δημιουργία, η απόκτηση και η χρήση της γνώσης δημιουργούν το **συγκριτικό πλεονέκτημα** για όποιον την κατέχει είτε πρόκειται για επιχείρηση, είτε για πόλη (Evans et al, 2002; Amin and Cohendet, 2004). Το ανθρώπινο κεφάλαιο και η επιχειρηματικότητα 'ενεργοποιούνται' μέσω του ανθρώπινου δυναμικού, προκαλούν **ποιοτικές αλλαγές (καινοτομία)** και κατ' επέκταση την οικονομική ανάπτυξη, αλλιώς πρόκειται για **οικονομική μεγέθυνση** η οποία σ' ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον δεν εξασφαλίζει μακροχρόνια ευημερία. Με άλλα λόγια, βραχυπρόθεσμα μπορεί να υπάρχει ποσοτική ανάπτυξη, αλλά αν δεν υπάρξει κάποια καινοτομία δεν θα υπάρξει ποιοτική ανάπτυξη. Αντίθετα θα υπάρξει ύφεση και ελλοχεύει ο κίνδυνος άλλες πόλεις να προπορευτούν (Nijkamp, 1987 cited in Pompili, 1992).

Όπως διατυπώνεται και στο πρώτο κεφάλαιο της ερευνητικής εργασίας, ο ορισμός των εννοιών και ο εκάστοτε δείκτης μέτρησης που επιλέγεται είναι καθοριστικής σημασίας. Σύμφωνα με πολλούς επιστήμονες η **ανάπτυξη** δεν πρέπει να υπολογίζεται με μοναδικό δείκτη μέτρησης το **ΑΕΠ**, αφού το εισόδημα δεν ταυτίζεται με την ευτυχία των ανθρώπων. Ανειπτυγμένες χώρες όπως η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία έχουν προσλάβει κορυφαίους οικονομολόγους με σκοπό την εξεύρεση μεθόδων μέτρησης της **κοινωνικής προόδου**, αφού ομολογουμένως αξίες όπως λόγου χάριν η ευτυχία είναι δύσκολο να ποσοτικοποιηθούν και κατ' επέκταση να μετρηθούν. Μπορεί τα **οικονομικά της ανάπτυξης** να υποστηρίζουν πως μεγαλύτερο εισόδημα συνεπάγεται μεγαλύτερη ευτυχία, όμως ο οικονομολόγος **Easterlin** είχε καταλήξει στην παρατήρηση πως η αύξηση του εισοδήματος ενός ατόμου από ένα σημείο και ύστερα δεν αυξάνει την ποιότητα ζωής του (Easterlin,1974), και παρά την σφοδρή κριτική που δέχθηκε, πρόσφατα το θέμα επανήλθε στο δημόσιο διάλογο. Επίσης, αναφέρεται πως το υψηλό επίπεδο ανθρώπινο κεφάλαιο αλλά και το ανειδίκευτο προσωπικό είναι απαραίτητα και απολύτως συμπληρωματικά στοιχεία στη διαδικασία της αστικής ανάπτυξης. Πρέπει να γίνει αποδεκτό πως ορισμένα άτομα έχουν συγκριτικό πλεονέκτημα στην άσκηση εξειδικευμένης εργασίας και άλλα στις πιο χειρωνακτικές (Borjas,2013). Ωστόσο υπάρχει μία λεπτή γραμμή ανάμεσα στην συμπληρωματικότητα ανθρώπινου κεφαλαίου και τα υψηλά επίπεδα ανισότητας, διότι ο διαχωρισμός γίνεται έκδηλος με διάφορους τρόπους και καταλήγει να απειλείται η συνολική παραγωγικότητα και εν τέλει η ίδια η κοινωνική συνοχή.

Κεφάλαιο 3

Ο ρόλος του Σχεδιασμού στην ‘Οικονομία της γνώσης’

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικές συνιστώσες της χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης που λαμβάνοντας υπ’ όψιν τον φυσικό σχεδιασμό, τον κοινωνικοοικονομικό προγραμματισμό και τις δημοκρατικές διαδικασίες στοχεύουν στην επίτευξη ‘υγιών’ και ‘κοινωνικών’ πόλεων. Σε αυτή την προσπάθεια συνδράμουν και ‘εργαλεία’ σχεδιασμού καταλυτικής σημασίας. Ενώ πολλές και διαφορετικές θεματικές μπορούν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της υπό εξέταση σχέσης, στην παρούσα έρευνα συζητούνται οι προτάσεις πολιτικής εκείνες που προέρχονται από το χώρο του σχεδιασμού και όπου κρίνεται απαραίτητο γίνονται αναφορές συμπληρωματικά και σε άλλους τομείς. Η **κλίμακα εφαρμογής** μιας πρότασης πολιτικής είναι συνάρτηση του μεγέθους του προβλήματος το οποίο καλείται να επιλύσει, σεβόμενοι πάντα τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. Αξίζει να διευκρινιστεί πως οι προτάσεις που παρουσιάζονται ως επί το πλείστον βοηθούν στην επίλυση περισσότερων από ενός προβλημάτων, ειδικά όταν συζητούνται λύσεις προερχόμενες από τη φύση.

3.1. Βασικές Συνιστώσες Χωρικής Οργάνωσης & Διαχείρισης

Οι σχέσεις εντός των πόλεων είναι ιδιαίτερα περίπλοκες, γι’ αυτόν ακριβώς το λόγο απαιτείται προσεκτική μελέτη και εφαρμογή των πολιτικών. **Ιδανικός αστικός σχεδιασμός** δεν υφίσταται και μπορεί οι κυριότεροι τομείς παρέμβασης να είναι κοινοί όπως λόγου χάριν οι τομείς των υποδομών και των χρήσεων γης αλλά οι **χώρες, οι περιφέρειες και οι πόλεις διαφέρουν** στην οργάνωση της οικονομίας, στα συστήματα παραγωγής, στην αγορά εργασίας, στα θεσμικά χαρακτηριστικά, στο κοινωνικό και ιστορικό υπόβαθρο, στη βιομηχανική και επιχειρηματική οργάνωση, στην τεχνολογία και στο ανθρώπινο κεφάλαιο. Επομένως όλα αυτά τα στοιχεία πρέπει να συνυπολογίζονται στις αναλύσεις και στον σχεδιασμό των κατάλληλων πολιτικών.

Όσον αφορά την πρώτη βασική συνιστώσα οργάνωσης και διαχείρισης του χώρου, τις υποδομές, μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε παραγωγικές, τεχνικές, -συμπεριλαμβανομένων των μεταφορών- και σε κοινωνικές. Ο τομέας των υποδομών έχει άμεση συσχέτιση με τον κοινωνικοοικονομικό προγραμματισμό ενός τόπου. Κατασκευάζονται

σύμφωνα με τις κοινωνικές ανάγκες και τις οικονομικές προβλέψεις της εκάστοτε κυβέρνησης. Όσον αφορά λοιπόν την κατηγορία των κοινωνικών υποδομών, τις δομές υγείας και εκπαίδευσης, είναι σημαντικό να καταστεί σαφές που εντοπίζονται χωροταξικά και **ποιες είναι διαθέσιμες** προς τους πολίτες μιας πόλης ή ενός δήμου, καθώς δεν είναι λίγες οι φορές που οι υποδομές παρουσιάζουν προβληματική οικονομική και κοινωνική ενσωμάτωση (Μάρκου,2014). Η λειτουργικότητα, η παραγωγικότητα της πόλης, αλλά και η είσοδος στην επίσημη αγορά εργασίας βελτιώνεται όσο βελτιώνεται η πρόσβαση στις βασικές υπηρεσίες και ταυτόχρονα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση σε συνδυασμό με τα οικονομικά μέτρα για την αντιμετώπιση της φτώχειας (Henderson,2013, Asian Development Bank,2014). Με άλλα λόγια, η πρόσβαση σε **ποιοτικές υποδομές** αποτελεί στοιχείο κλειδί για την στήριξη των πολιτών ειδικά σε περιόδους κρίσης. Συν τοις άλλοις, η ποιότητα και ο χαρακτήρας των κοινωνικών υποδομών, διαμορφώνουν τον χαρακτήρα της πόλης, ενισχύοντας την μοναδικότητα της εκάστοτε περιοχής που τις φιλοξενεί (Million et al,2017). Οι εκπαιδευτικές δομές πρέπει να επαναπροσδιοριστούν και να τεθούν στο επίκεντρο του αστικού σχεδιασμού συνοδευόμενες από ένα σύνολο βασικών παρεμβάσεων κτιριακής αναβάθμισης όπως φωτισμός, ασφάλεια, ενεργειακή αναβάθμιση, και την οργάνωση ενός συνόλου δράσεων που θα τις καθιστά ζωντανές κοιτίδες παιδείας για το σύνολο των πολιτών. Θέτοντας τις κοινωνικές υποδομές στο επίκεντρο του αστικού σχεδιασμού αυτόματα εξαλείφεται η πιθανότητα να υποστούν δυσμενείς επιπτώσεις από αυτόν. Πιο συγκεκριμένα, οι Million et al (2017) προτείνουν τα σχολεία να μετατραπούν σε υποδομές ανοιχτές προς όλους εκτός των σχολικών ωρών είτε σε κέντρα νεότητας που θα συστεγάζουν δημοτικές υπηρεσίες συμβατές με την εκπαίδευση. Για παράδειγμα, περισσότερα από 500 σχολεία στην Ολλανδία φιλοξενούν παράλληλα τη δημοτική βιβλιοθήκη, μειώνοντας έτσι τις δημόσιες δαπάνες. Επιπλέον, κάτοικοι των γειτονιών με εξειδικευμένες γνώσεις μπορούν να παραδίδουν μαθήματα σε διάφορες εκδηλώσεις εντός του σχολικού χώρου αλλά και αντίστροφα οι τοπικές δομές μπορούν να γίνουν ζωντανό τόπος εκμάθησης για τους μαθητές. Ας μην ξεχνάμε πως ο αστικός χώρος αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της μη τυπικής εκπαίδευσης. Βάσει αυτού, μπορούν να οργανωθούν δράσεις πιο εκτενείς από μία απλά επίσκεψη σ' ένα μουσείο, δίνοντας τη δυνατότητα στους μαθητές να έρθουν σ' επαφή με δραστηριότητες της κοινωνικής ζωής και να συμβάλλουν ουσιαστικά στη γειτονιά. Αξίζει να ειπωθεί πως σε σχολεία στη Γερμανία στο πλαίσιο αυτής της λογικής, ορισμένοι από τους μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων έχουν τη δυνατότητα να συμμετέχουν στον τοπικό πυροσβεστικό σταθμό. Τέλος, από εμπειρικά δεδομένα προκύπτει πως προγράμματα που έχουν ως στόχο την αστική ανάπτυξη και ιδιαίτερα την αντιστροφή του κλίματος σε υποβαθμισμένες περιοχές, έθεσαν στο επίκεντρο τις εκπαιδευτικές υποδομές (Million et al,2017).

Η δεύτερη βασική συνιστώσα της χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης σχετίζεται με τον φυσικό σχεδιασμό και πρόκειται για τις 'ποιότητες' του χώρου. Αν οι ειδικοί χρησιμοποιήσουν τον σχεδιασμό ως εργαλείο για την επίτευξη **υγιών πόλεων** τότε οι όποιες πολιτικές παρέμβασης πρέπει να στοχεύουν στο **φυσικό χώρο, στη φυσική άσκηση, στην ατμοσφαιρική ρύπανση, στον θόρυβο και στη θερμοκρασία** (ISGLOBAL,2018). Όσον

αφορά το θόρυβο που προκαλείται πέραν των επιτρεπτών ορίων και πηγάζει από το δημόσιο χώρο, η ενδεδειγμένη πολιτική είναι η **τοποθέτηση ηχοπετασμάτων** σε σημεία που εντοπίζεται πύκνωση του φαινομένου. Ωστόσο συχνά το πρόβλημα δεν περιορίζεται μόνο στους μεγάλους οδικούς άξονες, αντίθετα είναι διασκορπισμένο σε όλη την έκταση των μεγαλουπόλεων. Ως εκ τούτου τα ηχοπετάσματα δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν την ηχορύπανση στο σύνολο της. Έτσι η εφαρμογή ενός αυστηρού πλαισίου **επιβολής χρηματικών προστίμων** είναι μία άλλη συνηθισμένη λύση που δρα αποτρεπτικά αν και πάντα ελλοχεύει ο κίνδυνος τα άτομα που είναι σε θέση να τα πληρώνουν να παραβιάζουν τον νόμο κατ' εξακολούθηση. Επομένως χρειάζεται ιδιαίτερα προσεκτικός σχεδιασμός πιθανώς με την υιοθέτηση εισοδηματικών κριτηρίων. Ο κατάλληλος σχεδιασμός και συνδυασμός των χρήσεων γης, η **μείωση της κίνησης των οχημάτων ειδικά σε κατοικημένες περιοχές**, η μείωση του επιτρεπόμενου ορίου ταχύτητας ή/και η υιοθέτηση πιο φιλικών μέσων μετακίνησης είναι άλλοι τρόποι αντιμετώπισης της αυξημένης πρόκλησης θορύβου που εστιάζουν στην πηγή του προβλήματος.

Όσον αφορά τη μείωση των **υψηλών θερμοκρασιών** που σημειώνονται στις μεγαλουπόλεις, ιδιαίτερα κατά τους καλοκαιρινούς μήνες και οι οποίες συντείνουν **στην ατμοσφαιρική ρύπανση** και στην συχνά **ασφυκτική ατμόσφαιρα**, οι πολιτικές που πηγάζουν από τη φύση με έντονο το πράσινο στοιχείο αποτελούν τις ενδεδειγμένες πολιτικές.

Οι παρεμβάσεις στο φυσικό χώρο, όπως προειπώθηκε, δύναται να είναι **οποιασδήποτε κλίμακας** από μεγάλη όπως για παράδειγμα η αλλαγή χρήσεων γης μέχρι μικρή όπως η **πεζοδρόμηση** ενός δρόμου με σκοπό την διευκόλυνση της κίνησης των πεζών. Ιδιαίτερη βαρύτητα πρέπει να δίνεται στα **ποιοτικά χαρακτηριστικά** των παρεμβάσεων και στα **βιώσιμα υλικά** που επιλέγονται την εκάστοτε φορά και όχι τόσο στα ποσοτικά. Για παράδειγμα, είναι προτιμότερο ένα πάρκο μικρό και καλοδιατηρημένο, από μία έκταση αχανή αλλά παραμελημένη και τα **‘πάρκα τσέπης’** αποτελούν μία τέτοια έξυπνη και λειτουργική λύση, αφού συμβάλουν στην εξυγίανση πυκνοδομημένων αστικών χώρων και ταυτόχρονα επηρεάζουν τις τιμές των γύρω ακινήτων (Πλουμιδής και Σερράος, 2013). Σε ορισμένες πόλεις του εξωτερικού μάλιστα, προκειμένου να εγκριθεί ένα σχέδιο αστικής παρέμβασης απαραίτητη προϋπόθεση είναι να υπάρχει μέριμνα για την κατασκευή τέτοιων πάρκων. Για παράδειγμα, οι πόλεις του Λος Άντζελες και της Καλιφόρνια έπραξαν κάτι αντίστοιχο σε περιόδους κρίσης, με απώτερο σκοπό την ενίσχυση των τιμών των γύρω ακινήτων (Grattan Institute, 2012).

Μεγάλο ποσοστό των ανεπτυγμένων πόλεων καταλαμβάνεται από δρόμους, ως εκ τούτου είναι μείζονος σημασία η κατάλληλη οργάνωση και λειτουργία τους και ο ορθή προτεραιοποίηση των αναγκών. Πολύ εύστοχα το Ινστιτούτο Grattan (2012) της Αυστραλίας παραλληλίζει τους δρόμους μιας πόλης με τα δωμάτια ενός σπιτιού. Ορισμένα είναι σαν τον διάδρομο μέσα από τον οποίο πρέπει ο άνθρωπος να περάσει για να φθάσει στον προορισμό του, ενώ άλλα είναι σαν το σαλόνι του σπιτιού στο οποίο επιθυμεί να δαπανήσει κάποιο μερίδιο χρόνου. Επίσης, τα μέσα μαζικής μετακίνησης όπως ειπώθηκε στο πρώτο

κεφάλαιο, πρέπει να είναι βιώσιμα, λειτουργικά και αποτελεσματικά, διότι μεγάλη μερίδα του πληθυσμού τα επιλέγει για τις μετακινήσεις του εντός του αστικού χώρου για την άσκηση των διαφόρων δραστηριοτήτων, με αποτέλεσμα να δαπανά μεγάλο μέρος της μέρας εντός αυτών, να επηρεάζεται η ψυχολογική τους κατάσταση, η παραγωγικότητά τους, η επιλογή τους για χρήση ή μη του αυτοκινήτου και κατ' επέκταση οι επιμέρους συγκεντρώσεις στον αστικό χώρο.

Οι **χρήσεις γης** ενός δεδομένου χώρου είναι ζωτικής σημασίας για την οργάνωση και τη λειτουργία των πολλαπλών και συχνά ασύμβατων μεταξύ τους δραστηριοτήτων. Προτείνεται η αντικατάσταση της χρήσης αμιγούς κατοικίας με την γενική κατοικία η οποία επιτρέπει όχι μόνο την ύπαρξη καταστημάτων που ικανοποιούν τις βασικές ανάγκες των πολιτών, αλλά μπορούν να φιλοξενήσουν και άλλες δραστηριότητες συμβατές με την κατοικία, προτρέποντας έτσι τους πολίτες να μετακινούνται με τα πόδια, το οποίο συνεπάγεται περισσότερη φυσική άσκηση για τους ίδιους, αλλά και περισσότερη ζωή στους δρόμους, ενισχύοντας έτσι το αίσθημα ασφάλειας. Άλλωστε και η Jane Jacobs (1961) είχε κάνει λόγο για την αξία του άτυπου κοινωνικού ελέγχου στις πόλεις, ή όπως η ίδια χαρακτηριστικά έλεγε να υπάρχουν **‘μάτια στο δρόμο’**.

Όσον αφορά τη **σχέση δημόσιου και ιδιωτικού χώρου** ο σχεδιασμός προτείνει τις αποκαλούμενες **‘soft edges’ και ημι-ιδιωτικές ζώνες** οι οποίες περιλαμβάνουν σκαλιά, ή χαμηλού ύψους δέντροφυτεύσεις δημιουργώντας έτσι μία ομαλή μετάβαση από τον δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο και αντίστροφα. Αυτές ακριβώς οι παρεμβάσεις λειτουργούν υπέρ της πρόληψης της **εγκληματικότητας** που λαμβάνει χώρο στους δημόσιους χώρους. Χώρες όπως ο Καναδάς ακολουθούν έντονα τέτοιου είδους παρεμβατικές πολιτικές. Πιο συγκεκριμένα μία από τις πιο ασφαλείς πόλεις στον Καναδά είναι η πόλη Mississauga. Εκεί οι ιδύνοντες επιλέγουν συμβολικά στοιχεία όπως χαμηλούς φράκτες και παρτέρια ή την αλλαγή στα υλικά επίστρωσης, για να αναδείξουν τη διαφορετική χρήση ή τη μετάβαση από τη δημόσια στην ιδιωτική σφαίρα. Ο χώρος πρέπει να έχει σαφή προσανατολισμό, κατεύθυνση και σύνδεση κίνησης των πεζών προς τις προσκείμενες δομές και χρήσεις. Επίσης προωθούν την **τοποθέτηση μνημείων - διακριτών σημάτων** στις εισόδους της πόλης με σκοπό την ενίσχυση της ταυτότητας της περιοχής. Ο δημόσιος χώρος πρέπει να μην είναι απομονωμένος και οι μη ασφαλείς δραστηριότητες πρέπει να τοποθετούνται σε ασφαλείς χώρους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την τοποθέτηση μιας παιδικής χαράς στο κέντρο της γειτονιάς. Ενισχύουν την ασφαλή και προσβάσιμη κίνηση των πεζών ακόμη και με τη χρήση κυρτωμάτων στο οδόστρωμα, ώστε να αποτρέπουν τα αυτοκίνητα να αναπτύσσουν μεγάλες ταχύτητες εντός οικιστικών περιοχών (Mississauga, 2014). Σε αντίθεση με το Αγγλοσαξωνικό μοντέλο που προωθεί τους φράκτες και τα κάγκελα για προστασία των πολιτών μέσω του στοιχείου της εσωστρέφειας, το μοντέλο των βόρειων χωρών προωθεί την ασφάλεια στο δημόσιο χώρο και ενθαρρύνει τους πολίτες να βγουν και να δραστηριοποιηθούν σε αυτόν, όπως για παράδειγμα η τοποθέτηση κήπων ώστε να απασχολούνται οι κάτοικοι. Τέτοιες δράσεις θα είχαν τεράστια επίδραση και απήχηση σε

χώρες με τα κλιματολογικά χαρακτηριστικά της Ελλάδας. Οι παρακάτω φωτογραφίες απεικονίζουν ορισμένες από τις παρεμβάσεις στην πόλη Mississauga.

(Πηγή: http://www6.mississauga.ca/onlinemaps/planbldg/UrbanDesign/MississaugaCPTEDPrinciples_Nov2014.pdf)

Αμέσως παρακάτω απεικονίζεται ένα σημείο της πόλης πριν και μετά την παρέμβαση που αποσκοπούσε στην ενίσχυση της φυσικής παρακολούθησης.

(Πηγή: http://www6.mississauga.ca/onlinemaps/planbldg/UrbanDesign/MississaugaCPTEDPrinciples_Nov2014.pdf)

Κοινή συνισταμένη σε αυτή τη δέσμη παρεμβάσεων είναι το στοιχείο της **ορατότητας**. Έτσι γνωρίζονται οι γείτονες μεταξύ τους, έτσι ενθαρρύνεται η κυκλοφορία των πεζών και έτσι αποθαρρύνεται ο εν δυνάμει δράστης. Ένα άλλο παράδειγμα προερχόμενο αυτή τη φορά από την Βαρκελώνη είναι οι παρεμβάσεις που στόχο έχουν μεταξύ άλλων την επαναφορά της **έμφυλης ισορροπίας στο δημόσιο χώρο**. Και αυτός ο σχεδιασμός στηρίζεται στο

στοιχείο της ορατότητας και την εξάλειψη όσο το δυνατόν περισσότερων **‘κρυμμένων σημείων’**. Σε μία άλλη περιοχή της Ισπανίας, στο Σαν Σεμπάστιαν θεσπίστηκε ρύθμιση σύμφωνα με την οποία οι εισοδοί των νεόδμητων κτιρίων επιβάλλεται να είναι στο ίδιο επίπεδο με τον δρόμο, ώστε να μην δημιουργούνται **κρυφά σημεία** (no man’s land) .

Ο ΠΟΥ (2019) έχει στοχεύσει στη μείωση της έλλειψης άσκησης κατά 15% μέχρι το 2030. Για να αποφευχθεί η κυριαρχία των αυτοκινήτων στον αστικό χώρο και να ενισχυθεί η φυσική δραστηριότητα, η σχετική βιβλιογραφία προτείνει ποικίλους τρόπους, ένας εκ των οποίων είναι η **μείωση του επιτρεπόμενου ορίου ταχύτητας** στις γειτονιές και η τοποθέτηση κυρτωμάτων στους δρόμους. Η πινακίδα που ακολουθεί υπάρχει στον Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας για να εξυπηρετεί αυτόν ακριβώς τον σκοπό.

(Πηγή:<https://simata.gr/category/3/page/23>)

Επίσης σε πολυσύχναστους δρόμους, που οι ροές τόσο των πεζών όσο και των αυτοκινήτων είναι μεγάλες στο μεγαλύτερο διάστημα της ημέρας, δύναται ο σχεδιασμός διαβάσεων πολλαπλών κατευθύνσεων, όπως φαίνεται στην εικόνα που ακολουθεί, με σκοπό την διευκόλυνση της κίνησης των πεζών απρόσκοπτα προς την πορεία τους.

(Πηγή: <http://360photography.in/?tag=intersection>)

Το να γίνουν οι πόλεις πιο **φιλικές προς τους πεζούς** συνδέεται με μία σειρά από οφέλη όπως η **μείωση της εγκληματικότητας**, η αύξηση της **φυσικής δραστηριότητας** το οποίο έχει άμεση συσχέτιση με τη βελτίωση των επιπέδων υγείας των πολιτών, η αύξηση των αξιών των ακινήτων και η ενίσχυση της **κοινωνικής διασύνδεσης** των πολιτών (Yanquiling,2018). Πιο συγκεκριμένα, οι πόλεις που ενισχύουν την κίνηση των πεζών στις γειτονιές, έχουν κατά μέσο όρο χαμηλότερη πίεση αίματος (Ibid,2018) και σύμφωνα με σχετική Έκθεση του ΟΗΕ (2016) οι καρδιακές παθήσεις είναι η νούμερο ένα αιτία θανάτου παγκοσμίως γεγονός το οποίο ασκεί τεράστια **δημοσιονομική πίεση στα δημόσια συστήματα υγείας**. Επομένως ο **αστικός σχεδιασμός συνδέεται** όχι μόνο με τη **δημόσια υγεία** αλλά και τα **οικονομικά της υγείας**.

Όπως αποδείχθηκε στις εννοιολογικές προσεγγίσεις, το ανθρώπινο κεφάλαιο διαμορφώνεται και από τις **ευρύτερες διαδικασίες κοινωνικοποίησης**. Οι πολίτες, εξειδικευμένοι και μη, πρέπει να συμπεριλαμβάνονται στις διάφορες φάσεις του σχεδιασμού. Η βελτίωση της κοινωνικής ενσωμάτωσης και η επίτευξη 'κοινωνικών' πόλεων μπορεί να γίνει μέσω της ενίσχυσης του δημοκρατικού χαρακτήρα του σχεδιασμού. Εμπειρικά δεδομένα από διάφορες μελέτες πεδίου δείχνουν πως ακόμη και στοιχεία που στην θεωρία εκλαμβάνονται ως στοιχεία υποβάθμισης όπως λόγου χάριν τα graffiti, μπορούν χρησιμοποιηθούν για την αντιμετώπιση των παραβατικών, αντι-κοινωνικών συμπεριφορών αλλά και της σοβαρής εγκληματικότητας. Πρόκειται για μία αποτελεσματική μέθοδο που προσφέρει ιδιωτικά και κοινωνικά οφέλη. Από τη μία πλευρά, αυτού του είδους η παρέμβαση είναι αποτέλεσμα της δημιουργικότητας και του ταλέντου διάφορων πολιτών και από την άλλη πλευρά με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται η **κοινωνική ενσωμάτωση και συνοχή**. Για παράδειγμα, οι φωτογραφίες που ακολουθούν απεικονίζουν την Palmitas, μία συνοικία χαμηλού επιπέδου στο Μεξικό,

στην οποία παρατηρήθηκε μείωση των επιπέδων εγκληματικότητας και αύξηση της κοινωνικής συνοχής μετά τη δημιουργία του απεικονιζόμενου mural και η δεύτερη φωτογραφία απεικονίζει το mural 'Renaissance' στην πόλη Le Puy της Γαλλίας που σκοπό είχε να κάνει την πόλη πιο 'ζωντανή'.

(Πηγή: http://www.huffingtonpost.gr/2015/08/06/diethnes-mexico-graffiti_n_7945946.html)

(Πηγή:

https://www.boredpanda.com/street-art-realistic-fake-facades-patrick-commecy/?utm_source=google&utm_medium=organic&utm_campaign=organic)

Όσον αφορά τα ιδιαίτερα ζητήματα που οι πόλεις καλούνται να αντιμετωπίσουν είναι σημαντικό να γίνει αντιληπτό πως τόσο η **πρόληψη της εγκληματικότητας** όσο και τα υπόλοιπα αστικά προβλήματα δεν αποτελούν αποκλειστική ευθύνη της αστυνομίας και των κοινωνικών υπηρεσιών. Η παρέμβαση στο στάδιο της πρόληψης και η συμμετοχή πολλών φορέων μπορεί να μειώσει τα **κόστη στις αντίστοιχες δομές και να εξοικονομήσει σημαντικούς δημόσιους πόρους**. Τα **οικονομικά του εγκλήματος** υποστηρίζουν πως στα σημεία του αστικού χώρου που παρατηρείται πύκνωση παραβατικών συμπεριφορών, η αστυνόμευση δεν αρκεί, αλλά αντίθετα χρειάζονται επενδύσεις. Το περιβάλλον εντός του οποίου δραστηριοποιείται ένα άτομο μπορεί να μη καθορίζει τις πράξεις του, αλλά σίγουρα προωθεί ή περιορίζει τις διαθέσιμες επιλογές του. Λαμβάνοντας υπ' όψιν θεωρίες από διαφορετικές ιδεολογικές βάσεις, έχει δημιουργηθεί ένα ευρύ φάσμα πρακτικών προσεγγίσεων που στοχεύουν στην 'χειραγώγηση' στοιχείων του δομικού περιβάλλοντος. Διάφορες στρατηγικές πρόληψης της εγκληματικότητας μέσω του περιβαλλοντικού σχεδιασμού (**Crime Prevention Through Environmental Design -CPTED**) του Jeffery (1971) έχουν υιοθετηθεί από πολλά κυρίως ανεπτυγμένα κράτη. Για παράδειγμα, η

πρωτοβουλία **Secured by Design**, στην Αγγλία υποστηρίζει πως δεν πρέπει να υπάρχουν σημάδια υποβάθμισης σε κήπους και γκαράζ τα οποία αποτελούν τις πύλες εισόδου από το δημόσιο στον ιδιωτικό χώρο. Ενισχύουν τις θέσεις τους αναφέροντας πως νέες κατασκευές που έχουν γίνει σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές τους είναι 50% λιγότερο πιθανοί στόχοι διαρρήξεων και 25% λιγότερο πιθανοί για καταστροφές (SBD, 2016). Για παράδειγμα, στο Μάντσεστερ της Αγγλίας, αν κάποιος θέλει να κατασκευάσει περισσότερες από 6 οικιστικές κατοικίες, πρέπει να καταθέσει αίτημα στην αστυνομία, η οποία με τη σειρά της πέραν των γενικών κατευθυντήριων γραμμών, ανακοινώνει διάφορους περιορισμούς στη δόμηση. Αυτή η διαδικασία με μικρές διαφοροποιήσεις ισχύει στις περισσότερες περιοχές της Αγγλίας, όπου για την άδεια δόμησης οποιουδήποτε κτιρίου κάποιος εμπέλειας είναι η απαραίτητη η έκθεση που αναφέρει τις επιπτώσεις που αναμένεται να έχει το συγκεκριμένο κτίριο στην εγκληματικότητα της περιοχής.

Ο αστικός σχεδιασμός ο οποίος έχει ως προτεραιότητα την **πρόληψη της εγκληματικότητας** διαθέτει ορισμένα διακριτά στοιχεία και τα οποία πολύ εύστοχα κατηγοριοποιεί ο Crawford (1998):

1. εδαφικότητα/ αίσθηση ιδιοκτησίας του δημόσιου χώρου από τους κατοίκους,
2. παρακολούθηση εύκολη και αποτελεσματική,
3. εικόνα τέτοια ώστε να αποφεύγεται το στίγμα και ότι κάτι δείχνει 'ευάλωτο',
4. ομοιογενές περιβάλλον με την έννοια της αποφυγής έντονων αντιπαραθέσεων σε προσκείμενες περιοχές.

Όσον αφορά την αντιμετώπιση της **αστικής φτώχειας**, βάσει της Συμφωνίας του Άμστερνταμ,

‘η αστική φτώχεια αναφέρεται σε θέματα σχετικά με τη δομική συγκέντρωση φτώχειας σε μειονοτικές περιοχές καθώς και λύσεις που πρέπει να σχεδιαστούν και να εφαρμοστούν με ολοκληρωμένη προσέγγιση:

1. *Τοποκεντρικές προσεγγίσεις: αστική αναγέννηση μειονοτικών γειτονιών*
2. *Ανθρωποκεντρικές λύσεις: κοινωνικοοικονομική ένταξη των ατόμων που ζουν σε μειονοτικές γειτονιές’ (Houk,2017).*

Ως ‘μειονοτικές’ ορίζονται οι περιοχές εκείνες όπου το ποσοστό των ατόμων σε κατάσταση φτώχειας υπολογίζεται σε άνω του 50% (Ibid, 2017). Είναι φανερό πως η **χωρική διάσταση της φτώχειας** έχει γίνει αντιληπτή και αυτό αντικατοπτρίζεται στον τρόπο με τον οποίο τίθενται πια οι πολιτικές αντιμετώπισης. Πιο συγκεκριμένα, για την αντιμετώπιση της αστικής φτώχειας έχουν τεθεί τέσσερις επιμέρους στόχοι οι οποίοι είναι η καταπολέμηση της παιδικής φτώχειας, η αναγέννηση των μειονοτικών περιοχών, η επίλυση του ζητήματος των αστέγων αλλά και των πληθυσμών Ρομά. Όσον αφορά την **τοποκεντρική προσέγγιση** των πολιτικών, η στόχευση στην **αναγέννηση των γειτονιών που μειονεκτούν** δύναται να στοχεύει στο περιβάλλον, δηλαδή στη βελτίωση της ενεργειακής απόδοσης των σπιτιών,

στην αστική ανθεκτικότητα, στην οικονομική ανάπτυξη, στην βελτίωση της κοινωνικής συνοχής δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες, αλλά και στην ενσωμάτωση των γειτονιών στην ευρύτερη πόλη μέσω της βελτίωσης των κοινωνικών και όχι μόνο υποδομών, των υπηρεσιών, των δημοσίων αγαθών και την ευρύτερη αύξηση της ελκυστικότητας τους (UPP, 2018).

3.2. Εργαλεία Σχεδιασμού με άξονα το Ανθρώπινο Κεφάλαιο

Έχοντας μελετήσει τις τρεις βασικές συνιστώσες της χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης που αφορούν τον φυσικό σχεδιασμό, τον κοινωνικοοικονομικό προγραμματισμό και τον συμμετοχικό σχεδιασμό, ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει σε δύο **‘εργαλεία’ του σχεδιασμού που με άξονα την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου**, το ένα προερχόμενο από το παρελθόν και το άλλο απολύτως σύγχρονο, μπορούν να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο στην επίλυση πολλών αστικών προβλημάτων. Ο ιδιαίτερος **ρόλος των χωρικών ενότητων σε κλίμακα γειτονιάς** αλλά και η επιστράτευση διαφόρων **νέων τεχνολογιών** σε μία πόλη είναι καθοριστικής σημασίας αν γίνει με το σωστό τρόπο.

Σε μία πόλη, η χωρική ενότητα επιπέδου γειτονιάς είναι ιδιαίτερα σημαντική. Ως ‘γειτονιά’ μπορεί να οριστεί εκείνη η χωρική υποενότητα, όπου πολλές **μη αγοραίες σχέσεις** λαμβάνουν χώρα μεταξύ των κατοίκων της. Η δημιουργία γειτονιών επηρεάζει την ένταση της κίνησης, τα ποσοστά της φυσικής δραστηριότητας στη δεδομένη περιοχή καθώς και τα ποσοστά εγκληματικότητας (Grattan Institute, 2012). Σ’ αυτό το χωρικό επίπεδο έχει νόημα να εξετάζεται η συμβολή του χώρου στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου. Η γειτονιά ενισχύει την ανάπτυξη σχέσεων και την κοινωνική αλληλεπίδραση. Δεν είναι σαφές ποια δόμηση είναι η κατάλληλη για μία γειτονιά, με τα *cul-de-sacs* να συγκεντρώνουν πολλούς ένθερμους υποστηρικτές. Τα *cul-de-sacs* όπως φαίνεται και στην φωτογραφία παρακάτω ενισχύουν το στοιχείο της ορατότητας από τον ιδιωτικό στο δημόσιο χώρο και αποθαρρύνουν την πρόσβαση σε όσους δεν κατοικούν εκεί.

(Πηγή: <http://www.betterinstitutions.com/blog/2013/10/cul-de-sacs-build-community-but-what>)

Ωστόσο υπάρχουν ορισμένα κοινά γνωρίσματα που είναι επιθυμητά για τη δόμηση μιας γειτονιάς. Οι άνθρωποι επιθυμούν η δόμηση να είναι απλή, αλλά ταυτόχρονα διακριτή. Να γνωρίζουν τους γείτονες τους, αλλά ταυτόχρονα να μην παραβιάζεται η ιδιωτικότητα τους. Να τους προσφέρεται η δυνατότητα για δραστηριότητες, να διανύουν αποστάσεις πεζοί, καθώς και να εμπλέκονται με το τοπικό περιβάλλον (Grattan Institute,2012). Όσον αφορά την **αίσθηση του 'ανήκειν'** η διατήρηση των παλιών κτιρίων εξυπηρετεί ένα διπλό σκοπό. Αφενός ενισχύει το αίσθημα ότι αξίζει οι άνθρωποι να προσπαθούν, γιατί κάτι μένει ως κληροδότημα για τις επόμενες γενιές και αφετέρου λειτουργεί ως διακριτό στοιχείο της πόλης και οι άνθρωποι θέλουν ο τόπος που κατοικούν να είναι ξεχωριστός (Yanquiling,2018). Το ισχυρό **έλλειμμα εμπιστοσύνης** που έδειξε μία πρόσφατη έρευνα της Διανέοσις (Γεωργακόπουλος,2018) καταδεικνύει ακόμη μία πτυχή της κρίσης που βιώνει ο ελληνικός χώρος. Οι γειτονιές ενισχύουν την **κοινωνική σύνδεση** μεταξύ των πολιτών, η οποία κοινωνική σύνδεση/συναίνεση μειώνει τα **κόστη συντήρησης και βανδαλισμών** των εκάστοτε έργων. Από τη δόμηση της γειτονιάς μέχρι τις εκδηλώσεις που διοργανώνονται όλα καθορίζουν την ταυτότητα και την ποιότητα ζωής των κατοίκων. Η ύπαρξη αστικών γειτονιών επηρεάζει τα άτομα κατά τη **διαδικασία λήψης αποφάσεων**, την **στάση τους απέναντι στις δημόσιες** επενδύσεις (Ioannides,2004) καθώς και την απόφαση τους για επένδυση στο

ανθρώπινο κεφάλαιο. Συμπερασματικά οι γειτονιές συμβάλλουν με ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαμόρφωση του κοινωνικό και του ανθρώπινο κεφάλαιο (Ibid).

Είναι ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς πως οι **νέες τεχνολογίες** μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που εντοπίζονται στον αστικό χώρο. Για παράδειγμα, μία πρόταση για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων του φαινομένου του **υπερτουρισμού** είναι σύμφωνα με την καταγραφή της κινητικότητας και της πύκνωσης των τουριστών να σχεδιάζεται η αντίστοιχη πολιτική για την **αδειοδότηση των ξενοδοχείων**. Επίσης, από τη συλλογή στοιχείων μέσω των smartphones, ερευνητές έχουν αρχίσει να συλλέγουν στοιχεία για το περιβάλλον και τι συνθήκες στις οποίες εκτίθενται οι άνθρωποι και τα συνδέουν με το ιατρικό τους ιστορικό με σκοπό την εξαγωγή συσχετίσεων.

Ένα άλλο παράδειγμα προέρχεται από την Ινδία, η οποία έχει ανακηρυχθεί ως η πιο επικίνδυνη χώρα στον κόσμο για τις γυναίκες. Εκεί αναπτύχθηκε για πρώτη φορά μια εφαρμογή όπου οι **χρήστες αξιολογούν τους δρόμους** της πόλης του Δελχί με κριτήρια τον φωτισμό, την κίνηση, την ορατότητα, την πυκνότητα των περαστικών, την αναλογία των φύλων, την ασφάλεια και τις μεταφορές (Fleming,2018). Σύμφωνα με αυτές τις πληροφορίες η τοπική κυβέρνηση βελτίωσε το φωτισμό στο 90% των περιπτώσεων που είχαν αξιολογηθεί με σχεδόν μηδενικό φωτισμό (Ibid). Αντιστοιχες εφαρμογές έχουν αναπτυχθεί και σε άλλες περιοχές του κόσμου που είναι χαρακτηρισμένες ως υψηλής επικινδυνότητας.

Ο αστικός σχεδιασμός παίζει καταλυτικό ρόλο στην ευρύτερη εικόνα και την **ελκυστικότητα μιας πόλης**, αλλά δεν αποτελεί το μοναδικό κριτήριο στη λήψη απόφασης για άσκηση οικονομικής - επενδυτικής δραστηριότητας. Όσο καλής ποιότητας παροχές υγείας και εκπαίδευσης κ αν υπάρχουν σε μία πόλη, και όσο και αν ο σχεδιασμός θέτει τον πολίτη στο επίκεντρο, αν η αγορά εργασίας και το θεσμικό πλαίσιο δεν είναι εναρμονισμένα, τότε το υψηλής ποιότητας ανθρώπινο δυναμικό να θα συνεισφέρει στην ανάπτυξη, αλλά του αστικού χώρου στον οποίο θα επιλέξει να μεταναστεύσει (Keeley,2007). Οι χρήσεις γης, τα εμπόδια στη λήψη χρηματοδότησης και η γραφειοκρατία όπως η μακρόχρονες διαδικασίες έκδοσης οικοδομικής άδειας, οι διαδικασίες χωρικού σχεδιασμού, οι διαδικασίες κατασκευής και συντήρησης υποδομών κλπ δρουν ανασταλτικά. Με άλλα λόγια, αν η μακροοικονομική κατάσταση της χώρας, η φορολογική πολιτική, η γραφειοκρατία και η διαφθορά δρουν ανασταλτικά προς την προσέλκυση ξένων επενδύσεων και την παραγωγικότητα του γηγενούς πληθυσμού, τότε ο αστικός σχεδιασμός δύσκολα θα καταφέρει να αντιστρέψει την κατάσταση. Άλλωστε ο σχεδιασμός δεν αποτελεί πανάκεια, αλλά είναι σημαντικό να αναγνωρίζει κανείς πως **όλα τα προβλήματα ενέχουν μία χωρική διάσταση**.

Κεφάλαιο 4

Ελλάδα: Οικονομική Μεγέθυνση vs Βιώσιμη Ανάπτυξη

Στο τέταρτο κεφάλαιο συζητείται το ζήτημα των υποκειμένων του σχεδιασμού, ποιος συμμετέχει και ποιος πρέπει να συμμετέχει και ποια η σχέση του επενδυτικού πλάνου της Ελλάδας με τον σχεδιασμό. Επιχειρείται μία συνοπτική καταγραφή των κυριότερων μεταβολών του θεσμικού πλαισίου του σχεδιασμού στην Ελλάδα της κρίσης με σκοπό την διευκόλυνση άσκησης οικονομικών δραστηριοτήτων.

4.1. Ποιος (πρέπει να) σχεδιάζει;

Είναι ενδιαφέρον να αναρωτηθεί κανείς ποιος σχεδιάζει, ποιος πρέπει να σχεδιάζει και γιατί είναι σημαντικό να το γνωρίζουμε αυτό. Στο πρώτο κεφάλαιο που αναλύθηκε η έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου έγινε λόγος και για τη δύναμη λήψης αποφάσεων. Σε επίπεδο πολιτικής οικονομίας το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι μία 'λανθάνουσα δύναμη'. Η πραγματική δύναμη είναι

‘...η ικανότητα των οργανωσιακών και θεσμικών δρώντων που βρίσκονται σε δεδομένο γεωγραφικό χώρο, να κινητοποιήσουν και να κατανέμουν πηγές -ανθρώπινο δυναμικό, κεφάλαιο και πληροφόρηση- και σκόπιμα να δομήσουν το πεδίο αποφάσεων των άλλων, δηλαδή να περιορίζουν τις αποφάσεις άλλων σύμφωνα με πολιτικές, κανόνες και εντολές’ (Friedman, 1972,p13).

Όπως προειπώθηκε, οι ειδικοί του χώρου έχουν το απαραίτητο ακαδημαϊκό υπόβαθρο, γνωρίζουν καλά τις κοινωνικές ανάγκες, επομένως -θεωρητικά τουλάχιστον- είναι οι πλέον κατάλληλοι να σχεδιάζουν. Είναι όμως οι μόνοι κατάλληλοι; Όπως γίνεται έκδηλο στα προηγούμενα κεφάλαια, οι πόλεις προκαλούν ή συντηρούν προβλήματα τα οποία έχουν βαρύτερες επιπτώσεις στα οικονομικά της υγείας, τη δημόσια υγεία, στις κοινωνικές και όχι μόνο δομές, αλλά και ευρύτερα στα δημόσια οικονομικά. Η εκπαίδευση και η διατήρηση της καλής υγείας είναι από τις πιο σημαντικές λειτουργίες μιας πόλης. Επίσης αν λάβει κανείς υπ’ όψιν πως η πόλη είναι τόπος μάθησης και υιοθέτησης προτύπων ζωής, τότε αμέσως δημιουργείται ένα κοινό πεδίο δράσης για τους ειδικούς του χώρου, τους οικονομολόγους

αλλά και τους ειδικούς από τον χώρο της υγείας, της εκπαίδευσης και της ασφάλειας. Για αυτόν ακριβώς το λόγο ο σχεδιασμός οφείλει να είναι **πολυσυμμετοχικός**.

Τα τελευταία χρόνια, τα αστικά προβλήματα έχουν γίνει αντικείμενο μελέτης διαφόρων **Διεθνών Οργανισμών** (ΔΟ), οι οποίοι κατασκευάζουν δείκτες μέτρησης και μεθοδολογίες έρευνας, συντάσσουν και εκδίδουν αναφορές, παρέχουν προγράμματα στήριξης στις χώρες που 'το χρειάζονται' και με την τεχνογνωσία που διαθέτουν προτείνουν πολιτικές αντιμετώπισης, οι οποίες ενίοτε αποτελούν πολύτιμα εργαλεία και άλλοτε πάλι καταλήγουν να είναι απλά ευχολόγια. Πιο συγκεκριμένα, ο **ΟΗΕ** στις σχετικές Διασκέψεις '**HABITAT**' θέτει στόχους και προτείνει πολιτικές. Τα ίδια βήματα ακολουθεί και η Ευρωπαϊκή Ένωση με τις δικές της αστικές ατζέντες. Αξίζει να σημειωθεί πως διάφορα προγράμματα όπως τα Situational Crime Prevention, Community Crime Prevention and Social Development είχαν προταθεί το 1996 στη διάσκεψη του ΟΗΕ (Habitat II) που συστάθηκε ύστερα από αίτημα των δημάρχων Αφρικανικών πόλεων που ήθελαν να αντιμετωπίσουν τα φαινόμενα αστικής βίας μέσω της ανάπτυξης στρατηγικών πρόληψης σε επίπεδο πόλεων. Ο ΟΗΕ στους **Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης** που έχει θέσει προς επίτευξη μέχρι το 2030, συμπεριλαμβάνει την καταπολέμηση της φτώχειας, την βελτίωση της ποιότητας ζωής, της εκπαίδευσης καθώς και οι πόλεις να γίνουν τόποι κατοίκησης ασφαλείς, βιώσιμοι και ανθεκτικοί για όλους. Οι δεκαεπτά στόχοι απεικονίζονται στην παρακάτω φωτογραφία:

(Πηγή: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2015/12/sustainable-development-goals-kick-off-with-start-of-new-year/>)

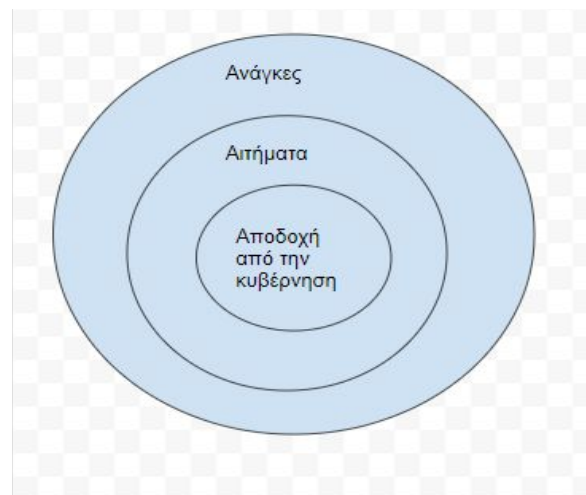
Συχνά όμως στην πράξη δεν είναι λίγες οι φορές που οι πολιτικές που προτείνουν οι ΔΟ καταλήγουν να μην έχουν αποτέλεσμα λόγω της μη δεσμευτικής τους ισχύος και επιπλέον οι πολιτικές που προτείνουν και εφαρμόζονται στον οικονομικό τομέα έχουν τα αντίθετα αποτελέσματα από τα επιδιωκόμενα, οξύνοντας έτσι τα κοινωνικά και χωρικά προβλήματα. Ένα άλλο πρόβλημα είναι η **πολυπλοκότητα των διαδικασιών** που δημιουργεί πιθανές αστοχίες μεταξύ των στόχων που έχουν τεθεί και των τοπικών αναγκών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018). Όμως η θέσπιση του πλαισίου, η δημιουργία κατευθύνσεων και η προσπάθεια τους να διευρύνουν την οπτική της κοινωνίας για το τι είναι εφικτό και πραγματοποιήσιμο, δεν παύουν να αποτελούν ένα ουσιαστικό βήμα.

Όπως προαναφέρθηκε οι ΔΟ με τις Διασκέψεις τους φέρνουν μείζονα ζητήματα στη διεθνή επικαιρότητα, προτείνουν πολιτικές, αλλά το σύνολο των πολιτικών αυτών πρέπει να απευθύνονται σε **τοπικό επίπεδο** και να εφαρμόζονται από τοπικούς δρώντες. Άλλωστε η ζωή είναι πολύ πιο τοπική απ' ό τι οι άνθρωποι πιστεύουν (Helliwell and Wang,2011). Οι στρατηγικοί στόχοι του σχεδιασμού πρέπει να τίθενται σε εθνικό επίπεδο, αλλά η εφαρμογή πρέπει να υλοποιείται σε περιφερειακή/τοπική κλίμακα, αφού τα **περιφερειακά και τοπικά θεσμικά και κοινωνικά** χαρακτηριστικά είναι εκείνα που επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα των εκάστοτε πολιτικών (Ascani et al,2012).

Στο προηγούμενο κεφάλαιο, παρουσιάστηκαν οι βασικές συνιστώσες χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης αλλά και εργαλεία σχεδιασμού που μπορούν να βελτιώσουν το επίπεδο υγείας και εκπαίδευσης των πολιτών και να μειώσουν τις εκδηλώσεις αστικών προβλημάτων που υποβαθμίζουν την ποιότητα ζωής τους. **Πετυχημένη πόλη** πρέπει να θεωρείται εκείνη που εκτός των άλλων ικανοποιεί τις ανάγκες των πολιτών της, οι οποίες διαχωρίζονται σε υλικές και ψυχολογικές (Grattan Institute,2012). Οι υλικές ανάγκες είναι περισσότερο επιθυμητές σε πολιτικούς όρους, διότι είναι πιο εύκολα μετρήσιμες (Ibid). Δεν είναι λίγες οι φορές που οι βέλτιστες λύσεις δεν εφαρμόζονται ή εφαρμόζονται με **στρεβλώσεις για πολιτικούς λόγους**. Όπως σε όλα τα θέματα που ταλανίζουν την ελληνική κοινωνία τα τελευταία - και όχι μόνο- χρόνια, η **απουσία ισχυρής πολιτικής βούλησης** αποτελεί τροχοπέδη υλοποίησης των βέλτιστων πολιτικών, με το ζήτημα της **διακυβέρνησης** να συνεχίζει να αποτελεί πρόκληση. Από την άλλη πλευρά, ο σχεδιασμός εμπεριέχοντας τα στοιχεία του συμβιβασμού (**tradeoff**) και των συνεχών διαπραγματεύσεων, αναλαμβάνει κατευθύνσεις και θέτει προτεραιότητες που αναπόφευκτα ενέχουν **ιδεολογικό πρόσημο**. Οι ιδεολογικές πεποιθήσεις και η πολιτική βούληση μεταφράζονται σε ανάλογη **κατανομή των δημοσίων δαπανών** και λαμβάνοντας υπ' όψιν τις **πολλαπλασιαστικές** ωφέλειες που έχουν οι δημόσιες επενδύσεις καθώς και το γεγονός πως αποτελούν **χωρικό πρότυπο** για τις επενδύσεις του ιδιωτικού τομέα, προκύπτει πως είναι μείζονος σημασίας ζήτημα. Σε αυτό ακριβώς το επιχείρημα μπορούν να στηριχθούν οι ειδικοί του χώρου όταν η συζήτηση φθάνει στην ανάπτυξη αλλά την ίδια στιγμή και στις περικοπές των δημοσίων δαπανών για δημοσιονομικούς λόγους. Δαπάνες για πολιτικές που αξιολογούνται εκ των υστέρων ως

αναποτελεσματικές ή συστημικά λάθη στην διαδικασία λήψης αποφάσεων οδηγούν σε υπερβολικά υψηλές δαπάνες και δημοσιονομικά ελλείμματα (Ioannides,2004).

Η άντληση μαθημάτων από τις εμπειρίες άλλων πόλεων και χωρών αποτελεί μία αξιόπιστη πηγή γνώσης. Από τη **διεθνή εμπειρία**, ο **συμμετοχικός σχεδιασμός και η ‘bottom-up’ προσέγγιση** ενθαρρύνεται όλο και περισσότερο, αφού καταφέρνει να ενσωματώσει την καθημερινή ζωή των πολιτών και παράλληλα δίνεται η δυνατότητα έκφρασης ακόμη και εκείνων που ζουν σε δυσμενείς συνθήκες (Akindola,2010;4th World Movement,2013). Βέβαια η ευρωπαϊκή εμπειρία δείχνει πως οι πόλεις εκείνες που υιοθετούν bottom up πολιτικές συνήθως έχουν ήδη έναν ολοκληρωμένο ‘εκ των άνω’ σχεδιασμό (Σερράος,2018). Η πολυπλοκότητα των θεσμικών διαδικασιών, ακόμη και σε ώριμα δημοκρατικές χώρες σε συνδυασμό με την ολοένα και αυξανόμενη δύναμη των μεγάλων ιδιωτικών επιχειρήσεων, συνέβαλαν στο να καταστούν οι πολίτες ‘παθητικοί δέκτες’ και ο αστικός χώρος πεδίο δοκιμών (Davies,2015). Τα δημοσίως διαθέσιμα δεδομένα και η υπάρχουσα γνώση δεν είναι τα κατάλληλα, ούτως ώστε οι πολίτες να ασκούν πίεση στους πολιτικούς για την ανάγκη επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο (Παγκόσμια Τράπεζα,2019). Με άλλα λόγια, τα χαμηλά ποσοστά κοινωνικής συμμετοχής δεν είναι πάντα αποτέλεσμα αδιαφορίας. Η μείωση των δημοσίων δαπανών σε υγεία και εκπαίδευση δεν προκάλεσε έντονες κοινωνικές αντιδράσεις, διότι οι opinion makers συνήθως δεν χρησιμοποιούν τις δημόσιες υποδομές και τα άτομα εκείνα που πλήττονται περισσότερο από αυτές τις πολιτικές δεν διαθέτουν τις δεξιότητες και τους πόρους να οργανωθούν και να ασκήσουν επιρροή. Στην παρακάτω εικόνα φαίνεται πως μόνο ένα μικρό κομμάτι του πλήθους των κοινωνικών αναγκών καταλήγει να γίνεται δεκτό από την κυβέρνηση και να μετατρέπεται σε μία δέσμη πολιτικών.

(Ιδία επεξεργασία)

Έτσι, ο αμιγής top down σχεδιασμός οφείλει να δώσει ζωτικό χώρο στον συμμετοχικό σχεδιασμό. Ωστόσο,όχι μόνο είναι αδύνατη η επίτευξη συμφωνίας όλων των εμπλεκόμενων

για την υιοθέτηση μιας πολιτικής, αλλά τα διάφορα στάδια του σχεδιασμού πραγματοποιούνται σε κλίμα έντονων διαφωνιών και συγκρούσεων λόγω των συχνά αντικρουόμενων συμφερόντων. Για παράδειγμα, ο ιδιοκτήτης ενός μαγαζιού μπορεί να επιθυμεί να τοποθετήσει ρολό ασφαλείας για λόγους ασφαλείας, όμως μία σειρά τέτοιων μαγαζιών, δεν δημιουργεί ένα φιλικό και θελκτικό περιβάλλον προς τον πεζό. Δεν είναι λίγες οι χώρες που αποδεικνύουν έμπρακτα την αναγνώριση της αξίας του αστικού σχεδιασμού στον αγώνα ενάντια στα αστικά προβλήματα, όπως είναι πρόληψη της εγκληματικότητας, και έτσι έχουν αναπτύξει διάφορα σχήματα συνεργασίας μεταξύ αστυνομίας, πολεοδόμων, πανεπιστημίων αλλά και φορέων της τοπικής κοινωνίας, και είτε εκδίδουν γενικούς οδηγούς με κατευθυντήριες γραμμές σχεδιασμού, με στατιστικές αποδείξεις στις περιοχές μελέτης, είτε πιο συγκεκριμένα όταν ένας πολίτης ή ένα νομικό πρόσωπο τους χρειαστεί ανταποκρίνονται στο εκάστοτε αίτημα μέσα σε ένα συγκεκριμένο χρονικό πλαίσιο προτείνοντας συγκεκριμένες κοστολογημένες λύσεις (Davies,2015;SBD,2016). Εν τω μεταξύ στην ελληνική πραγματικότητα, ο Δήμος Αθηναίων στα πλαίσια υλοποίησης του ΣΟΑΠ αναφέρει:

‘Για την εξειδίκευση λοιπόν του ΣΟΑΠ σε μια ΟΧΕ ο δήμος Αθηναίων επιδιώκει μετά από διαβούλευση -με τα επιμελητήρια, τα πανεπιστήμια αλλά και το οικοσύστημα των νέων κοινωνικών και καινοτόμων επιχειρηματιών, των πολιτών και των ιδρυμάτων- να συμπεριληφθούν δράσεις, παρεμβάσεις και έργα που έχουν προταθεί από τους φορείς της πόλης και τις υπηρεσίες του δήμου’ (CityofAthens,2018).

Αλλά και η Ελληνική Αστυνομία στον **επίσημο λόγο** της αναφέρει πως η δημόσια ασφάλεια αποτελεί προτεραιότητα της και η κατοχύρωση της απαιτεί ευρύτερη συμμετοχική διαδικασία στον τομέα της πρόληψης αν και στην πράξη τίποτα από αυτά δεν φαίνεται να συμβαίνει.

Όσον αφορά τον ρόλο των πόλεων, η πόλη μέσω της δημοτικής αρχής οφείλει να κατέχει τον ρόλο του **‘ρυθμιστή’** των συνεργασιών και των δράσεων, αφού η ίδια καλείται να αντιμετωπίσει αυξημένες προκλήσεις όπως το δημογραφικό πρόβλημα και η κλιματική αλλαγή και οφείλει να δρα προδραστικά. Την τρέχουσα προγραμματική περίοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι **πόλεις** λαμβάνουν περισσότερη χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο, εν συγκρίσει με τις προηγούμενες, απολαμβάνουν μεγαλύτερων αρμοδιοτήτων και εξουσιών και η εμπειρία ειδικά την τελευταία τριετία έχει αποδείξει πως **οι αυξημένες αρμοδιότητες** που τους έχουν δοθεί σχετικά με τη διαχείριση των χρηματοδοτούμενων προγραμμάτων έχει καταστεί πετυχημένη (Eurocities, 2018). Πιο συγκεκριμένα, έχει δοθεί η δυνατότητα στις πόλεις, μέσω των πόρων του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, να δοκιμάσουν πιλοτικά διάφορες καινοτόμες κοινωνικές πρωτοβουλίες, αλλά και να επαναλάβουν παλιά προγράμματα με δοκιμασμένα αποτελέσματα. Ωστόσο πρέπει να διευκρινιστεί πως ενώ ο Ευρωπαϊκός Κώδικας Δεοντολογίας για την εταιρική σχέση αναγνωρίζει τις πόλεις ως εταίρους, παρόλα αυτά δεν έχουν άμεση πρόσβαση στους πόρους των ευρωπαϊκών ταμείων, αλλά αντιθέτως εναπόκειται στο εκάστοτε Κράτος Μέλος ΚΜ πως θα διαμοιραστούν η εμπιστοσύνη, οι αρμοδιότητες και κατ’ επέκταση οι πόροι (Eurocities,2018). Το 2016 οι Υπουργοί που άπτονται των αστικών θεμάτων μεταξύ άλλων στην Συμφωνία του Άμστερνταμ αναγνώρισαν την αξία των μικρομεσαίων πόλεων και την προστιθέμενη αξία που δίνει ένας καλός αστικός σχεδιασμός καθώς και τη διασύνδεση με

τους διεθνείς στόχους. Υποστήριξαν πως οι δημοτικές αρχές των πόλεων πρέπει να έχουν μεγαλύτερη συμμετοχή στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, χρηματοδότησης και γνώσης αλλά και στην **European Urban Agenda**.

4.2. Επενδύσεις- ο μοναδικός τρόπος Ανάπτυξης;

Έχει ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τις μεταβολές του θεσμικού πλαισίου του χωρικού σχεδιασμού στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού τα τελευταία δέκα χρόνια που η οικονομία της Ελλάδας βρίσκεται σε ύφεση. Πιο συγκεκριμένα, ποιες επιρροές δέχτηκε, από ποιους δρώντες και πως είναι διαμορφωμένο σήμερα. Με άλλα λόγια, πόσοι νόμοι στα χρόνια της κρίσης θεσπίστηκαν με στόχο την έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση και την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης; Για να απαντηθεί το συγκεκριμένο ερώτημα, περιγράφεται συνοπτικά το θεσμικό πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού της Ελλάδας έτσι όπως είναι διαμορφωμένο σήμερα, δίνοντας βάση στα νέα εργαλεία σχεδιασμού που εισήχθησαν, τι θέλει ο νομοθέτης να πετύχει μέσω αυτών και συγκρίνοντας με το καθεστώς οργάνωσης και ανάπτυξης του χώρου στο παρελθόν.

Με τον όρο 'θεσμικό πλαίσιο' αναφέρεται κανείς στο σύνολο νόμων, ρυθμίσεων και κανονισμών που αντικείμενο έχουν το υπό εξέταση θέμα. Το πλέον **σύγχρονο** πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού καταρτίστηκε με τον **Νόμο 4447/16**, ο οποίος καθορίζει την εθνική χωρική στρατηγική, θέτει τους εθνικούς μακροπρόθεσμους στόχους και περιλαμβάνει σαφείς αναφορές στην οικονομική ανάπτυξη και την σημαντικότητα άσκησης οικονομικών δραστηριοτήτων. Προβλέπει **Ειδικά Χωροταξικά Πλαίσια** για τους τομείς των φυλακών, των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, τη βιομηχανία, τον τουρισμό και τις υδατοκαλλιέργειες. Πλην του τομέα των φυλακών, τα υπόλοιπα ειδικά χωροταξικά πλαίσια άπτονται του οικονομικού τομέα, θέτουν δικαιώματα και περιορισμούς -χωρικούς και μη- στις διάφορες δραστηριότητες με σκοπό την απρόσκοπτη λειτουργία τους. Στον **Στρατηγικό Χωροταξικό Σχεδιασμό** ανήκουν επίσης τα **Περιφερειακά Χωροταξικά Πλαίσια και το Ρυθμιστικό Σχέδιο** της πόλης της Αθήνας (**N.4277/14**).

Ακολουθεί ο **Ρυθμιστικός Χωρικός Σχεδιασμός** που θέτει πιο συγκεκριμένους κανόνες για τη χρήση, τη δόμηση και την εκμετάλλευση του αστικού χώρου και της υπαίθρου. Διακρίνεται σε **Τοπικά Χωρικά Σχέδια (εφ' εξής ΤΧΣ)** (ισότιμα με τα πρώην Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια) που αφορούν τον χωρικό σχεδιασμό ενός δήμου και σε **Ειδικά Χωρικά Σχέδια (ΕΧΣ)**, τα οποία αφορούν μία συγκεκριμένη περιοχή ανεξαρτήτως διοικητικών ορίων η οποία χρήζει ανάπλασης κλπ. Τα ΕΧΣ περιλαμβάνουν τα Επιχειρηματικά Πάρκα, τις Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής Ανάπτυξης (**ΠΟΤΑ**), τις Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων (**ΠΟΑΠΔ**), τα Εμπορικά Κέντρα, τα Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Δημοσίων Ακινήτων (**ΕΣΧΑΔΑ**) και τα Ειδικά Σχέδια Χωρικής Ανάπτυξης Στρατηγικών Επενδύσεων (**ΕΣΧΑΣΕ**) και παρά το γεγονός πως βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο σχεδιασμού, λειτουργούν δεσμευτικά έναντι των ΤΧΣ, συνοδευόμενα πάντα από την απαραίτητη τεκμηρίωση. Έπειτα ακολουθούν τα Πολεοδομικά Σχέδια Εφαρμογής.

Αν και ο επιδιωκόμενος στόχος των ΕΧΣ είναι η αστική ανάπλαση, η περιβαλλοντική προστασία, η αντιμετώπιση των συνεπειών από φυσικές καταστροφές, η προώθηση στρατηγικών σχεδίων υπερτοπικής εμβέλειας κοκ, αν λάβει κανείς υπόψη πως τα

περισσότερα σχέδια που βρίσκονται σε στάδιο προέγκρισης αφορούν οικονομικές δραστηριότητες, γίνεται έκδηλο πως τα ΕΧΣ καταλήγουν να αφορούν και να προωθούν ως επί το πλείστον οικονομικές και πιο συγκεκριμένα επενδυτικές δραστηριότητες. Η υπεροχή δε των ΕΧΣ έναντι των ΤΧΣ, παρά το γεγονός πως βρίσκονται στο ίδιο επίπεδο σχεδιασμού, μαρτυρά πως οι δραστηριότητες που εδράζονται της οικονομικής σφαίρας προωθούνται ιδιαίτερα, ενίοτε και εις βάρος των επιδιωκόμενων στόχων του χωρικού σχεδιασμού.

Πριν τη θέσπιση του Ν4447/16, ποιο ήταν το θεσμικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού στην Ελλάδα; Χωροταξικά σχέδια με τη σημερινή μορφή ξεκινούν να εκπονούνται στη δεκαετία του 1960 από το τότε Υπουργείο Συντονισμού, με μορφή πενταετών προγραμμάτων ανάπτυξης και ενός δεκαπενταετούς στρατηγικού προγράμματος ανάπτυξης 1972-1987. Χαρακτηριστικά εκείνης της δεκαετίας είναι η απουσία χωρικής διάστασης της ανάπτυξης και η κυριαρχία των οικονομικών δεικτών μέτρησης. Τα οικονομικά συμφέροντα της εποχής υπερισχύουν έναντι των όποιων κοινωνικών και τα περιβαλλοντικά θέματα δεν είναι τόσο φανερά εκείνη την εποχή.

Τη δεκαετία του 1970 αρχίζει να ωριμάζει η χωροταξία στην Ελλάδα, αρχίζουν να κατοχυρώνονται οι έννοιες της χωροταξίας ως νομικές έννοιες, γίνεται αντιληπτή η ανάγκη ευρύτερης ρύθμισης του χώρου και η διάκριση σε διαφορετικά χωρικά επίπεδα. Από τη δεκαετία του 1980, ξεχωρίζουν ο Ν1337/83 που έθετε το γενικό πλαίσιο σχεδιασμού, τα έτη 1983-1986 εκκινούν οι διαδικασίες για την έγκριση των ΓΠΣ για όλες τις πόλεις περιλαμβάνοντας αναπτυξιακούς στόχους και την επιθυμητή παραγωγική βάση στο ανά νομό. Το 1985 θεσμοθετούνται τα Ρυθμιστικά Σχέδια για Αθήνα και Θεσσαλονίκη. Επίσης εκείνη τη δεκαετία αρχίζει η ανάγκη προστασίας του περιβάλλοντος να γίνεται αντικείμενο συζήτησης και το 1988 εκπονούνται Ειδικές Χωροταξικές Μελέτες που μεταξύ άλλων περιλαμβάνουν την τουριστική ανάπτυξη και τη χωροθέτηση Βιομηχανικών Πάρκων (ΒΙ.ΠΑ) και Βιομηχανικών Περιοχών (ΒΙ.ΠΕ.). Τη δεκαετία του 1990 μπορούμε να ξεχωρίσουμε τρεις νόμους. Ο Ν2508/97 που αντικαθιστά ουσιαστικά τον **Ν1337/83** και στοχεύει στη βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη. Ο **Ν.2545/97** καθορίζει τις Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές (ΒΕ.ΠΕ.), χωροθετεί και οργανώνει τις παραγωγικές δραστηριότητες και εισάγει και τις ΠΟΤΑ, ως συμπλέγματα τουριστικών υποδομών. Τέλος, από την συγκεκριμένη δεκαετία ξεχωρίζει ο **Ν.2742/99**, ο οποίος προωθεί την αειφόρο και ισόρροπη ανάπτυξη, με οικονομική και κοινωνική συνοχή και σεβασμό στο περιβάλλον. Εισάγει μεταξύ άλλων τις ΠΟΑΠΔ και τα Σχέδια Χωρικής και Οικιστικής Οργάνωσης Ανοικτής Πόλης (ΣΧΟΟΑΠ) σε περιοχές που υστερούν. Ενσωματώνει στο χωρικό σχεδιασμό, τις οικονομικές εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Σε αυτή την σύντομη ιστορική αναδρομή παρατηρούνται διακυμάνσεις στις σχέσεις οικονομικού προγραμματισμού και χωρικού σχεδιασμού, αλλά ο οικονομικός παράγοντας ήταν πάντα παρόν. Σαφώς υπήρχαν -και υπάρχουν- προβλήματα στο χωρικό σχεδιασμό όπως λόγου χάριν συγκρούσεις ρυθμίσεων, ασάφειες και γραφειοκρατικές διαδικασίες που αποθάρρυναν διάφορες επιχειρηματικές προσπάθειες. Πριν εισέλθει η χώρα στη φάση της οικονομικής ύφεσης και αρχίσουν οι μεταρρυθμίσεις, παρά το γεγονός πως το θεσμικό πλαίσιο του χωρικού σχεδιασμού

εθεωρείτο παρωχημένο για πολλά χρόνια παρέμεινε αμετάβλητο, ίσως γιατί με αυτό τον τρόπο καθίσταντο εφικτή η παράκαμψη του με διάφορες τροποποιήσεις με πρόσχημα πάντα την έννοια του κατ' επείγοντος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν πολλά από τα Ολυμπιακά έργα του 2004, τα οποία έλαβαν χώρα, αγνοώντας τα χωρικά και κοινωνικά δεδομένα της εποχής (Βαΐου κ.α.,2004). Δημιουργήθηκε και παγιώθηκε έτσι μία νέα αντίληψη για τη διαχείριση του χώρου (Σταθάκης και Χατζημιχάλης,2004). Το Ρυθμιστικό Σχέδιο της Αθήνας (ΡΣΑ) του 1985 παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 2014 όπου και θεσπίστηκε το νέο ΡΣΑ 'Αθήνα- Αττική 2021' με τον **N4277/14**. Οι συνθήκες και η χρονική συγκυρία θέσπισης των δύο αυτών Ρυθμιστικών Σχεδίων είναι πολύ διαφορετικές, με τη μεταβολή της σύνθεσης των εμπλεκόμενων φορέων. Πιο συγκεκριμένα, η κατάργηση δημοσίων οργανισμών όπως ο Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδιασμού Αθήνας (**ΟΡΣΑ**) και η Εταιρεία Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων και Αναπλάσεις Α.Ε. (**ΕΑΧΑ**) έδωσαν χώρο στην μεγαλύτερη παρέμβαση του ιδιωτικού τομέα (Βαΐου,2014). Επίσης, η κατάργηση αυτών των οργανισμών οδήγησε σ' ένα κατακερματισμό αρμοδιοτήτων σε διάφορους φορείς τόσο στην κεντρική όσο και στην αποκεντροποιημένη διοίκηση, καθώς επίσης αρμοδιότητες του Υπουργείου Περιβάλλοντος περιήλθαν στην κυριότητα του Υπουργείου Οικονομικών όπως λόγου χάριν η σύσταση του φορέα '**Invest in Greece AE**', ο οποίος λειτουργεί ως '**one stop shop**', εντοπίζοντας επενδυτικές ευκαιρίες και παρέχοντας υποστήριξη σε δυνητικούς στρατηγικούς επενδυτές.

Σήμερα υπάρχουν διαθέσιμα νέα εργαλεία σχεδιασμού είτε τύπου '**fast-track**' διαδικασίες όπως τα **ΕΣΧΑΔΑ-ΕΣΧΑΣΕ** (ανήκουν στα ΕΧΣ), είτε εργαλεία που αφορούν διάφορες χωρικές κλίμακες όπως τα Σχέδια Ολοκληρωμένων Αστικών Παρεμβάσεων (**ΣΟΑΠ**) και οι Ολοκληρωμένες Χωρικές Επενδύσεις (**ΟΧΕ**). Είναι χρήσιμο να διευκρινιστεί πως τα ΣΟΑΠ και οι ΟΧΕ αποτελούν μελέτες που πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν όταν τροποποιείται ο σχεδιασμός σε μία δεδομένη περιοχή, αλλά οι ίδιες δεν τροποποιούν τον σχεδιασμό.

Σύμφωνα με τον **N3894/10** θεσπίστηκε το ΕΣΧΑΣΕ που αφορά μεταξύ άλλων την **βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος** μέσω της επιτάχυνσης και της διαφάνειας υλοποίησης στρατηγικών επενδύσεων, όπου σύμφωνα με την αιτιολογική του έκθεση

'εισήγαγε για πρώτη φορά ένα ειδικό, ευέλικτο, διαφανές και αντικειμενικό πλαίσιο κανόνων, διαδικασιών και διοικητικών δομών για την υλοποίηση μεγάλων δημοσίων και ιδιωτικών επενδύσεων, σε σύμπνοια με τις περιβαλλοντικές αρχές' (N3894/10, σελ.2)

Εύλογα θα αναρωτηθεί κανείς ποιες θεωρούνται στρατηγικές επενδύσεις. Με τον όρο '**Στρατηγικές Επενδύσεις**' ο N3894/10 αναφέρεται σε

'όλες εκείνες οι παραγωγικές διαδικασίες που επιφέρουν ποσοτικά και ποιοτικά αποτελέσματα σημαντικής εντάσεως στην συνολική εθνική οικονομία και προάγουν την έξοδο της χώρας από την οικονομική κρίση'.

Σύμφωνα με τον **N3986/11** που αφορούσε μέτρα **Εφαρμογής Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015**, θεσπίστηκε μεταξύ άλλων το **ΕΣΧΑΔΑ** που καθορίζει τους γενικούς κανόνες χωροθέτησης για την ανάπτυξη και αξιοποίηση των δημοσίων ακινήτων ‘...εντός του πλαισίου που διαγράφει η εθνική δημοσιονομική, αναπτυξιακή και χωροταξική πολιτική...’. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αξιοποίηση της περιοχής του ΑΣΤΕΡΑ της Βουλιαγμένης. Σαφώς τα ΕΣΧΑΔΑ υπόκεινται σε περιορισμούς όπως λόγου χάριν εξαιρούνται οι περιοχές Natura. Παρόλα αυτά, είναι φανερό πως προτεραιότητα έχει η δημοσιονομική βιωσιμότητα και η βέλτιστη εφικτή σχέση μεταξύ οικονομικών στόχων και χωροταξικών επιλογών.

Το Σχέδιο Χωρικής Ανάπτυξης της Περιοχής του Ελληνικού θεσμοθετήθηκε με ξεχωριστό νόμο (**N4062/12**) λόγω της έκτασης και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής. Κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των αιτιολογικών εκθέσεων και των τριών νόμων που αναφέρονται αμέσως πιο πάνω (N3894/10, N3986/11, N.4062/12) είναι η ανάγκη συμβολής στην επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων, στην οικονομική ανάπτυξη μέσω της αξιοποίησης των δημοσίων ακινήτων και της προσέλκυσης στρατηγικών επενδύσεων.

Τα Σχέδια Ολοκληρωμένων Αστικών Παρεμβάσεων, προβλέφθηκαν με τον **N.2508/99** και αφορούν την προώθηση ολοκληρωμένων στρατηγικών παρεμβάσεων στην έκταση μιας πόλης ή τμήματος της με στόχο την αντιμετώπιση πολύπλοκων, πολλαπλών και πολυδιάστατων προβλημάτων. Το ΣΟΑΠ για την πόλη της Αθήνας που εγκρίθηκε το 2015 αναφέρει την ανάγκη για ενίσχυση της οικονομίας, της επιχειρηματικότητας, βελτίωση της κοινωνικής συνοχής, αναβάθμιση του δημόσιου χώρου και ενίσχυση της εικόνας της πόλης.

Οι Ολοκληρωμένες Χωρικές Επενδύσεις (ΟΧΕ) είναι ένα από τα νέα εργαλεία χωρικού σχεδιασμού, που εμφανίστηκε την περίοδο 2014-2020 στο πλαίσιο του Εταιρικού Συμφώνου για το Πλαίσιο Ανάπτυξης (ΕΣΠΑ), ως μία στρατηγική αντιμετώπισης πληθώρας προβλημάτων ή ανάπτυξης δυνατοτήτων που βρίσκονται σε δεδομένο χώρο με χρηματοδότηση από διάφορα ευρωπαϊκά ταμεία.

Επομένως, ο σχεδιασμός σήμερα είναι πιο ‘ευέλικτος’ αλλά αναμφίβολα και πιο αποσπασματικός στην οργάνωση και διαχείριση οικονομικών -επενδυτικών- δραστηριοτήτων (Σερράος, 2018). Μπορεί ad hoc διαδικασίες να είχαν πραγματοποιηθεί και πριν την οικονομική κρίση όπως την περίοδο κατασκευής των Ολυμπιακών έργων, τα σύνθετα τουριστικά καταλύματα κλπ, αλλά το νέο που έφερε η κρίση είναι αυτή ακριβώς η παγίωση των ήδη υπαρχουσών τάσεων στον σχεδιασμό. Ο σχεδιασμός βρέθηκε να ακολουθεί τις επιταγές ενός προαποφασισμένου επενδυτικού πλάνου, γεγονός το οποίο οδηγεί σε μία de facto απαξίωση της διάστασης του χώρου. Από την πλευρά των επενδυτών και των βιομηχάνων ο χωρικός σχεδιασμός θεωρείται καταλύτης, αναγνωρίζουν τις μεταρρυθμίσεις που έχουν γίνει στον τομέα του χωρικού σχεδιασμού, αλλά επισημαίνουν πως υπάρχουν ακόμη περιθώρια βελτίωσης του θεσμικού πλαισίου ώστε να επιτευχθεί η αύξηση του μεριδίου των επενδύσεων και της βιομηχανίας ως ποσοστό του ΑΕΠ. Από την πλευρά των

ειδικών του χώρου, αναφέρουν πως οι περισσότεροι νόμοι με χωρική αναφορά έχουν ως αντικείμενο την **οικονομική ανάπτυξη** και **όχι το κοινωνικό όφελος** και **το δημόσιο συμφέρον**. Αξίζει να διευκρινιστεί πως δημόσιο συμφέρον είναι και η ανάκαμψη της χώρας από μία περίοδο παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, αλλά αυτό που δεν διευκρινίζεται είναι **‘με τι όρους’** και **‘με ποιους κερδισμένους’**.

Συμπερασματικές Διαπιστώσεις _ Νέα πεδία έρευνας

Η συγκεκριμένη εργασία προσεγγίζει το θέμα της **βιώσιμης ανάπτυξης στον αστικό χώρο**, υπό το πρίσμα του **ανθρώπινου κεφαλαίου** με μέσο το **εργαλείο του σχεδιασμού**. Το πρώτο κεφάλαιο διαχωρίζει το ανθρώπινο κεφάλαιο από το ανθρώπινο δυναμικό, αποσαφηνίζει τους όρους ‘ανθρώπινο κεφάλαιο’, ‘αστικός χώρος’ και ‘ανάπτυξη’. Παρουσιάζει την επίδοση της Ελλάδας στην διεθνή κατάταξη σύμφωνα με το δείκτη Ανθρώπινου Κεφαλαίου της Παγκόσμιας Τράπεζας και αναλύει την συσχέτιση των δύο κυριότερων εισροών του ανθρώπινου κεφαλαίου, της **υγείας** και της **εκπαίδευσης**, τόσο μεταξύ τους όσο και με το ίδιο το κεφάλαιο. Παρουσιάζεται η λογική των επενδύσεων και το **cost-benefit analysis** για να γίνει κατανοητή η αξία της επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο και ο λόγος υποεπένδυσης σε εκείνο. Όσον αφορά την εισροή της υγείας αποδεικνύεται πως η υγεία και το εισόδημα έχουν θετική συσχέτιση, με την υγεία να επηρεάζει και εμμέσως το ανθρώπινο κεφάλαιο, μέσω της εκπαίδευσης. Αντιστοίχως και η εισροή της εκπαίδευσης. Παρουσιάζεται ο ρόλος που διαδραματίζει στο ανθρώπινο κεφάλαιο στο πως μεγεθύνονται οι πόλεις και πως χωροθετούνται και οργανώνονται οι ανθρώπινες δραστηριότητες. Αστικός χώρος και **ανάπτυξη** νοούνται διαφορετικά ανάλογα με το υπόβαθρο του ερευνητή και του κριτηρίου που ο ίδιος χρησιμοποιεί. Με τον καιρό οι όροι αυτοί ολοένα μεταβάλλονται και εμπλουτίζονται. Η οικονομική ανάπτυξη διαθέτει εγγενώς μία χωρική διάσταση αφού λαμβάνει χώρα σε δεδομένο τόπο. Εν συνεχεία αναλύεται το πως το εργαλείο του σχεδιασμού επηρεάζει άμεσα το ανθρώπινο κεφάλαιο μέσω της χωρικής εγκατάστασης των υποδομών υγείας και εκπαίδευσης, έμμεσα την υγεία και την εκπαίδευση των κατοίκων των πόλεων και ταυτόχρονα μ’ ένα τρίτο κανάλι επικοινωνίας μέσω του οποίου ο σχεδιασμός ευνοεί ή δυσχεραίνει την εμφάνιση φαινομένων που συντελούν στην απόφαση των ανθρώπων για επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο τους και την ποιότητα ζωής τους εν γένει.

Το δεύτερο κεφάλαιο καταπιάνεται με το ζήτημα των αστικών μετασχηματισμών, και θέτει το ερώτημα αν οι άνθρωποι μετακινούνται προς τις θέσεις εργασίας ή το αντίστροφο. Παρουσιάζεται μία δέσμη θεωριών που υποστηρίζει πως οι άνθρωποι επιλέγουν τον τόπο κατοίκησης και εργασίας τους σύμφωνα με τις ανέσεις/παροχές που συναντούν σε εκείνον, αλλά αποτυγχάνουν να συνδέσουν τις μετακινήσεις των ανθρώπων με τις μετακινήσεις των

θέσεων εργασίας και να εξηγήσουν γιατί πόλεις με παρόμοια εξωτερικά χαρακτηριστικά ακολούθησαν διαφορετικές αναπτυξιακές πορείες. Ως εκ τούτου, προκύπτει πως οι άνθρωποι αποφασίζουν πρώτα ως εργαζόμενοι και ύστερα ως καταναλωτές. Κατόπιν τίθεται το ερώτημα αν η αστικοποίηση είναι απαραίτητη προϋπόθεση της οικονομικής ανάπτυξης. Είναι γεγονός πως η γεωγραφική εγγύτητα δημιουργεί οφέλη ή/και ενισχύει πληθώρα θετικών εξωτερικοτήτων όπως οι οικονομίες κλίμακας, σκοπού, φάσματος, οι συνέργειες και η ανατροφοδότηση. Όμως υπάρχει μία μερίδα οικονομολόγων που υποστηρίζει πως ο αστικός χώρος έχει μετατραπεί μήτρα πολλών προβλημάτων που υποσκιάζουν τις όποιες ωφέλειες. Επομένως η θετική συσχέτιση αστικοποίησης και οικονομικής ανάπτυξης δύναται να μεταβάλλεται. Η γεωγραφική εγγύτητα έχει νόημα τόσο μακρολειτουργικά όσο και στην μικροσυμπεριφορική. Από **μακροοικονομική** σκοπιά και μελετώντας την συνάρτηση του ΑΕΠ, προκύπτει πως ο σχεδιασμός μπορεί να συμβάλει στην κατανάλωση μέσω της δημιουργίας ανέσεων/παροχών, στις επενδύσεις με την δημιουργία ενός περιβάλλοντος φιλικού προς τις επενδύσεις με σκοπό την προσέλκυση ξένων κεφαλαίων, στις δημόσιες δαπάνες που γίνονται για υποδομές, αλλά ακόμη και στο εμπορικό ισοζύγιο μέσω της δημιουργίας συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Όλοι οι προαναφερθέντες παράγοντες καθορίζουν τον βαθμό ανταγωνιστικότητας μιας πόλης. Επίσης σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ελκυστικότητα μιας πόλης, αφού ένας εν δυνάμει επενδυτής αποφασίζει από την συνολική εμπειρία που αποκομίζει. Από **μικροοικονομική** σκοπιά, γίνεται μία σύντομη ιστορική αναδρομή στα διάφορα οικονομικά υποδείγματα, πως μεταβλήθηκαν και εμπλουτίστηκαν στο χρόνο, και πόσο σημαντικό θεωρείται σήμερα το ανθρώπινο κεφάλαιο. Ο Adam Smith είναι ο πρώτος που έκανε αναφορά σε αυτό, αλλά μόλις το 1960 ξεκινά η συστηματική μελέτη του, με τους οικονομολόγους να επιχειρούν διαφορετικές προσεγγίσεις. Το ανθρώπινο κεφάλαιο έγινε πρωταγωνιστής όταν έγινε αντιληπτή η υψηλή απόδοση που μπορεί να προσφέρει και όχι με σκοπό την βελτίωση της ποιότητας ζωής των ανθρώπων. Οι Romer και Lucas στην **Οικονομική Θεωρία της Ενδογενούς Ανάπτυξης**, υποστηρίζουν πως εκτός της άμεσης θετικής συσχέτισης που διέπει την εκπαίδευση με το παραγόμενο προϊόν, η εκπαίδευση δρα και ως πολλαπλασιαστής, δηλαδή όσο μεγαλύτερο είναι το μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο, τόσο πιο αποδοτικοί γίνονται και οι υπόλοιποι παραγωγικοί συντελεστές κατά την παραγωγική διαδικασία. Η σύγχρονη οικονομία χαρακτηρίζεται ως η **οικονομία της γνώσης** με το ανθρώπινο κεφάλαιο να κατέχει ιδιαίτερη βαρύτητα μέσω της γνώσης και της πληροφόρησης. Οι ορισμοί και οι δείκτες μέτρησης που επιλέγονται είναι μείζονος σημασίας, αφού μαρτυρούν την βαρύτητα και τις κατευθύνσεις των επιστημόνων που τους επιλέγουν, αλλά καθορίζουν και τις πολιτικές που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται. Οι προηγμένες χώρες έχουν προσλάβει κορυφαίους οικονομολόγους για να κατασκευάσουν δείκτες που θα συμπεριλαμβάνουν και την **κοινωνική πρόοδο** και όχι μόνο την οικονομική, όπως συμβαίνει με το ΑΕΠ.

Στο τρίτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι βασικές συνιστώσες χωρικής οργάνωσης και διαχείρισης που μέσω του φυσικού σχεδιασμού, του κοινωνικοοικονομικού προγραμματισμού και των δημοκρατικών διαδικασιών στόχο έχουν την αύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου και

την επίτευξη μιας βιώσιμης αστικής ανάπτυξης. Η λειτουργικότητα, η παραγωγικότητα και η εικόνα μιας πόλης καθορίζεται και καθορίζει (από) την ποιότητα των κοινωνικών υποδομών της. Οι **κοινωνικές υποδομές** πρέπει να τεθούν στο επίκεντρο του σχεδιασμού με μία σειρά παρεμβάσεων και κτιριακών αναβαθμίσεων, ώστε να αναδείξουν τόσο τις αξίες που αντιπροσωπεύει ο ίδιος ο σχεδιασμός, αλλά και την προσήλωση του στην επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Για την επίτευξη **υγιών πόλεων** μέσω του φυσικού σχεδιασμού πρέπει να δοθεί βάση στις **‘ποιότητες’ του χώρου**. Οι όποιες παρεμβατικές πολιτικές πρέπει να στοχεύουν στο **φυσικό χώρο, στη φυσική άσκηση, στην ατμοσφαιρική ρύπανση, στον θόρυβο και στη θερμοκρασία**, ενισχύοντας την ορατότητα, τη φυσική παρακολούθηση, το πράσινο στοιχείο, την εξωστρέφεια, την ταυτότητα της εκάστοτε περιοχής και την έμφυλη ισορροπία στους δημόσιους χώρους. Οι παρεμβάσεις πρέπει να είναι ποιοτικές και να ενσωματώνουν την καθημερινότητα των πολιτών. **Ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο** είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους, αφού το πρώτο διαμορφώνεται και από τις ευρύτερες διαδικασίες κοινωνικοποίησης. Η δημιουργία *migrants* σε δημόσιους χώρους ενσαρκώνει τη δημιουργικότητα των πολιτών, ενισχύει την κοινωνική συνοχή και ενισχύει την μοναδικότητα του εκάστοτε χώρου. Όσον αφορά τα αστικά ζητήματα, η **πρόληψη της εγκληματικότητας μέσω του περιβαλλοντικού σχεδιασμού** χρήζει ευρείας αποδοχής, με πολλές πόλεις του εξωτερικού να εκδίδουν κατευθυντήριες γραμμές που τα φυσικά και νομικά πρόσωπα οφείλουν να ακολουθούν. Για την αντιμετώπιση της **αστικής φτώχειας** προτείνονται τόσο **τοποκεντρικές** παρεμβάσεις για την αναγέννηση υποβαθμισμένων περιοχών, όσο και **ανθρωποκεντρικές** λύσεις με την κοινωνικοοικονομική ένταξη των πολιτών που ζουν στις υποβαθμισμένες αυτές γειτονιές. Ιδιαίτερος είναι ο ρόλος των χωρικών ενότητων σε κλίμακα **γειτονιάς** αλλά και η επιστράτευση διαφόρων **νέων τεχνολογιών** σε μία πόλη. Η ύπαρξη γειτονιών συμβάλει ιδιαίτερα στην διαμόρφωση τόσο του κοινωνικού όσο και του ανθρώπινου κεφαλαίου. Δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός σχεδιασμός δόμησης μιας γειτονιάς, υπάρχουν ωστόσο κοινά γνωρίσματα που οι πολίτες επιθυμούν να έχουν. Οι άνθρωποι επιθυμούν η δόμηση να είναι απλή, αλλά ταυτόχρονα διακριτή, να γνωρίζουν τους γείτονες τους, αλλά να μην παραβιάζεται η ιδιωτικότητα τους, να τους προσφέρεται η δυνατότητα για δραστηριότητες, να διανύουν αποστάσεις πεζοί, καθώς και να εμπλέκονται με το τοπικό περιβάλλον. Η γειτονιά επηρεάζει την ένταση της κίνησης των οχημάτων, τα ποσοστά της φυσικής δραστηριότητας, της εγκληματικότητας, αλλά και τη διαμόρφωση του κοινωνικού κεφαλαίου. Όσον αφορά τις νέες τεχνολογίες, οι εφαρμογές δίνουν τη δυνατότητα στους πολίτες να αξιολογούν τις δημόσιες υποδομές, να αναφέρουν προβλήματα, αλλά και στους ερευνητές να αντλούν δεδομένα προς όφελος της βελτίωσης της εμπειρίας που λαμβάνουν οι πολίτες από την ίδια τους την πόλη τους. Παρόλα αυτά, όσο καλής ποιότητας παροχές υγείας και εκπαίδευσης και αν υπάρχουν σε μία πόλη, και όσο και αν ο σχεδιασμός θέτει τον πολίτη στο επίκεντρο, αν η αγορά εργασίας, το θεσμικό πλαίσιο δεν είναι εναρμονισμένα και δεν αντιμετωπιστούν ορισμένα χρόνια προβλήματα, τότε το υψηλής ποιότητας ανθρώπινο δυναμικό και θα συνεισφέρει στην ανάπτυξη, αλλά του αστικού χώρου στον οποίο θα επιλέξει να μεταναστεύσει. Συμπερασματικά προκύπτει πως ο

σχεδιασμός δεν αποτελεί πανάκεια, αλλά είναι σημαντικό να αναγνωρίζεται κανείς πως όλα τα προβλήματα ενέχουν μία χωρική διάσταση.

Το τέταρτο κεφάλαιο καταπιάνεται με το ερώτημα ποιος σχεδιάζει και ποιος πρέπει να σχεδιάζει. Ο σχεδιασμός οφείλει να είναι μία **συμμετοχική διαδικασία**, αφού να μην οι ειδικοί του χώρου έχουν το πλέον κατάλληλο επιστημονικό υπόβαθρο και γνωρίζουν καλά τις κοινωνικές ανάγκες, αλλά η εκπαίδευση και η υιοθέτηση ενός καλού προτύπου ζωής είναι από τις πιο σημαντικές λειτουργίες μιας πόλης και ένας κακός σχεδιασμός μπορεί να οδηγήσει σε ανυπολόγιστες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες. Γι' αυτό ακριβώς το λόγο, ειδικοί από τον χώρο της υγείας, της εκπαίδευσης, της ασφάλειας, οι οικονομολόγοι κ.ο.κ. οφείλουν να έχουν λόγο στον σχεδιασμό. Οι **Διεθνείς Οργανισμοί** μελετούν τα αστικά προβλήματα, κατασκευάζουν δείκτες μέτρησης, μεθοδολογίες έρευνας, συντάσσουν και εκδίδουν αναφορές, παρέχουν προγράμματα στήριξης και με την τεχνογνωσία που διαθέτουν προτείνουν πολιτικές αντιμετώπισης, οι οποίες ενίοτε συνιστούν πολύτιμα εργαλεία και άλλοτε πάλι καταλήγουν να είναι απλά ευχολόγια, λόγω της μη δεσμευτικής τους ισχύς. Για παράδειγμα, ο ΟΗΕ με τους **Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης** για το 2030 δίνει κατευθυντήριες γραμμές στις χώρες. Οι σχεδιαστικές πολιτικές πρέπει να εφαρμόζονται σε τοπική κλίμακα και να ενσωματώνουν τοπικούς δρώντες, αφού τα επιμέρους οικονομικά, κοινωνικά και θεσμικά χαρακτηριστικά δύναται να μεταβάλλονται. Σύμφωνα με τις **διεθνείς τάσεις**, ενθαρρύνεται ο συμμετοχικός σχεδιασμός και ιδιαίτερα η **bottom-up** προσέγγιση, με σκοπό να δοθεί βήμα έκφρασης και στις ασθενέστερες ομάδες. Το γεγονός πως οι πολίτες έχουν μετατραπεί σε παθητικούς δέκτες τα τελευταία χρόνια, συχνά δεν είναι αποτέλεσμα αδιαφορίας, αλλά οφείλεται στην πολυπλοκότητα των θεσμικών διαδικασιών και το γεγονός πως οι ασθενέστεροι δεν έχουν την δύναμη και τους πόρους να οργανωθούν και να ασκήσουν πολιτική πίεση. Αντίθετα οι opinion makers δεν χρησιμοποιούν συχνά τις δημόσιες υποδομές για να εκφράσουν τη δυσαρέσκεια τους. Στην Ελλάδα, γίνεται λόγος κατά καιρούς για συμμετοχικές διαδικασίες τόσο από τους Δήμους όσο και από την Ελληνική Αστυνομία για το ζήτημα της ασφάλειας, αλλά πρακτικά δεν φαίνεται να συμβαίνει κάτι τέτοιο. Η **πόλη** μέσω της δημοτικής αρχής οφείλει να κατέχει τον ρόλο του **‘ρυθμιστή’** των συνεργασιών και των δράσεων, λόγω των πολλαπλών προκλήσεων που καλείται να αντιμετωπίσει. Την τρέχουσα προγραμματική περίοδο στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι πόλεις λαμβάνουν περισσότερη χρηματοδότηση από το ΕΚΤ, εν συγκρίσει με τις προηγούμενες, απολαμβάνουν μεγαλύτερων αρμοδιοτήτων και εξουσιών και δείχνουν να τα πηγαίνουν καλά. Πρέπει σύντομα να τους δοθεί μεγαλύτερη ανεξαρτησία ειδικά στην πρόσβαση οικονομικών πόρων, σύμφωνα πάντα με όρους και προϋποθέσεις. Τέλος, η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία, μελετά πως μεταβλήθηκε το **θεσμικό πλαίσιο** του χωρικού σχεδιασμού προς όφελος της άσκησης οικονομικών δραστηριοτήτων, τα τελευταία δέκα χρόνια που η οικονομία της Ελλάδας βρίσκεται σε ύφεση. Εξετάζοντας τους νόμους που έχουν εγκριθεί τα τελευταία δέκα χρόνια και κάνοντας μία σύντομη αναδρομή στο θεσμικό πλαίσιο του σχεδιασμού τις τελευταίες δεκαετίες, καταλήγει πως ο πλέον σύγχρονος νόμος σχεδιασμού ο Ν4447/16 καθιστά τον σχεδιασμό στον ελληνικό χώρο πιο αποτελεσματικό, αν και δεν έχουν εξαλειφθεί

όλες οι παθογένειες. Σήμερα υπάρχουν διαθέσιμα νέα εργαλεία σχεδιασμού είτε τύπου ‘fast-track’ διαδικασίες όπως τα ΕΣΧΑΔΑ-ΕΣΧΑΣΕ, είτε εργαλεία που αφορούν διάφορες χωρικές κλίμακες όπως τα ΣΟΑΠ και οι ΟΧΕ. Γίνεται προσπάθεια βελτίωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος μέσω της προσέλκυσης στρατηγικών επενδύσεων, της συμβολής στην επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων και στην οικονομική ανάπτυξη μέσω της αξιοποίησης των δημοσίων ακινήτων. Βέβαια οι ad hoc διαδικασίες σχεδιασμού είχαν πραγματοποιηθεί και πριν την οικονομική κρίση όπως την περίοδο κατασκευής των Ολυμπιακών έργων, τα σύνθετα τουριστικά καταλύματα κλπ. Αν κάτι νέο έφερε η κρίση αυτό είναι η παγίωση των ήδη υπαρχουσών τάσεων στον σχεδιασμό και η απαξιωμένη αντίληψη για το χώρο ως μέσο επίτευξης αμιγώς επενδυτικών πλάνων και οικονομικών στόχων. Επενδυτές και βιομήχανοι αναγνωρίζουν τις μεταρρυθμίσεις που έχουν γίνει αλλά προσδοκούν περισσότερα, ενώ οι ειδικοί του χώρου αναφέρουν πως οι περισσότεροι νόμοι με χωρική αναφορά έχουν ως αντικείμενο την οικονομική ανάπτυξη και όχι το κοινωνικό όφελος και το δημόσιο συμφέρον. Αξίζει να ειπωθεί πως δημόσιο συμφέρον είναι και η ανάκαμψη της χώρας από μία περίοδο παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης, αλλά αυτό που δεν διευκρινίζεται είναι ‘με τι όρους’ και ‘με ποιους κερδισμένους’.

Λαμβάνοντας όλα αυτά υπ’όψιν, είναι φανερό η άρρηκτη συσχέτιση του χώρου με την οικονομία, αλλά και η πολυπλοκότητα αυτής. Στην οικονομία της γνώσης ο ανθρώπινος παράγοντας παραμένει ο πρωταγωνιστής και ο αστικός χώρος κυριαρχεί. Οι συνθήκες που θα επιτρέψουν στους ανθρώπους να συμβάλλουν στην επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης πηγάζουν τόσο από την εκπαίδευση όσο και από την υγεία και το εργαλείο του σχεδιασμού είναι πολύτιμο. Εντοπίζεται η ανάγκη αλλαγής του τρόπου με τον οποίο ο σχεδιασμός συμβάλλει στην αναπτυξιακή διαδικασία. Ο σχεδιασμός που θεωρείται εμπόδιο και παρακάμπτεται, ο σχεδιασμός για τον σχεδιασμό, με την στενή τεχνική προσέγγιση δεν έχει να προσφέρει πολλά, αλλά ο σχεδιασμός που θα θέσει ως αξία την ανάπτυξη του ανθρώπινου κεφαλαίου και κατ’ επέκταση τη βιώσιμη ανάπτυξη και όχι την οικονομική μεγέθυνση και τα συμφέροντα επιμέρους ομάδων, μπορεί και πρέπει να επιστρατευθεί.

Ως αφετηρία πρέπει να είναι η αποσαφήνιση των εννοιών, του περιεχομένου αυτών και η υιοθέτηση ενός κοινού λεξιλογίου. Αποτελεί ένα δύσκολο βήμα αλλά ταυτόχρονα και απαραίτητη προϋπόθεση στην προσπάθεια δημιουργίας ουσιαστικού διαλόγου για ένα βιώσιμο αναπτυξιακό μοντέλο που θα είναι αποτέλεσμα ευρύτερης συναίνεσης. Με αυτό τον τρόπο, οι ειδικοί του χώρου θα είναι σε θέση όταν στο δημόσιο διάλογο κυριαρχούν οι επενδύσεις, να διεκδικούν ένα άλλο μοντέλο ανάπτυξης, που θα συνεκτιμά τον φυσικό σχεδιασμό, τον κοινωνικοοικονομικό προγραμματισμό και θα είναι αποτέλεσμα δημοκρατικών διαδικασιών. Αλλά ακόμη και όταν οι επενδυτές ζητούν ένα θεσμικό περιβάλλον φιλικό προς τις επενδύσεις να αξιολογούν ποιες επενδύσεις έχουν πολλαπλασιαστικά οφέλη και ως εκ τούτου ποιες επενδύσεις οφείλει ο σχεδιασμός να διευκολύνει. Σε αυτή την προσπάθεια ιδιαίτερη πρέπει να είναι η συμβολή της επιστημονικής κοινότητας. Πιο συγκεκριμένα, επειδή η συνειδητοποίηση προηγείται της δράσης, η επιστημονική κοινότητα οφείλει να φέρει στο δημόσιο διάλογο την ανάγκη επένδυσης στο

ανθρώπινο κεφάλαιο για την επίτευξη βιώσιμης ανάπτυξης, τον επιτελικό ρόλο του σχεδιασμού και την οργάνωση και εφαρμογή τόσο σχεδιαστικών πρακτικών όσο και πιλοτικών δράσεων στις γειτονίες. Οι ακαδημαϊκοί άλλωστε πέραν από εκπαιδευτικοί και ερευνητές, είναι πάνω απ' όλα κοινωνικοί διαμορφωτές. Οι πολίτες από την πλευρά τους οφείλουν να ανταποκριθούν σε αυτές τις δράσεις, να αυξήσουν την κοινωνική τους συμμετοχή και να διεκδικήσουν ένα νέο κοινωνικό συμβόλαιο, τότε μοιραία θα υπάρξει και η απαραίτητη πολιτική βούληση.

Τα **νέα ερωτήματα** που προκύπτουν είναι η παρακολούθηση και η συγκριτική μελέτη της πρόσβασης σε διάφορες κοινωνικές δομές εντός του ίδιου αστικού χώρου με σκοπό την κατάδειξη των εσωτερικών χωρικών ανισοτήτων. Επίσης θα είχε ενδιαφέρον να αξιολογήσει κανείς την διαδικασία του σχεδιασμού μελετώντας πως οι βέλτιστες πολιτικές που προτείνονται από τον επιστημονικό χώρο, καταλήγουν να εφαρμόζονται με στρεβλώσεις λόγω θεσμικών και πολιτικών περιορισμών και σε ποιο στάδιο/όργανο του σχεδιασμού εντοπίζονται οι αγκυλώσεις. Αποτελεί δυσάρεστη διαπίστωση το πόσο δύσκολο είναι να τίθεται ο άνθρωπος στο επίκεντρο των πολιτικών, ακόμη και σε δημοκρατικές χώρες (Striglitz,2018), αλλά αν η κρίση έφερε κάτι καλό, αυτό είναι το γεγονός πως τα προβλήματα διογκώθηκαν σε τέτοιο βαθμό που δεν μπορούν πια να κρυφτούν 'κάτω από το χαλί' και γνωρίζοντας πως η γνώση είναι η μόνη που τροφοδοτεί την αλλαγή, μοναδική μας υποχρέωση είναι να τροφοδοτήσουμε τη γνώση.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Βαΐου, Ν., Μαντουβάλου, Μ., και Μαυρίδου, Μ., 2004, 'Αθήνα 2004. Στα μονοπάτια της παγκοσμιοποίησης;', Γεωγραφίες, τ.7, σελ.13-25

CityofAthens, 2017, 'Επαναπροσδιορίζοντας την πόλη: Ο δήμαρχος Αθηναίων Γιώργος Καμίνης παρουσίασε τη Στρατηγική Αστικής Ανθεκτικότητας της Αθήνας', Available at: <http://www.cityofathens.gr/node/30210> [Accessed 12 December 2018]

CityofAthens, 2018, 'Η Αθήνα κέντρο βιώσιμης ανάπτυξης', Available at: <https://www.cityofathens.gr/node/30078> [Accessed 4 February 2018]

Γεωργακόπουλος, Θ., 2017, 'Οι αξίες των Ελλήνων το 2018', Εκδόσεις Διανέοσις: Αθήνα

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2018, 'Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο', Available at: <http://ec.europa.eu/esf/main.jsp?catId=443&langId=en> [Accessed 31 May 2018]

Θεοδωρά, Γ., 2018, 'Το ζήτημα της διδασκαλίας του "χωρικού σχεδιασμού". Σκέψεις για την αντιμετώπιση των σύγχρονων αναγκών και προκλήσεων "ανάπτυξης" του "χώρου"', στο Θεοδωρά, Γ., 2018, [επιμέλεια], 'Θαλάσσιος Χώρος _ Παράκτιο Αστικό Μέτωπο _ Πόλεις Λιμάνια', Εκδόσεις ΕΜΠ: Αθήνα, Available at: http://www.arch.ntua.gr/sites/default/files/resource/13967_/2018_thalassiosxoros_theodora.pdf [Accessed 13 February 2019]

Καθημερινή, 2016, 'Πιο ευάλωτα στη φτώχεια τα αστικά κέντρα', <http://www.kathimerini.gr/845042/article/epikairothta/ellada/pio-eyalwta-sth-ftwxeia-ta-astika-kentra>

Κετσειζοπούλου, Μ., 2009, 'Προσδιοριστικοί παράγοντες της φτώχειας των εργαζομένων', Available at: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ekke/article/viewFile/9883/9984.pdf> [Accessed 20 November 2017]

Μάρκου, Μ., 2014, 'Ποιος φοβάται το Ζόνινγκ', στο Μέλισσας,Δ., 2014, 'Χρήσεις γης- Ρύθμιση του χώρου για την ανάπτυξη', Πρακτικά Επιστημονικής Εσπερίδας 26.06.2014, ΕΜΠ: Αθήνα

Μέλισσας,Δ., 2018, 'Η εννοιολογική προσέγγιση του χωροταξικού σχεδιασμού', στο Θεοδωρά,Γ.,2018, 'Θαλάσσιος Χώρος _ Παράλιο Αστικό Μέτωπο _ Πόλεις Λιμάνια', Εκδόσεις ΕΜΠ: Αθήνα

Νόμος 1337, 1983, 'Επεκτάσεις Σχεδίων Πόλεων', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 2508, 1997, 'Βιώσιμη Οικιστική Ανάπτυξη των πόλεων και οικισμών της χώρας και άλλες διατάξεις', Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 2545, 1997, 'Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές και άλλες διατάξεις', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 2742, 1999, 'Χωροταξικός σχεδιασμός και αιεφόρος ανάπτυξη και άλλες διατάξεις', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 3894, 2010, 'Επιτάχυνση και διαφάνεια υλοποίησης Στρατηγικών Επενδύσεων', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 3986, 2011, 'Επείγοντα Μέτρα Εφαρμογής Μεσοπρόθε- σμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2012-2015', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 4062, 2012, 'Αξιοποίηση του πρώην Αεροδρομίου Ελληνικού – Πρόγραμμα ΗΛΙΟΣ – Προώθηση της χρήσης ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές (Ενσωμάτωση Οδηγίας 2009/28/ΕΚ) – Κριτήρια Αειφορίας Βιοκαυσίμων και Βιορευστών (Ενσωμάτωση Οδηγίας 2009/30/ΕΚ)', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 4277, 2014, 'Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας- Αττικής και άλλες διατάξεις', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Νόμος 4447, 2016, 'Χωρικός σχεδιασμός - Βιώσιμη ανάπτυξη και άλλες διατάξεις', Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Εθνικό Τυπογραφείο: Αθήνα

Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, 1948, 'Οικουμενική Διακήρυξη Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Προοίμιο', Available at: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/grk.pdf [Accessed 17 February 2019]

Πλουμίδης,Ε. και Σερράος,Κ., 2013, 'Η ιδέα των 'πάρκων τσέπης'', Available at: https://www.citybranding.gr/2013/03/blog-post_7.html [Accessed 3 March 2019]

Σερράος,Κ., 2018, 'Επίσημος σχεδιασμός & bottom up πρακτικές. Μία αντιθετική πορεία στην Ελλάδα του 21ου αιώνα;' στο Θεοδωρά,Γ.,2018, [επιμέλεια], 'Θαλάσσιος Χώρος _ Παράκτιο Αστικό Μέτωπο _ Πόλεις Λιμάνια', Εκδόσεις ΕΜΠ: Αθήνα

Σταθάκης,Γ. και Χατζημιχάλης, Κ., 2004, 'Αθήνα διεθνής πόλη: από την επιθυμία των ολίγων στην πραγματικότητα των πολλών', Γεωγραφίες, τ.7,σελ 26-47

Ψαχαρόπουλος, Γ., 1999, 'Οικονομική της εκπαίδευσης', Εκδόσεις Παπαζήση: Αθήνα

Ξενόγλωσση

4th World Movement, 2013, '*Understanding Poverty: Implications on Measurement and Data Collection*', Available at: <https://www.4thworldmovement.org/wp-content/uploads/2013/11/Poverty-Eradication-Proposals-ATD-Fourth-World.pdf> [Accessed 31 January 2018]

Akindola,R., 2010, '*Towards a Definition of Poverty: Poor People's Perspectives and Implications for Poverty Reduction*', Available at: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0169796X0902500201> [Accessed 31 January 2018]

Althoff, T., Sosic,R., Hicks, J.L., King, A.C. Delp, S.L and Leskovec, J., 2017, '*Large- scale physical activity data reveal worldwide activity inequality*', Stanford University, Available at: <https://cs.stanford.edu/people/jure/pubs/activity-inequality-nature17.pdf> [Accessed 23 December 2018]

Amin, A., and Cohendet, P., 2004, '*Innovation and the Growth of Cities*', Cheltenham: Edward Elgar

Ascani, A., Crescenzi, R. and Iammarino, S., 2012, [pdf], '*Regional Economic Development: A Review*', Available at: <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2012/02/WP-1.3.pdf> [Accessed 8 November 2018], WP1/03 Search Working Paper

Asian Development Bank, 2014, '*Guidance Note Poverty and Social Dimensions in Urban Projects*', Available at: https://cdia.asia/wp-content/uploads/2016/07/ADB_2014_guidance-note-poverty-social-dimensions-urban-projects.pdf [Accessed 2 February 2018]

Becker G.,1964, '*Human Capital*', 2nd edn. Columbia University Press, New York

- Behrman JR, Rosenzweig, MR, 2004, *'Returns of Birthweight'*, Review of Economics and statistics, MIT Press
- Bloom,D. and Canning, D., 2006, *'Commentary:The Preston Curve 30 years on: still sparking fires'*, Available at: <http://ije.oxfordjournals.org/content/36/3/498.full.pdf+html> [Accessed 16 February 2019]
- Borjas, G.J., 2013, *'Labor Economics'*, McGraw-Hill: Harvard University
- Brainyquotes,2018, *'Winston Churchill's quotes'*, Available at: https://www.brainyquote.com/quotes/winston_churchill_111316 [Accessed 31 January 2019]
- Cacioppo, J. T. and Patrick, W., 2008, *'Loneliness: Human nature and the need for social connection'*, New York, W.W. Norton & Company.
- Clark,TN, Lloyd, R. Wong, KK, Jain,P, 2002, *'Amenities drive urban growth'*, Journal of Urban Affairs, 24: 493- 515
- Crawford, A.,1998, cited in Newburn,T.,2007, *'Criminology'*, Devon: Willan Publishing
- Crowe,T.P., 2000, *'Crime prevention through environmental design: Applications of architectural design and space management concepts'*, 2nd ed., Oxford: Butterworth-Heinemann
- Davies, W. 2015, *'Theme Cities: Solutions for urban problems'*, Springer: London
- Deaton A.,2003, *'Health, inequality and economic development'*, Journal of Economic Literature 41, pp. 113-158 Available at: <http://www.nber.org/papers/w8318.pdf>
- Easterlin, 1974, *'Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honor of Moses Abramovitz'*, New York: Academic Press, Inc.
- Evans,A. D., Green, C.J. and Murinde, V.,2002, *'Human Capital and Financial Development in the Economic Growth: NEW Evidence using the translog production function'*, International Journal of Finance and Economics: 7:123-140
- Eurocities, 2018, *'Boosting employment and social inclusion in EU cities'*, Technical Report - Preliminary Findings [pdf]
- Faggian, A., and McCann,P., 2009, *'Human capital, graduate migration and innovation in British regions'*, Cambridge: Journal of Economics,33, 317-333
- Fleming, A., 2018, *'What would a city that is safe for women look like?'*, Available at: <https://www.theguardian.com/cities/2018/dec/13/what-would-a-city-that-is-safe-for-women-look-like> [Accessed 14 December 2018].

- Florida,R., 2002a, *'The rise of the creative class'*, New York, NY: Basic Books
- Freeman, R.B., 1999, The economics of crime in *'Handbook of Labor Economics'*, O. Ashenfelter & R. Layard, Vol.1, North – Holland
- Friedman, J.R.,1972, 'The spatial organization of power in the development of urban systems', *Development and Change*, 4, pp12-50
- Fry,MJ,1978, *'Money and capital or financial deepening in economic development?'*, *Journal of Money, Credit and Banking* 10: No.4, November,464-475
- Glaeser,E.L.,2012, *'Triumph of the city: How urban spaces make us human'*, Basingstoke: Pan Macmillan
- Glaeser,EL. Kolko, J., Saiz,A., 2001, *'Consumer city'*, *Journal of Economic Geography*, 1: 27-50
- Goldsmith,RW, 1969, *'Financial Structure and Development'*,Yale University Press: New Haven, CT
- Grattan Institute,2012, [pdf], *'Social Cities'*, Available at: https://grattan.edu.au/wp-content/uploads/2014/04/137_report_social_cities_web.pdf , Accessed 12 December 2018.
- Hansen,H.K., and Winther, L.,2015, *'Employment growth, human capital and educational levels: uneven urban and regional development in Denmark 2002-2012'*, Routledge: UK
- Helliwell, J. and Wang, S.,2011, *'Trust and Well-Being'*, *International Journal of Wellbeing*. 1(1): 42-78
- Henderson, V., 2003, *'The urbanization process and economic growth: the so-what question'*, *Journal of Economic Growth*, 8 (1), pp. 47-71
- Henderson, K.,2013, *'How town planning can help eradicate poverty'* , Available at: <https://www.theguardian.com/housing-network/2013/nov/07/planning-poverty-reduction> [Accessed 28 October 2017]
- Henderson, V. and Thisse, J.F.,[eds],2004, *'Handbook of Regional & Urban Economics: Cities and Geography'*, Vol.4, Elsevier
- Houk, M., 2017, *'The TAST' in FIVES, Project Journal No1'*, Urban Innovative Action
- Ioannides,Y. 2004, 'The evolution of city size distributions' cited in *'Handbook of Regional & Urban Economics: Cities and Geography'*, Vol.4, Elsevier
- ISGLOBAL Institute for Public Health,2018, *'5 Keys to Healthier Cities'*, Available at: <https://www.isglobal.org/en/ciudadesquequeremos> [Accessed on 14 December 2018]

- Jane Jacobs, 1961, *'The Death and Life of Great American Cities'*, Random House:NY
- Jeffery, C.R., 1971, *'Crime Prevention Through Environmental Design'*, Beverly Hills, CA: Sage Publications
- Keeley, B., 2007, *'Human capital: A revolution?'*, Available at: http://oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/2233/Human_capital:_A_revolution_.html [Accessed on 19 December 2018]
- King's College London, 2018, *'Air quality and health research'*, Available at: <https://www.kcl.ac.uk/lsm/research/divisions/aes/research/erg/modelling/air-quality-health-research>, [Accessed 18 November 2018]
- Lucas, R.E., Jr, 1988, *'On the mechanics of economic development'*, Journal of Monetary Economics, 22: No1, July, 3-42
- McKinnon, R.I., 1973, *'Money and capital in economic development'*, Brookings Institute: Washington, DC
- Million, A., Heinrich, A.J. and Coelen, T., 2017, *'Education, Space and Urban Planning'*, Springer: London
- Mississauga, 2014, *'Crime Prevention Through Environmental Design'*, [pdf], Available at: http://www6.mississauga.ca/onlinemaps/planbldg/UrbanDesign/MississaugaCPTEDPrinciples_Nov2014.pdf [Accessed 18 December 2018]
- Moser, C. M. Gatehouse and H. Garcia. 1996b, *'Urban Poverty Research Sourcebook Module II: Indicators of Urban Poverty'*, UNDP/UNCHS(Habitat)/World Bank: Urban Management Program Working Paper Series #5.
- Naraya, D.; Patel, R.; Schafft, K.; Rademacher, A.; Koch-Schulte, S., 2000, *'Voices of the Poor: Can anyone hear us?'*, World Bank, Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/131441468779067441/pdf/multi0page.pdf> [Accessed on 24 November 2018]
- OECD, 2007, *'Human Capital, a Bigger Picture'*, Available at: <https://www.oecd.org/insights/37966934.pdf> [Accessed 23 February 2019]
- OECD, 2007, *'Human Capital: How what you know shapes your life'*, Brian Keeley editor, Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264029095-en.pdf?expires=1546189790&id=id&accname=guest&checksum=EFF1AB69C90440AE9665CA01BFB76CA1> [Accessed 19 December 2018]

Pompili,T., 1992, '*The role of Human Capital in Urban System Structure and Development: The Case of Italy*', Urban studies, Vol 29, No 6

Preston S.,1975, '*The changing relation between mortality and level of economic development*', 29:231–48.

Romer,PM, 1989, '*Human capital and growth: theory and evidence*', NBER Working Paper, No3173,

Rosenthal, S.S. and Strange, W.C., 2003, '*Geography, Industrial Organization and Agglomeration*', Review of Economics and Statistics, Vol.85, Issue 2, p.377-393

Schultz, T., 1962, '*Reflections on Investment in Man*', *Journal of Political Economy*, vol. 70, 1

Secured by Design,2016, '*Industry Advice and Guides*', Available at: <http://www.securedbydesign.com/industry-advice-and-guides/> [Accessed 20 December 2017]

Shafique, T., 2018, '*How to redesign cities to fight loneliness*', Available at: <https://www.fastcompany.com/90276423/how-to-redesign-cities-to-fight-loneliness>, [Accessed on 12 December 2018]

Shaw, ES, 1973, '*Financial Deepening in Economic Development*', Oxford University Press: New York

Smith, Adam, 1723-1790, '*The Wealth of Nations / Adam Smith*' ; Introduction by Robert Reich; Edited, with Notes, Marginal Summary, and Enlarged Index by Edwin Cannan. New York :Modern Library, 2000.

Snieska, V. and Zykiene, I., 2015, '*City attractiveness for Investments: characteristics and underlying factors*', Available at: https://ac.els-cdn.com/S1877042815057493/1-s2.0-S1877042815057493-main.pdf?_tid=4ddf2b98-e74f-4410-a972-9df41b34d5bb&acdnat=1545758947_e5d9d3d43b61fb1d042e847b7a3a3d4e [Accessed on 18 November 2018]

Solow, RM, 1956, '*A contribution to the theory of economic growth*', Quarterly Journal of Economics, 70: No.1, February, 65-94

Speck, J., 2014, '*The General Theory of Walkability*', Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=uEkgM9P2C5U> [Accessed on 2 December 2018].

Storper,M, 2013, '*Keys to the city: How economics, institutions, social interaction and politics shape development*', Princeton: NJ: Princeton University Press

Storper, M. and Scott, A.J., 2009, *'Rethinking human capital, creativity and urban growth'*, Journal of Economic Geography, pp.147-167, [pdf]

Striglitz, J., 2018, *'How GDP distorts our view on what is important'*, Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/12/how-gdp-distorts-our-view-on-what-is-important/> [Accessed 12 December 2018]

UN,2012, Department of Economic and Social Affairs, *'Population Division: World Urbanization Prospects, the 2011 Revision'*, New York

UN,2018, *'68% of the world population projected to live in urban areas by 2050, says UN'*, Available at: <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/2018-revision-of-world-urbanization-prospects.html> [Accessed on 29 December 2018]

Urban Poverty Partnership, 2018, *'Urban Poverty Partnership, Final Action plan 2018'*, Available at: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/action_plan_urban_poverty.pdf [Accessed 20 April 2018]

Vidal, J., 2005, The Guardian, *'Cities are now the frontline of poverty'*, Available at: <https://www.theguardian.com/society/2005/feb/02/internationalaidanddevelopment.hearfri-ca05> [Accessed 28 October 2017]

WHO,2018, *'Physical activity'*, Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/physical-activity> [Accessed 27 December 2018]

WHO, 2018, *'Air Pollution →WHO Global Ambient Air Quality Database (update 2018)'*, Available at: <https://www.who.int/airpollution/data/cities/en/> [Accessed on 2 December 2018]

WHO, 2019, *'Constitution'*,Home/About WHO/Who we are/Constitution, Available at: <https://www.who.int/about/who-we-are/constitution>, [Accessed 16 February 2019]

Wilkinson, R. G., 2000, *'Mind the gap: hierarchies, health, and human evolution'*, London: Weidenfeld and Nicolson

World Bank, 2018, *'What is the World Bank's Human Capital Index?'*, [video], Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=iCUIAQkOwKw> [Accessed on 25 November 2018]

World Bank, 2019, *'World Development Report 2019: The Changing Nature of Work'*, Washington, DC: World Bank

World Economic Forum, 2018, *'Is income inequality rising around the world'*, Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2018/11/is-income-inequality-rising-around-the-world>, [Accessed 28 November 2018]

Yanquiling, R., 2018, '*The past and future of city*', Available at: <http://urbanizehub.com/the-past-and-future-of-city/> [Accessed on 11 November 2018]

Yanquiling, R., 2018, '*New insights into urban concentration and economic growth*', Available at: <http://urbanizehub.com/new-insights-into-urban-concentration-and-economic-growth/> [Accessed on 12 November 2018]

Yanquiling, R., 2018, 'Why do walkable cities matter?', Available at: <http://urbanizehub.com/why-walkable-cities-matter/> [Accessed on 11 November 2018]